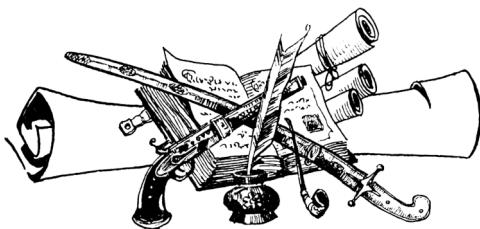

АНАТОЛІЙ КАРАСЬ

З історії Сумщини

Київ, СМП "АВЕРС", 2006

ББК 63.3(4УКР—4СУМ)

К 21

*За матеріальне забезпечення і духовну підтримку виходу у світ цієї праці
автор висловлює глибоку вдячність
Юрію Васильовичу Жаркову,
а також людям, які допомогли йому у складній,
неefектній, але благородній роботі краєзнавця —
Валентині Борисівні Зенченко,
Михайлові Васильовичу Шевченку
та всім землякам, кому дорога наша історія, сучасне і майбутнє.*

Карась А.
К 21 З історії Сумщини. Історичні нариси. / А. Карась. — К. —
СМП «АВЕРС», 2006. — 104 с.

ISBN 966-7844-54-4

Збірник наукових статей знайомить читача з історією Сумщини XVII—XX ст.
Книга розрахована на викладачів, вчителів, студентів і всіх, хто цікавиться істо-
рією краю.

ББК 63.3(4УКР—4СУМ)

ISBN 966-7844-54-4

© Карась Анатолій, 2006

© Карась А.В. комп'ютерна верстка,
художнє оформлення, 2006

*Заступник Голови
Державного комітету України
з питань технічного регулювання
та споживчої політики
Жарков Юрій Васильович*

*Я переконаний, майбутнього достойний лише той народ,
який з повагою вміє дивитися у своє минуле,
незалежно від того, що там було — слава чи велике горе.*

Знати треба все: і перемоги, і поразки.

*Щоб перше множити, а другого допускати якомога менше.
Ця книжка і цінна тим, що вона чесно на документах показує нам
призабуте минуле, уроки з якого ми повинні брати постійно.*

Солоні злитки золота *(замість передмови)*

Я певен, рівень культури народу (і людини зокрема) можна визначити її ставленням до своєї історії. Бо в цьому весь безмір людського «я»: і повага до безлічі тих, хто такий життєвий шлях, який належить пройти тобі, уже пройшов; і вміння вчитися в попередніх поколіннях, щоб іти далі, а не спотикатися на камінні, на якому уже збивали стопи попередники; і відчуття людської величини, яка рівновелика свідомості, в котрій і сучасне, і майбутнє, і минуле людства. При чому, саме минуле найбільш осмислене, що дас можливість і брати з нього уроки, і проявити свою культуру у його шануванні, і відчути свою реальну причетність до таких далеких-далеких початків і всього шляху, проміряного поколіннями.

До цих роздумів схилив мене збірник статей «З історії Сумщини» моого земляка, відомого історика-краснавця Анатолія Карася. Але раніше десятком років був у мосму житті ще один випадок, який став уроком для того, як треба знати не лише історію свого народу, а й історію свого роду, тобто — генеалогічне дерево.

Якось під кінець робочого дня в мене (в кабінеті директора Літературного фонду України) продзвонив телефон. Уже втомлений боротьбою за майно Спілки письменників України з високопосадовими особами і «бандинським Кримом», я знехотя відповів. А з трубки прозвучало:

- Чи Ви не хочете зустрітися з нащадком князя Ярослава?
- Не до жартів, — роздратовано відповів я.
- А ми й не жартуємо. Призначте час назавтра.
- На 17-ту, — відповів механічно.

Я думав, що вступив у якусь химерну гру. А насправді рівно о 17-й двері до кабінету відчиналися і на порозі з'явилися високий плечистий сивий чоловік, невеликого зросту худорлява жінка (йому було під сімдесят, їй трохи менше) і молодик. В сивому я одразу віпізнав княжича. Все — і постава, і ясні очі з різьбленим поглядом, і якась писана сила волі — все видавало в ньому «породу», як каже Борис Олійник.

Так, це був нащадок Ярослава. Якщо не помиляюся, по княжні Анні, дочці Ярослава, яку було віддано за французького короля.

Після недовгої цікавої розмови він залишив мені «на згадку» злиток, де на сорока сторінках комп’ютерного друку 12-м шрифтом у дві колонки був розписаний весь його гіллястий родовід.

Це я теж згадав, прочитавши збірник Анатолія Карася. І ще згадав, як тоді, по зустрічі із княжичем, довго мучився думкою: а я ж знаю свій родовід липше до прадіда!

... До всіх періодів у своїй історії треба ставитися... чесно. І, по можливості, об'єктивно. Але найголовніше — вдячно.

Сьогодні дуже модно поливати брудом усе, що було за Радянського Союзу. Як правило, роблять це ті, хто минулого формажі поливав брудом усе, що було в Росії до Жовтневої революції. Але що поробили — в цих людей така спекулятивна спеціалізація характеру. Ми ж розуміємо, що сама поява соціалістичного ладу в такій великій частині світу примусила весь світовий капіталізм демократизувати свою суть, своє ставлення до виробничника — до народу. Ми розуміємо, особливо сьогодні, що життя в суцільно захищенному суспільстві легше і краще. Але ми також розуміємо, що нічого у світі не дається даром. І ще яскравіше усвідомлюємо: виропище будь-яких суспільних катаклізмів використовують саме для досягнення своїх цілей різні сили. Найагресивніші — найактивніше. Ми знаємо поіменно, хто прийшов до влади на хвилі всенародного походу за краще життя в 17-му і як вони, прийшовши, ламали волю, дух народів, ціною скількох мільйонів закатованих і замучених голodomором «всідалися» у владі (як, до речі, виїдали і винищували і один одного). Бачимо й те, як усе це тавровані злочинці намагаються списати на Сталіна. Уявляєте, якою людиною повинен бути Сталін, щоб одноруч від сохи до атомної бомби провести державу, а другою писати поіменні списки на винищенні найкращих синів народів?! Мало того, уявляєте, як Сталін і досі впливає на світову громадськість, що вона й нині, визнавши холокост геноцидом єврейського народу, не визнає голodomор 33-го (коли загинули мільйони людей) геноцидом українського народу?!

Я не випадково почав і цю тему — і це збудила в мені книга Анатолія Карася, де так деликатно, розумно і розважливо, «здушивши власне серце в кулаці», автор розповів про масове винищенння людей голodom (аби зламати народний дух), про масові розстріли в катівнях тих, хто розумів, «що творять» злочинці при владі, аби інші, ще не розстріляні, боялися про це й думати.

Тут виписано ще чимало непоправних втрат з нашої духовності, віри, культової архітектури, особистих трагедій наших великих земляків і т.п.

Я прочитав книжку фактів, як найкращий посібник з історії, де на мене не тиснули нічії думки. Я бачив свою рідну землю, час від часу перекидався з села в село, переді мною поставали сучасні обличчя і далекі лиця з історії. І мені здалося, що я прожив не шістдесят літ, а насправді тисячі років.

Але навіть для себе 60-річного я зробив багато відкриттів. З великим подивом дізнався, скажімо, що вже в XIX столітті у Кропивницькому проживало понад сім тисяч чоловік (коли в Сумах — 11 тисяч), і кожен п'ятнадцятий з них був дворянином. Я вичитав назви сіл, яких уже не було в пам'яті, відкрив, що багато з відомих мені людей — мої земляки.

Усвідомивши історичну цінність цієї розвідки, я подумав: а що і хто на-

пише про нас сьогоднішніх через сто років? Чи ми думасмо, що тоді будуть дурніші люди і їх не цікавитимемо ми — їхні предки-земляки на перевалі двох тисячоліть? В стрімкі літа коли внаслідок третьої (економічно-ідеологічної) світової війни розпалася одна із світових наддержав — Радянський Союз і в результаті Україна вибрала право на незалежність; коли в штучно створеній димовій завісі тріумфу нам підмінили соціальні цінності, на диявольській іконі як бога написавши для суспільства гроші (замість людини); коли наше народне добро в процесі астрономічної злодійської акції стало надбанням цинічних злодог, а наша людина для нашої держави (вимріяної, соборної, незалежної... від себе) стала ...нічим?..

Певен, наші нащадки ще активніше ніж ми (вони, безперечно, будуть розумнішими) докопуватимуться до істини: що відбувалося, як це сталося, силою яких людей ламалося і рятувалося все краще в людині (і в громаді) на рідній землі?

Переконаний, юм буде цікаво, що на 1990 р. в Кролевці працювало близько десяти заводів і фабрик: арматурний, авторемонтний, силікатної цегли, пенькозавод, молокозавод, консервний, безалкогольних напоїв, фабрика художнього ткацтва, славний на всю Україну комбінат хлібопродуктів. На них працювало понад 8 тис. робітників. А вже на 2006 рік, коли писалися ці рядки, більшість цих підприємств не існувало або животіло, тисячі людей було викинуто «за прохідну», де нема ні роботи, ні грошей.

В районі діяло 21 колгосп і радгосп.

Могутній машинно-тракторний парк, комбайні й інші сільськогосподарські машини обробляли 52 тис. гектарів ріллі.

В колгоспах працювало 12 тис. хліборобів.

Кожен колгосп мав 3-5 ферм великої рогатої худоби та 2-3 ферми свиней. Усього в колективному сільськогосподарському секторі було 46 тис. в.р.х. (в т.ч. 13,5 тис. корів) і 35 тис. свиней. Всього цього вже немас.

Цілеспрямована колоніальна політика в державі привела до повного знищення всієї структури виробництва й на Кролевеччині. Наша техніка послужила металоломом колонізаторам (і теж не без нашої участі, хоч, звичайно, в результаті державної політики).

На 2006 рік в Кролевці діє єдиний завод силікатної цегли (за скороченою програмою), державні і агролігоспі. Пенькозавод працює посезонно. Комбінат хлібопродуктів — животіє. Стагнація промислових підприємств і їх розвал виплеснули на вулиці тисячі безробітних, які виїхали на роботу в Росію, в Європу або в Київ, повністю підірвавши працевздатність регіону.

Зруйнована в державному масштабі структура великотоварного виробництва на селі призвела до розвалу колгоспів. На цей час вдалося врятуватися і вистояти тільки окремим господарствам.

В процесі розвалу сільськогосподарського сектора знищенні майже всі ферми: і поголів'я, і приміщення, і технічне оснащення (що створювалося народом протягом сімдесяти років). Можна вважати втрату і спеціальностей (таких, як майстри машинного доіння скажімо).

Знищенння великотоварних господарств на селі, утворення нових форм господарювання — «домашніх» не охопило всіх селян, особливо — молоді (молодь ніколи не повернеться до ручної праці!). Село раптово «постаріло». Перестало розбудовуватися. Пішов зворотній процес — руйнація. В більшості сіл сьогодні увечері світиться кожне третє або друге вікно. Складається враження, що держава в столиці живе сама собі, а село на місці вмирає само собі.

Зросла кількість пограбувань, вбивств, пожеж (на селі — особливо).

Нема дітей. Є класи, в яких навчаються по 4—5 учнів (це в селах, де було по дві-три паралелі!).

Задушене безгрошів'ям і ручною працею у вимушеного великому домашньому господарству, село втратило репродуктивну функцію нації. Воно не нарощує населення країни (в роки незалежності український народ чисельно зменшився вдвічі більше, ніж у війну), селянські діти не «освіжають» культурну (зокрема мовну, пісенну, національно-звичасну) ситуацію в суспільстві.

Безперечно, наших далеких нащадків краснавців (пишу так, бо це передмова до краснавчої праці) зацікавлять і ці факти, і їхні збудники (причини). Тому ми, сьогоднішні, все це повинні зафіксувати для них.

Але навіть в таких умовах наша Кролевеччина жила не лише тяжким, а й цікавим культурним життям. І то завдяки окремим людям. Не можу не назвати скажімо, Валентини Зенченко і Анатолія Петрусенка. Хай «долею так накреслено», що вони, саме вони опинилися на ключових постах (начальник управління культури і голова Кролевецької райдержадміністрації), але й там сусіда сиділи тихо. А ми взяли й започаткували Всеукраїнський літературно-мистецький фестиваль «Кролевецькі рушники». І не влітку (на Спаса, скажімо, в тепло, щоб зручно погуляти) а саме на День працівника сільського господарства в кінці листопада, в мороз чи дощ, в морок довгої, глупої осені, коли ніякого свята від закінчення Храмів і до Різдва. Щоб хоч трохи просвітлити людям життя в темряві на перевалі двух тисячоліть і на стику двух формаций. А щоб не відключали світла, райвідділом міліції оголошувалася надзвичайна (фіктивна) ситуація — розшуки вбивці (і таке було!).

І в ті роки в нас на Кролевеччині (щороку — в районі і в п'яти-шести селах) виступали провідні майстри культури України — всесвітньовідомий народний артист СРСР, лауреат Державної премії України ім. Т.Г. Шевченка співак Дмитро Гнатюк і лауреат Державної премії України ім. Т.Г. Шевченка письменник Дмитро Білоус, відомий композитор і співак Юрій Рожков і молодюсінські співачки Валентина Степова і Надія Добриден. І щоб платити їм — у наших людей грошей не було. А щоб жити треба їсти навіть артистам. І вдячні кролевчани платили їм цукром і боронином. Це я у своєму кабінеті директора Літфонду України ділив їм по 5 кг борошна і по 3 кг цукру. І було це в незалежній Україні 1996 року! Згадуючи ті часи, згадаю іскристі очі захоплених організацією фестивалю

Наталії Сірої, Ольги Михайлenco, Володимира Басанія, Володимира Германа, Віктора Дісковського, Галини Ніжник, ще багатьох вчителів і працівників культури організаторів фестивалю. Так, це була боротьба за духовне виживання. І ми перемогли!

Сьогодні багато хто знає, яку велику потрібну роботу виконує «Кролевецьке земляцтво». То нехай знають і те, що саме голова Кролевецької районної держадміністрації Юрій Жарков (коли в адміністрації Президента України тупнули ногою, заборонивши реєструвати Сумське обласне земляцтво) в мене в кабінеті сказав: «А ми своє зареєструємо. Не питаючись!»

І саме цей його відважний громадянський крок вирішив усе. Вже в 1998 році ми показали на відкритті фестивалю «Свідоцтво про реєстрацію «Кролевецького земляцтва» і подали руку допомоги багатьом-багатьом землякам, а особливо — дітям. Наши діти зустрічали новий рік під ялинкою в Києві, плавали по Дніпру, мали підтримку при вступі до київських (і не лише) вузів. Кажу це з гордістю. Варто знати й це. Їх слід пам'ятати, коли доля поставить вас перед вибором: всю історію складають ті миттєвості, коли окрема людина приймає конкретне рішення. Саме з таких рішень і формується весь історичний процес, що звється життям народу.

Я ніколи не хизуюся знанням того, що «все кане в Лету». Кане, звичайно, багато. Але варто знати, що в найважчі для освіти часи оснащення для комп'ютерного класу у рідну Обтівську школу привіз її вихованець Федір Польовий, а два факультети вузів у Кролевці відкрито саме завдяки нашому земляку — Міністру освіти України Василю Кременю та Анатолію Петрусенку і підтримці Юрія Жаркова та редактора Глухівського державного підінституту Олександра Курка. А газ до Кролевця проведено з допомогою нашого народного депутата, нині проректора Київського національного університету дизайну Івана Грищенка.

Я певен, що Анатолій Карась подає цю книгу як початок великої роботи. І саме він напише «Кролевецький літопис» (правдивий — суворий і чесний) літопис нашої складної епохи. То нашо ж майбутньому досліднику викопувати — вишукувати колись те, що нині лежить на поверхні? Тому в цьому розлогому слові намагаюся допомогти сьогоднішньому літописцю, підказуючи те, що пам'ятаю і розумію сам.

І проводжаючи у світ цю корисну книгу, кажу вам: «Добридень чи добрий вечір! Ми зустрілися на сторінках цієї книги, щоб навчитися знати і шанувати себе. І хай золото знань нашої історії в солоних злитках, але так, як нам, вони нікому не потрібні і настільки, як нам, вони нікому не дорогі. Ми ж своїми скарбами розпорядимося так, як підкаже нам розум. Отож, відкриємо першу сторінку історії — історії нашого краю.

*Михайло ШЕВЧЕНКО,
голова «Кролевецького земляцтва»,
почесний громадянин Кролевецького району*

Зартий — давньоруське літописне городище

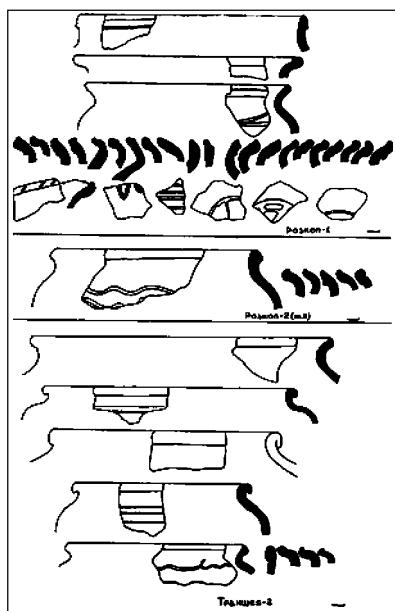
По цей день ніхто точно не може сказати про місцезнаходження давньоруського літописного городища Зартий (Заритий). Що нам відомо про нього з письмових джерел?

В Руському літописі за Іпатіївським списком читаємо: «1160 рік... Того ж року ходив Ізяслав [Давидович до] Путівля на Олега на Святославича і стояв три дні коло города. Та, не досягнувши нічого, вернувся він до [города] Вира, звідки ото він і прийшов був. Та коли він прийшов до Вира, то виревці заперлися од нього і не пустили його до себе. Він тоді, звідти вернувшись, пішов у [город] Зартий і, перебувши тут, пішов назад, вернувшись у Вир» (Літопис, 1989. — С. 276). Літописний Вир це сучасне місто Білопілля.

Далі: «...Володимир же просився у Святослава їхати вслід за ним. І Святослав пустив його, але вслід за ним пішов увесь сам і, прийшовши до Вира, спалив острог довкола города. В городі ж заперся був із княгинею Іван Ростиславич, а сам Ізяслав пішов був у поле. І, постоявши тут, рушили вони до [города] Зартого. А тут попаливши і багато лиха вчинивши, вернулися вони до себе» (Літопис, 1989. — С. 277). Виходить, що Зартий повинен бути між Путівлем і Білопіллям. Точної локалізації міста немає.

В книзі «Городские поселения Российской империи» за 1865 р. знаходимо: «Некоторые из исследователей русской истории приурочивают к окрестям Кролевца город Зарытый или Зартий, упоминаемый в летописях в XII веке» (Городские, 1865. — С. 301).

В «Черниговских епархиальных известиях» за 1868 р. в розділі про Подолово

Давньоруська гончарна кераміка з поселення Подолово. Археологічні розкопки 2000 р. Мал. Л. Бєлінської

цитується літопис за 1160 рік, а потім пишеться: «Зартый должен быть, по летописи, на западе от Выря, нынешняго Белополья; и на северозапад от Путивля. С другой стороны Зартый именем своим указывает на местность за рекою Ретью. По тому и другому отношению нынешний Подолов близок к месту Зартыя, отделяясь от бывшаго городка р. Ретью» (Черниговские, 1868. — С. 969; Филарет, 1874. — С. 403–404). Це була тільки гіпотеза, яка формується для перевірки, після чого вона або приймається, або відкидається, або стає зрозуміло, що аргументів недостатньо ні для її зняття, ні для її прийняття. Не відомо, яку назувала річка вісім століть тому. Немає жодного документа, який би це підтверджив.

Кролевецький історик Гур'єв в 1914 р. писав «существует мнение некоторых ученых, что где-то около теперешнего Кролевца еще в 12 веке был город Зарытый, но вопрос о том, был ли этот город на месте теперешнего Кролевца, учеными исследованиями решается в отрицательном смысле» (Гур'єв, 1914. — С. 5).

В свій час краснавці П. Яценко, І. Дудар віднесли Зартий до Кролевця, посилаючись на карту в першому томі книги «Історія культури стародавньої Русі», виданій в 1948 р. (Яценко, 1991. — С. 2).

Віктор Звагельський — кандидат філологічних наук, краснавець, археолог в своїй книзі «Літописні міста Сумщини» (Звагельський, 1994. — С. 40)

Розташування Зартія за В. Звагельським

пише, що Іпатіївський літопис дає мало інформації, але «про що можна говорити більш-менш конкретно, то це про район розташування Зартія. Очевидно, він знаходився десь неподалік Виру (м. Білопілля), скоріш за все на одному з древніх шляхів — між Виром та Путивлем». Автор книги надає карту літописних міст. На сьогодні найвірогіднішою версією про локалізацію Зартія є версія Ю. Моргунова, згідно з якою Зартій знаходився на городищі в селі Миколаївка Буринського району, де проводилася археологічна розвідка.

Археологічні розкопки 2000 р. в Подолові та за Козином не виявили давньоруського городища, лише селище. В Подолові це багатошарове поселення: з матеріалами давньоруського часу (XII–XIV ст.) (Белінська, 2002. — С. 25–26).

Стверджувати, що саме тут знаходився Зартий поки що неможливо. Археологічні шурфування по вулиці Червоній (так зване «Замковище») не дали матеріалів не тільки часів Київської Русі, а навіть XVII ст. На картах до XIX ст. теж не відмічено на Замковищі споруд. Не відомо, звідки в народі з'явилась назва Замковище і з чим вона пов'язана.

Поет В. Сухомлин написав вірш «Кролевецький вальс», який згодом став популярною піснею. В приспіву читасмо:

«Кролевець, Кролевець, Кролевець –
Прадавнє Зареття, Зартий...
Кролевець, Кролевець, Кролевець –
Хай буде твій вік золотий»

(Сухомлин, 1999. — С. 11)

проте літературні фантазії, поки що, не мають нічого спільногого з такою науковою як археологія.

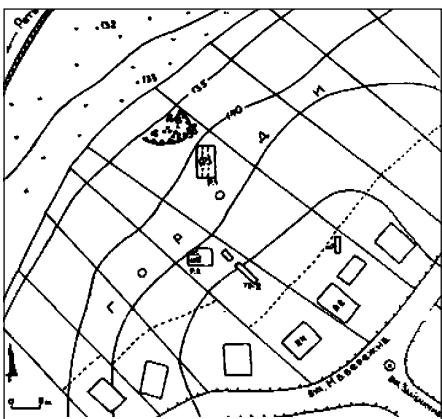

Археологічні розкопки 2000 р.
в м. Кролевці. Мікрорайон Подолово.

Список використаних джерел

- Белінська**, 2002. — Белінська Л., Звагельський В. Рання історія міста Кролевець // Нариси історії Кролевеччини. — Київ: ТОВ «З Медіа», 2002. — С. 13–27; іл.
- Городские**, 1865. — Городские поселения Российской империи. — СПб., 1865. — Т. 5. — Ч. 2. [Кролевець: с. 301–304].
- Гурьев**, 1914. — Гурьев А.Д. История города Кролевца. — Кролевець, 1914. — С. 36.
- Звагельський**, 1994. — Звагельський В.Б. Літописні міста Сумщини (З нашої давнини). Нарис. — Суми: Вид. «Слобожанщина», 1994. — 63 с.
- Філарет**, 1874. — Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Книга 5. — Чернигов: Земская типография, 1874. — 448с. + родословная.
- Літопис**, 1989. — Літопис Руський за Іпатіївським списком. Переклав Л.Є. Махновець. — К.: Дніпро, 1989. — XVI + 596 с.
- Сухомлин**, 1999. — Сухомлин В. Кролевецький вальс. Поезії. — Суми: Вид. «Козацький вал», 1999. — 56 с.
- Черниговские**, 1868. — Черниговские епархиальные известия. Часть официальная. — № 21. — 1 Ноября. — Чернигов, 1868. [Кролевець: С. 953–968; Подолов: с. 969–970]
- Яценко**, 1991. — Яценко П., Дудар І. Про Зартий і Воргол // Кролевецький вісник. — Кролевець. — 1991. — 7 травня. — № 5. — С. 2.

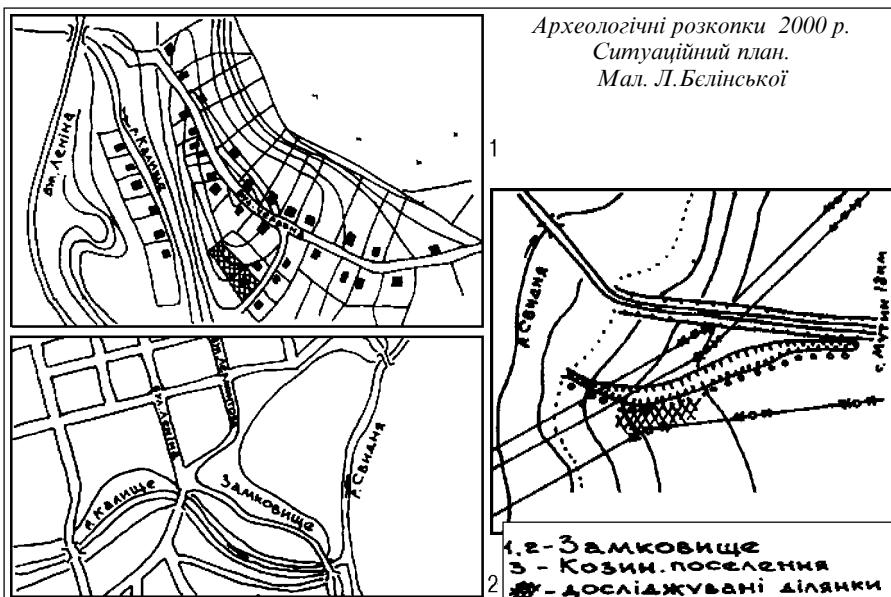
Археологічні відкриття 2000 року в Кролевці.

Подолово. Археологічні розкопки 2000 р.
Мал. Л. Белінської

Десяте травня 2000 р. одна з визначних дат в історії Кролевеччини — в цей день на околиці міста, за Козином, відкрито давньоруське поселення. Перший уламок кераміки був знайдений Б. Звагельським. Сталося це з ініціативи голови райдержадміністрації М.П. Ноги. Шостого липня почала роботу комплексна краснавчо-археологічна експедиція. Науковим консультантом був доктор історичних наук, науковий співробітник інституту археології НАН України О.В. Сухобоков. Вся головна робота лягла на плечі Л.І. Белінської — завідуючої сектором археології Сумського обласного краснавчого музею.

У роботі експедиції брали участь учні профтехучилища та школ Кролевця. Метою роботи експедиції було уточнення дати виникнення міста, історії заселення території, визначення культурно-історичних та охоронних зон. У ході робіт досліджено 72,8 кв.м площи, частково оглянуті береги річок

Участь учнів шкіл в археологічних розкопках 2000 р.

Свидня, Калище, Добра Вода, Реть. Виявлено і частково досліджено два поселення.

Одне з них знаходиться на південно-східній околиці міста, що називається Козин. Це давньоруське селище XII — поч. XIII ст., відкрите на правому березі річки Свидня, на полі, при виїзді з міста, у с. Мутин. Під час дослідження, які проводилися на території селища, розчищено залишки легкої наземної будівлі чи навісу над відкритим вогнищем та господарську яму. Стінки ями були обмазані глиною і обпалені. Такі господарські ями відомі в Київській Русі як «житні ями» використовувалися для зберігання зерна (Белінська, 2001. — С. 4)

Друге поселення розташоване на північно-західній околиці міста, що звється Подолово, на лівому березі р. Реть. На городах за клубом. Це багатошарове поселення. На городі

Археологічні знахідки. Подолово 2000 р.

Давньоруські знахідки. Подолово, 2000 р.

Житло. Подолово, 2000 р.

С. В. Іваницького були проведені невеликі розкопки, в ході яких знайдено матеріали епохи енеоліту — ранньої бронзи. Це найбільш ранній етап існування поселення. Його представляють знаряддя праці з кременю: скребки, листовидний наконечник дротика, трикутний наконечник стріли та ретушер. Знайдені фрагменти посуду дозволяють віднести ці матеріали до культури ямково-гребінцевої кераміки та періоду ранньої бронзи.

Бронзи. Розкопки розкрили будівлю, що може бути житлом, заглибленим на 0,3 м у материк і кутами зорістованими за сторонами світу (Белінська, 2002(а). — С. 11).

Великий масив з обгорілих плах, розташованих в ряд, розчищений вздовж однієї зі стін будівлі, ймовірно, був дерев'яною стіною, що обрушилася під час пожежі. В будівлі знайдено численні фрагменти ліпних сковорідок, вальків, уламків обмазки, зализний ніж, уламок серпа, швайку, кістяну проколку, 5 пряжел. Матеріали, виявлені в житлі, відносяться до київської культури і датуються серединою — другою половиною V ст.

На поселенні також траплялися поодинокі фрагменти ліпного і гончарного посуду волинської та роменської культур. Значно більше зустрічалося фрагментів гончарного посуду давньоруського часу. На деяких денциях були клейма у вигляді хреста та знаків у кругі. Знайдена також кераміка XIV–XV ст. та XVII–XVIII ст. — періоду виникнення села Подолово.

Таким чином, на основі археологічних досліджень можна сказати, що період поселення на території сучасного Кролевця з'являється ще у період енеоліту — ранньої бронзи (Белінська, 2000; Белінська, 2002(б). — С. 13 — 27).

Знайдені матеріали знаходяться в Кролевецькому районному краснавчому музеї.

Список використаних джерел

Белінська, 2000. — Белінська Л., Звагельський В., Карась А. Звіт про археологічні дослідження в м. Кролевець у 2000 р. — Суми, 2000. — 81 с. /Архів Сумського обласного краєзнавчого музею/.

Белінська, 2001 — Белінська Л. Археологічна експедиція 2000 року. Нові знахідки // Кролевецький вісник. — Кролевець, 2001. — № 15. — 21 лютого. — С. 4: іл.

Белінська, 2002/а/. — Белінська Л., Звагельський В. До питання ранньої історії міста Кролевець // Кролевеччина, білі плями історії. Збірник наукових праць.(Матеріали другої наукової конференції по краснавству). — Кролевець, 2002. — С. 9—12.

Белінська, 2002/б/. — Белінська Л., Звагельський В. Рання історія міста Кролевець // Нариси історії Кролевеччини. Науковий редактор Б.І. Черняков; Упорядкування, художнє оформлення: А.В.Карась. — Київ: ТОВ «3 Медіа», 2002. — С. 13 — 27: іл.

Красюк-Сорока, 2000. — Красюк-Сорока З.Ф. Археологічні знахідки в Кролевці // Кролевецький вісник. — Кролевець, 2000. — № 61. — 2 серпня. — С. 3.

Дата заснування м. Кролевець

Дата заснування міста Кролевець і сьогодні остаточно не з'ясована.

Після Люблінської унії з 1569 р. Польща та Литва стали об'єднаною державою — Річчю Посполитою. Шляхта обох держав здобула право володіти землями на території усієї Речі Посполитої. Вона почала просуватися на Україну, виaproшуочи грамоти на так звані «пусті» землі. Була зроблена ревізія «пустих» земель у Волинському, Брацлавському, Подільському воєводствах. Багато земель роздав король Сигізмунд III Ваза в подяку за обрання на польський престол. Великі латифундії виростили по всій Україні. Конецкопольські дістали Чернігівщину та Поросся. В кінці XVI ст. Вишневецькі отримали величезні маєтності на Лівобережжі. В цей час у Західній Європі розвиваються промисловість, торгівля, ростуть міста. В зв'язку із збільшенням нехліборобського населення дуже зростає попит на сільгосп продукти. Україна стає одним із головних постачальників збіжжя до Західної Європи /Полонська-Василенко, 1995. — С. 437/.

Майже кожний населений пункт має свою легенду заснування. Кролевець — не виняток. На початку XVII ст. ця місцевість була під Польщею, тому й легенда гласить, що саме тут, на берегах річки Свидні, до якої впадають Калище та Добра Вода, поповав польський король, але так сталося, що він залишився сам на сам із диким кабаном. Підоспіла варта, врятувала короля. Тому, на знак свого врятування, саме на цьому місці король заснував місто. Але це тільки легенда. Малоймовірно, щоб польський король їхав сюди, за кілька тисяч кілометрів, на полювання.

Першу історичну довідку про заснування міста написав доктор права, філософії та медицини Опанас Філімонович Шафонський (1740–1811) у 1787 р. при топографічному описі Новгород-Сіверського намісництва. Вона становить одну сторінку. Ось її початок: «Уезд Кролевецкий. В нем город Кролевец, при реке Свидне, от Новгорода Северского в 64 верстах окружается рекою Свиднею, небольшими горами, пашенным полем и березовыми рощами. Разделяется на 11 частей. Герб сего города в синем поле Архангел Михаил в одежде воина стоящий на черном змие, держащий в одной руке обнаженный меч, а в другой золотые весы; пожалован 1783 года.

Начало свое получил 1601 года, а 1646 года Король Польский Ян Казимир указал выстроить в нем крепость и назвать его Кролевцом, с тем, чтобы купечество малоросийское соединить вместе с Шлезией для способности

Король Володислав IV, надав місту Магдебурзьке право в 1644 р. Тогочасний портрет

торговать...» /Шафонский, 1851. — С. 392/. Тут уперше називається дата заснування — 1601 рік. У всіх пізніших виданнях посилаються саме на Опанаса Шафонського, який допустив кілька історичних неточностей.

По-перше, не міг Ян Казимир бути першим, хто дав назву місту «Кролевець», тому що воно було відоме як Кролевець з письмових джерел в 1638 р. /Універсал, 1994. — С. 295/, а Ян II Казимир Ваза був королем Речі Посполитої з 1648 по 1668 роки після смерті свого брата Володислава IV (1632—1648) /Яворницький, 1990. — С. 506; Крупинський, 1995. — С. 444/. По-друге, Казимир став королем не з 1646-го, а з 1648-го року. Нам залишається лише припустити, що цифру «6» з «8» перепутали в друкарні, або це друга вагома помилка Шафонського. Відкіля він взяв у 1787 році дату заснування — 1601-й рік — невідомо. Зате у пізніших виданнях посилаються на О. Шафонського. Так, наприклад, це зроблено у книзі «Городские поселения Российской империи» за 1865 рік /Кролевець, 1865. — С. 302/, в книзі «Материалы для географии и статистики России» за 1865 рік /Домонтович, 1865. — С. 612/.

У «Черниговских епархиальных известиях» за 1868 р. вказується інша дата заснування. Тут написано так: «Город Кролевец при речке Доброй, которая Ретью соединяется с Десною, в 173 верст от Чернигова, в 590 верстах от Москвы.

Кролевец самим іменем своим показывает, что он основан Королем. Основание относится к 1608 г. Причиною основания его было желание утвердить власть Сигизмунда в Украине и противодействовать власти соседнего московского государства. В 1638 г. Кролевец был уже не только городом, но и местом поветового правления» /Город Кролевец, 1868. — С. 953/. Тобто, рік заснування вказується 1608-й.

В 1874 р. повторюється ця стаття, де теж вказується рік заснування 1608-й /Город Кролевець. — 1874. — С. 333/. Тут дається дата заснування 1608 рік — теж без вказівки першоджерела.

Гетьман Яків Острянина в універсалі 1638 р. вперше згадує м. Кролевець

Перша письмова згадка про Кролевець відноситься до 1638 р. Це Універсал гетьмана Якова Острянина*, в якому він звертається до народу в зв'язку із засиллям в Україні польської шляхти, де просить у народу бути готовим до виступу /Універсал, 1994. — С. 295/.

Зазначимо, що 1 грудня 1618 року біля Троїцько-Сергіївського монастиря, після довгих намагань поляками захопити Москву, було підписане Деулінське перемир'я на 14,5 року між Росією і Річчю Посполитою, згідно з яким Росія уступала Смоленську, Чернігівську та Новгород-Сіверську землі. Серед 29 міст, що були названі в угоді, Кролевець, Глухів, Батурин, Конотоп не названі, тому що не були ще містами, хоча було названо навіть такі дрібні міста, як Попова Гора.

Історик Олександр Лазаревський, згадуючи Кролевець, дату заснування міста не називає, а пише так: «г. Кролевець, рч. Свидня, поселен после Деулінського договора, в ряду тех городов (Нежин, Борзна, Конотоп...), которые поляки устроили по линии «Путівльского рубежа», для захисту своїх границь. Воєнное значение Кролевца видно и из его местоположения, как оно описано в 1654 г., «Кролевец меж речек Рети и Свидни, на острову. В том містечке на горе, меж тех же речек, учили ставить стоячий острог, поставлено бревен с двестию». Отсюда видно, что ко времени возведения Хмельницкаго Кролевецкий укрепления не были еще и кончены. Селил Кролевец поляк Вышль или Виссель... Устроенный здесь городок назван был в честь короля — Кролевцом (*civitas regii*), как видно из тогда-же усвоенной ему печати» /Лазаревский, 1893. — С. 377–378/. Про це ж він пише, коли згадує про село Реутинці. За Лазаревським, Кролевець засновано після 1618 року.

В 1631 — 1646 роках на Україні, що була під Польщею, перебував французький військовий інженер, відомий картограф Гійом Левасер де Боплан. За цей час він зібрав картографічний матеріал і видає велику карту України /Боплан, 1990. — С. 5/. На цій карті знаходимо Путівль, Конотоп, Камінь, Литвиновичі, Мутин, Ярославець, Тулиголово, Глухов, Полошки, але не бачимо Кролевця.

Вивчаючи проблему заснування міста Кролевець на Сіверщині, слід згадати, що в 1410 році після Грюнвальдської битви Польща заволоділа на півдні Кенігсбергом і перейменувала його, називаючи Кролевець Прусський. Це ми читасмо в літописах Самовидця /Літопис, 1971. — С. 94,95,160/ та Величка /Величко, 1991. —

Т. 1. — С. 175, 249, 288; Т. 2. — С. 41, 96, 408, 410, 411, 445, 600–602/. Після 1619 року Кролевець Прусський (Кенігсберг) перейшов під владу брандер-

Вбрання поляків XVII ст.

бургських курфюрстів і був Польщею втрачений. Скарби польських монет, знайдені на території Кролевця в ХХ ст., також не дають змоги робити висновок про існування Кролевця на рубежі кінця XVI — поч. XVII ст. Вони відносяться до другої половини XVII ст. ** /Стожок, 1965. — С. 1.

Отже, на початку XVII ст. Польща намагається захопити Московський престол, але їй вдається по Деулюнському перемир'ю тільки закріпити за собою Смоленські та Чернігівські землі. Тому виникає пряма необхідність на кордоні з Московською державою ставити опорні пункти. За короткий час між 1618 та 1638 роками із малого поселення з'являється місто. Втративши Кролевець Прусський на півночі, Польща вирішила заснувати Кролевець на сході, на честь короля. Польське слово «*krol*» означає «король». 1644 року король Володислав IV надає місту Магдебурзьке право для його швидкого будівництва. Значить, Кролевець виникає як місто в період польського володіння цим краєм при королі Володиславі IV, як форпост на кордоні з Московщиною.

З наведеного історичного матеріалу випливає, що назва «Кролевець» виникла між 1618 та 1638 роками, 20 березня (за ст. стилем) 1638 р. Кролевець називається містом. До такого висновку прийшов свого часу і краснозвець М. Г. Сереженко /Сереженко, 1980. — С. 3/.

* Яків Острянин (*Острянича*) — рік народж. невідомий — 1641 рік смерті. У 1633 р. полковник ресурсових козаків, у 1638 р. вибраний запорожцями гетьманом (був ним кілька місяців), очолив повстання. Вбитий під час заворушень проти старшини /Див.: Слобідська Україна: Короткий історико-краснозвучний довідник. — К.: Будівельник, 1994. — С. 41/.

** В 1965 р. біля будинку райвиконкому на глибині 1 метр знайдено 2 кілограми скарбу, приблизно біля 200 польських і литовських монет (польські злоти, гроши, пеньязі, литовські солі). Найцінніша монета литовський солід 1660 р. Очевидно скарб був скований в важкий для міста 1664 рік.

Список використаних джерел

Боплан, 1990. — Боплан Г. Л. де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн. — К.: Наук. думка; Кембридж (Мас.): Укр. наук ін-т, 1990. — 256 с: іл.

Величко, 1991. — Величко С. В. Літопис. — К.: Дніпро, 1991. — в 2-х т.

Город Кролевець, 1868. — Город Кролевец // Черниговские епархиальные извесьтия. — 1868. — № 21. — С. 953–968.

Город Кролевец // Историко-статистическое описание Черниговской епархии. — Чернигов: Земская типография, 1874. — С. 333–349.

Городские, 1865. — Городские поселения Российской империи. — СПб., 1865. — Т. 5. — Ч. 2.

Домонтович, 1865. — Домонтович М. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба: Черниговская губерния / Ген. штаба подполковник Домонтович М. — СПб.: Тип.

В. Ф. Персона, 1865. — 686 с. + приложение 19 с.

Кролевец, 1865. — Кролевец // Городские поселения Российской империи. — СПб., 1865. — Т. 5. — Ч. 2. — С. 301–304.

Крупницький, 1995. — Крупницький Б. Хмельниччина й відродження українсь-

кої держави // Енциклопедія українознавства. — К.: Ін-т української археографії НАН України, 1995. — С. 444, (442).

Лазаревский, 1893. — *Лазаревский А.* Описание старой Малороссии. — К., 1893. — Т. 2: Нижинский полк.

Літопис, 1971. — Літопис самовидця. — К.: Наук. думка, 1971.

Полонська-Василенко, 1995. — *Полонська-Василенко Н.* Україна після Люблинської унії // Енциклопедія Українознавства. — К.: Інститут української етнографії НАН України, 1995. — С. 437.

Стожок, 1965. — *Стожок М.* Цікава знахідка // Маяк комунізму. — Кролевець, 1965. — № 147. — 7 грудня. — С. 4.

Сереженко, 1980. — *Сереженко М.* Легенда і дійсність // Маяк комунізму. — Кролевець, 1980. — № 69. — 7 червня. — С. 3.

Універсал, 1994. — Універсал гетьмана Остряници // Кулиш П. Записки о Южной Руси (репринтн. издание 1857 г.). — К.: Из-во «Дніпро», 1994. — Т. 2. — С. 293–307.

Шафонский, 1851. — *Шафонский*, Краткое топографическое описание Новгородского Северского наместничества, 1787 года // Черниговские губернские ведомости. — 1851. — № 46. — С. 392–393.

Яворницький, 1990. — *Яворницький Д.І.* Історія запорозьких козаків: У 3-х т. — К.: Наукова думка, 1990. — Т. 2. — 560 с.

Стара Книга

Свого часу учень школи Леонід Ткаченко приніс до Кролевецького краснавчого музею купу сторінок зі старої церковної книги, написаної кирилицею з простими гравюрами святих апостолів майстра М. Чернявського / Аркуші, 1740.

Залишки якої ж книги опинилися у нас в руках? Хто, коли і де її видав? Розпочався цікавий пошук у мало-відомій галузі стародруків. Щоб дізнатися, якого року випуску стара книга, написана кирилицею, треба відкрити будь-яку енциклопедію чи довідник на слово «кирилиця». Поряд з літерами знайдемо цифри. Кожна буква означала цифру, десятку, сотню, тисячу. На перших сторінках книги було написано, кому вона присвячена і чому відається. В кінці цього вступу писалося, в якому році від сотворіння світу написана книга. Але не було перших сторінок, і звісно рік друку книги прочитати було неможливо.

З літератури було відомо, що в середині XVIII ст. вже не друкувалися букви «зело», «кси», «пси». В дослід

Гравюра М. Чернявського в книзі

жуval'nyi knizh' ikh tеж ne buло. Це oзначало, що arkuši можна датувати не раніше початку XVIII st. Potim, zvernuvши uвагу na gravюру, vиявилося, що mайже кожного гравера starodrukiv можна знайти в ukraїnskій en-циклопедії. Znayshlyсь danі i про Mихaila Chernyav'skого, гравера 40-x — 50-x rokiv XVIII st. Vin robiv prosti iпострацii для церковних книжок, що drukuvалися v Чернigіv'skій друкарні /Chernyav'skiy, 1964. — C. 150/. Otже, перед nami лежали arkuši «Євангелія», vidrukuvani v Чернigіv'skій друкарні same v tой період, коли vона vідновилася v 1743 roці pісlя закриття. Zakritтя друкарні було vикликane наказом Петра I 1720 roку, v якому go-ворилося, що «...v Kievskoy, Chernigovskoy типографиях книги печатают несогласно с великороссийскими печатми... Vновь книг никаких, кроме церковных прежних изданий, не печатать. Справливать прежде печати с теми великороссийскими печатми, дабы никакой разни и особого наречия в оных не было» /Ogіsnko, 1994. — C. 299/. Spriyav закриттю друкарні i на-каз синоду 1721 р. Vже згодом, kріm звичайних moskov'skого зразка кни-жок, тут nічого не випускали. Takoю перейшла друкарня i в XIX століття.

Чернigіv'skа друкарня була vідкрита v 1679 roці. Kріm церковных книг, тут видавали навчальну літературу (букварі, календарі, листівки народно-господарського та загально історичного характеру). Це rozpovsюджувалось po всьому kraю. Zrozumіlo, продукція друкарні була i в Kролевці. Za перші 20 rokiv Chernigіv'skа друкарня vиготовила понад 40 видань. Пер-шими були «Псалтир» i «Буквар» 1680 р. Zastosuvалися u друкарні rіznі шрифти: кириличний (для видань ukraїnskою i церковнослов'янською мовами), латинські. Ця друкарня сприяла розвитку ukraїnskої культуры до 1720 roку, коли za наказом Петра I заборонялося друкувати книжки, vіdmіnnі mовою vід moskov'skих /Ogіsnko, 1994. — C. 400/.

Tиражі Chernigіv'skої друкарні v кінці XVIII st. були досить великі. Так, у 1766 roці v ній було 11304 примірники rіznого зміstu v opravі, зошитів та arkuši на суму 46804 kрb. 65 kop.

Pri детальнішому vивченні історії ukraїnskих друкарень na Lіvobе-rejkj знаходимо, що зовсім поряд з Kролевцем, v Novgorod-Sіverському працювала друкарня, де видавали книги з 1675 по 1679 рік. Same її згодом перевіз do Chernigova Chernigіv'skій архієпископ Lazar Baranovich, який mешкав v Novgorod-Sіverському protягом 10 rokiv / Kartiny, 1911. — C. 71; Ogіsnko, 1994. — C. 340/.

Pochinaючи z 1654 roку, більша частина Chernigіv'skої спархії vіdійшла vід Pol'yiці, зв'язок зі Lvovom pererwався, тож i книги перевозити z нього стало не просто. Kievо-Pечерсьka друкарня не могла задовольнити потреб всієї спархії, тому i винikла потреба мати свою.

Koli ж була nadrukovanaya перша ukraїnskа книга, de взяло початок ukraїnskе друкарство? Щоб vіdpovіsti, треба zazirnuti na kільka століть назад. Як vіdomo, перша друкovanaya книга з'явилася v Європі v друкарні Gutenberga v 1450 roці. Почалося vідкриття друкарень po всій Європі: Ita-лія — 1464, Venecія, Milан — 1469, Pariж — 1470, Голландія — 1473, Угор-

щина — 1473, Лондон — 1480, Данія — 1482 рік. Зі слов'янських народів першими були чехи (1478 р.), потім українці (1491 р.), серби-чорногорці (1493 р.), поляки — кінець XV ст., білоруси (1517 р.), серби (1553 р.), росіяни (1564 р.) болгари (1641 р.).

Перша книга кирилівського друку з'явилася у Krakovі в 1491 році. На прохання української громади німець Швайполь Фіоль надрукував «Часословець» і «Осмігласник», які були оформлені за зразком рукописних західноукраїнських книжок і набрані за тогочасним українським правописом.

Дослідник українського друкарства Іван Огієнко писав, що в давнину український і білоруський народи жили в одній державі — у великому князівстві Литовському, де державною мовою була так звана «руська мова», яка, по суті була українською. Відновити друкарство Ш. Фіоля спробував Франциск Скорина. У спільній білорусько-українській столиці Вільно на початку XVI ст. Але його спроба так і залишилася спробою. Це вдалося славному друкарю, втікачу з Москви Івану Федоровичу (Федорову). Первістком друку на українських землях вважається «Апостол» (1574 р.), видрукований І. Федоровичем (Федоровим) у Львові або «Учительське Євангеліє» (1569 р.), видруковане ним на українсько-білоруському прикордонні у Забудові, де було багато українців. Потім він видав в Острозі «Новий завіт» (1580 р.) та відому «Острозьку Біблію» (1581 р.) /Огієнко, 1995. — С. 970/.

Автору доводилося зустрічати старі книги, але переважно це були пошарпані московські передруки XVIII ст. Серед букіністів книга ціниться ціла, від першої до останньої сторінки, в обкладинці.

Ось таку історію книгодрукарства української книги можна піznати, шукаючи відомості тільки про одну книжку.

Список використаних джерел

Картини, 1911. — Картини церковной жизни Черниговской Епархии из IX вековой ея истории. — К., Тип. «С. В. Кульженко», 1911. — 208с. + карта.

Огієнко, 1994. — Огієнко І.І. Історія Українського друкарства. — К.: Лебідь, 1994. — 445 [1]с.

Огієнко, 1995. — Огієнко І. Початки друкарства // Енциклопедія Українознавства. Загальна частина. Репрінтне відтворення видання 1949 року. — К.: Віпол, 1995. — С. 970–972.

Чернявський, 1964. — Чернявський // Українська радянська енциклопедія. Том 16. — Київ: Гол. Ред. УРЕ, 1964.

Кролевецький районний краєзнавчий музей.

Аркуші, 1740 — Аркуші з книги Євангеліє, 1740–1750 pp., 416 листків. — Основний фонд. — № 1823.

Шведи на Кролевеччині

У своїй «Історії Карла XII» Вольтер писав, що Україна завжди прагнула свободи, але, будучи оточеною між Московциною, Польщею та Кримським ханством, мусила шукати собі протектора в одній із держав /Січинський, 1992. — С. 153/. Мазепа всіма силами намагався боротися за волю України, підтримував шведів, але населення не було підготовлене в належному чині, через те, що гетьман мусив робити все конспіративно. Військо і жителі були не проінформовані і з недовірою ставилися до союзу з іновірцями /Історія, 1936. — С. 228/. Але не можна сказати, що гетьман зовсім був бездіяльний в цьому напрямку /Павленко, 1998. — С. 102–106/. Часи співпраці з Московциною лягли тяжким тягарем на Україну. Торгівлі з Заходом припинилася. Селяни й козаки були переобтяжені багатьма новими повинностями. Вияснилося, що Москва хоче перевести Україну у стан звичайної російської провінції. Тому поворот I. Мазепи на сторону шведів не був випадковим /Кропницький, 1995. — С. 454/.

Похід шведів через Україну. Марш Карла, ... марш Мазепи йому назустріч

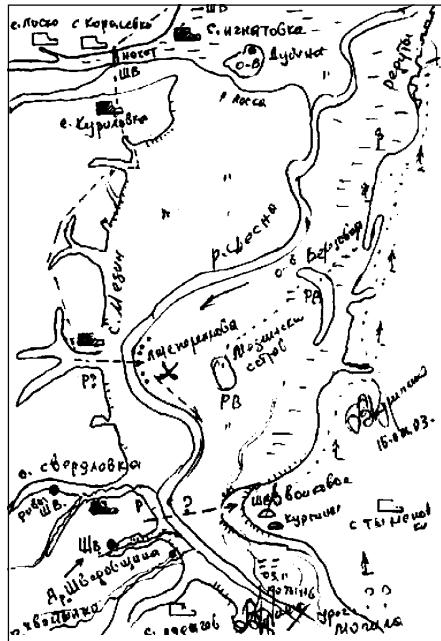
У вересні Карл XII остаточно вирішив іти на Україну. Король суворо заборонив своїм військам грабіж і насильство. Шведи проходили через українські села і міста, як мандрівники /Маркевич, 2003. — С. 513/. Вступ шведів на Україну зовсім не був схожий на навалу ворожого війська, вони йшли через міста і села, як письється в «Історії Русів», не займаючи нічієї власності «і не чинячи усіх тих беспокітів, свавільств та всякого роду безчинств, що свої війська звичайно по селах чинять під титулом: «Я — слуга царський... Кури і гуси, молодиці й дівки нам належать по праву воїна і по наказу його благодіядія!» /Історія, 1991. — С. 264/.

На Раді в Жолкві росіянин вирішив «томить неприятеля, нападати ... на переправах» /Павленко, 1988. — С. 63/. При переправі через р. Березину Карл обдурив Меншикова, інсценував активну підготовку до переправи в одному місці, а переправилися в іншому /Павленко, 1988. — С. 71/. Імовірно, таку ж військову хитрість застосував король і при форсуванні Десни. Сорокарічні дослід-

ження місцевості краснавця В. Куриленка з Мезинського музею дають йому право стверджувати, що переправа біля с. Мезина була обманом. Головна переправа пройшла нижче с. Свердловки (в минулому Псарайка) / Куриленко, 2002. — С. 22–23; Куриленко, 2005. — С. 46/.

Шведське військо, відпочивши від швидкого просування по Сіверщині, зібралося для рішучого кидка — марш на зимову квартиру до гетьманської столиці. Тридцятого жовтня, зробивши невдалу спробу переправитись біля Комані, Карл XII звелів увечері будувати мости поблизу Мезина, але вдарив мороз. Десна вкрита крижинами зашкодила проводити роботи. Наступного ранку на місці переправи проти шведів було виставлено 8 гармат і 4 батальйони генерала Гордона. Шведи ж на вищому березі поставили 28 гармат у три ряди: їх вогонь був дуже щільним. 31 жовтня шведи з допомогою козаків Мазепи виготовили кілька плотів і, прив'язавши канати на іншому березі, почали під прикриттям артилерії по 15—20 чоловік переправлятися. Увечері, коли росіян послали ата��увати ці сили, на другому боці вже було 200 вестанладців та 400 фінляндців. Через кілька годин їх переправило ще більше. Зайнявши плацдарм, розстрілявши на бої, вони мужньо зробили штукову атаку на російських піхотинців. Загалом же при цій та наступних атаках з різних сторін Гордон втратив до 800 чол. і одержав стільки ж поранених, а шведи втратили дві тисячі мертвих та поранених. Але шведська армія завоювала більший плацдарм і переправила всі сили на протилежний бік Десни /Павленко, 1994. — С. 65–66/. Ще й зараз, коли пройшло майже 300 років з того часу, можна знайти на березі Десни кулі тієї битви. Зараз виникає питання, де поховані солдати двох армій?

Переправившись через Десну, шведські війська зайняли с. Чапліївку (від Мізина до Атиопи земля в минулому відносилася до Кролевецького повіту). Далі дорога тривала через Лушки (зараз входить в Чапліївку Шосткинського р-ну), с. Обтово (зараз Кролевецького району, Сумської області) Райгород, Лукнів (Коропський район Чернігівської області). В селі Лукнів мешканці зустріли гетьмана Мазепу і короля з хлібом і сіллю, подали мед,

Події 1708 р . на р. Десна складені В. Куриленко за 40 років дослідів. 2003 р. Р – шведські редуты, РВ – російські війська, ШВ – місце знаходження шведів

</

Король Карл XII та гетьман І. Мазепа біля переправи

необхідність виникла між селами Лушки та Обтово. У важко прохідному болотистому місці з піщаного і твердого ґрунту була збудована гребля довжиною один кілометр і шириною п'ять-шість метрів. За переказом середини XIX ст., її будівництво приписувалось шведам. В той час нею теж користувалися. Гребля частково покривалась водою /Павленко, 1994. — С. 88/. Можливо подолання природних перешкод стало причиною запізнення шведського війська до Батурина, а можливо шведи просто змарнували кілька дорогоцінних днів на правому березі Десни /Крутицький, 2001. — С. 171–172/. Під час штурму Батурина російськими військами 2 (13) листопада 1708 р. загинуло квітуче місто-фортеця і 13–15 тисяч його мешканців разом з козаками Мазепи /Павленко, 1994. — С. 99/.

У червні 2002 р. мною, працівником Кролевецького краснавчого музею, була здійснена попередня розвідка-подорож по маршруту шведських та козацьких військ з фотофісацією об'єктів. Дійсно, між Обтово і Лушками біля хутора Губарівщина (на карті другої половини XIX ст. це хутір Рудня), на болотистій місцевості знаходиться насип, який осів, з великими виїмками. Пізніше на цій дорозі була знайдена монета середини XVIII ст. Поєднуючи карти сучасну і другої половини XIX ст., видно, що дорога між цими селами залишилася та ж сама. Можливо саме завдяки шведам в болотистій непрохідній місцевості був збудований шлях між цими селами, яким користуються вже 300 років. Саме по цій дорозі пройшли швидким маршем німецькі танки генерал-полковника Гудеріана з Новгород-Сіверська.

Вдалось встановити, що між селами Обтово і Лукнів знаходилося кілька курганів, які серед місцевого населення звуться «Могили», з наголосом на «о». Серед оброблюваного поля чітко видно залишки двох курганів, які розорюються щороку. Мешканці Обтово розповіли, що їх було більше. Понад десяти років тому автор дізнався від мешканки села, що це шведські могили, які не можна розкопувати, бо там поховані «заразні» солдати. Той, хто розкопає, помре.

сир, рибу. Король був здивований звичасві, ламав хліб, куштував да-рунки селян /Січинський, 1992. — С. 132/. Село Атошу визволили від російських військ.

Шведські війська намагалися як-найшвидше дійти до Батурина, тому йшли навпрямки по болотистих місцях, замощуючи їх чим доведеться. Піску, землі й лісу навколо було вдосталь. Спочатку це було на правому березі Десни, між хуторами Ігнатівка і Курилівка. Насип, довжиною кілометр, зберігся й по цей день /Куриленко, 2002. — С. 22/. Така ж

Цікаво, що біля Тимоновки теж виявлено «Могіли» з наголосом у місцевого населення, як і в Обтово, на «о». Місцевий житель розповів, що там завжди водяться великі шури. У краснавця В. Куриленка з Мезинського музею є велике сподівання на це місце. Посedнюючи ці місцевості, можна припустити, що тут можуть бути поховання вбитих та померлих від поранень після форсування Десни шведських солдат по їх маршруту від Свердловки, де пройшла основна переправа війська.

У 1907 р. краснавець І. С. Абрамов проводив археологічні розкопки між Кролевцем та Глуховом. Він розкопав 18 курганів. Перший мав назву «Могила». Він був розташований на розпушті між Кисво-Московським трактом та дорогою до села, що носить тепер назву Шевченкове, і містечком Вороніж. Курган мав висоту 1 сажень, довжину — 5 сажнів (з півночі на південь), ширину — 4 сажні. Його було насипано на природному підвищенні, з якого відкривався вид на Глухів. Кістяки розташовувалися в три ряди, волосся на черепах було виключно рудого кольору. На цій підставі І. Абрамов прийшов до висновку, що курган був братською могилою. Сучасний глухівський краснавець В.І. Белашов зробив припущення, що це могло бути місце поховання померлих від ран, або страчених полонених шведів /Терлецький, 1997. — С. 32–33/.

Віддаючи повагу гетьману І. Мазепі і його козакам, що боролися за незалежну Україну, треба віддати повагу і шведським солдатам, які полягли на нашій землі. Перший крок до цього можна зробити, поставивши обеліск на місці переправи на Десні. Для чого треба точно локацізувати могили загиблих шведських солдатів і козаків.

Список використаних джерел

- История**, 1991. — История руссов или Малой России. — К., 1991.
- Історія**, 1936. — Історія Українського війська. — Львів, 1936.
- Крупницький**, 2001. — Крупницький Б.Д. Гетьман Мазепа та його доба. — К., 2001.
- Крупницький**, 1995. — Крупницький Б. Доба Мазепи // Енциклопедія українознавства. — К., 1995.
- Куриленко**, 2002. — Куриленко В. Переправа шведів та козаків біля Мезина і Свердловки // Сіверянський літопис. Всеукраїнський науковий журнал. — 2002. — № 4.
- Куриленко**, 2005. — Куриленко В.Є. В Чернігово-Сумському Понесенні. Записки засновника мізинського археологічного музею. — Шостка, 2005. — 140 с.
- Маркевич**, 2003. — Маркевич М. Історія Малоросії / Відл. ред і автор перед. Ю.С. Шемпушенко. Примітки О.В. Кресіна. — К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юрє», 2003. — XVI; 664 с.
- Павленко**, 1988. — Павленко Н.И. Птенцы гнезда Петрова. — М., 1988.
- Павленко**, 1994. — Павленко С.О. Загибель Батурина 2 листопада 1708 року. — Чернігів, 1994.
- Павленко**, 1998. — Павленко С.О. Міф про Мазепу. — Чернігів: Сіверянська думка, 1998. — 246 с.
- Січинський**, 1992. — Січинський В. Чужинці про Україну. — К., 1992.
- Терлецький**, 1997. — Терлецький В.В. Дослідник з Воронежа. — Суми, 1997. *Пам'ятник Т.Г. Шевченку, м.Кролевець Пам'ятний знак останньої подорожі Кобзаря, м. Кролевець*

Огієвські та Т.Г. Шевченко

В другій половині XIX ст. місто Кролевець, як і зараз, розташовувалося на Києво-Московському тракті і минути його було неможливо. Саме по цій дорозі і проїджав Тарас Григорович Шевченко, коли останній раз повертається з України в Петербург. Відвідавши своїх друзів Лазаревських в с. Гирівка (нині Шевченко) Конотопського повіту і, забравши братів Івана та Федора Лазаревських, поїхали далі — в Кролевець, де мешкала рідна сестра Лазаревських Глафіра Матвіївна Огієвська. В їхньому будинку, розташованому на західній околиці міста, часто зупинялася рідня Глафіри Матвіївни /Жур, 1970. — С. 262/. Тут, 25 серпня 1859 р., Т. Г. Шевченко з Лазаревськими і зупинився на ніч. Господар — Дмитро Петрович — знаходився на службі в Глухові. Глафіра Матвіївна Огієвська приймала гостей разом зі своїми слугами. Господиня була на останньому місяці вагітності (14 вересня вона народить сина Михайла) /Козлов, 2000. — С. 75/. Вже відомі точні роки життя Г. М. Огієвської. Народилася вона у 1823 р., пішла з життя на початку 1902 р. /Лазаревский, 1999. — С. 86/.

Перебування Т. Г. Шевченка в місті було недовгим. Вранці 26 серпня 1859 року поет з братами Лазаревськими вирушив далі, у Глухів, де й зустрівся з самим Д. П. Огієвським /Жур, 1970. — С. 263/.

Після від'їзду Шевченка, Кролевецький городничий Стражевський надіслав листа на ім'я Чернігівського губернатора: «Вашему превосходительству имею честь донести, что сего 26-го августа проследовал через город Кролевец обратно в Санкт-Петербург академик Тарас Шевченко, по свидетельству Санкт-Петербургского обер-полицмейстера, выданному с разрешения президента

Академии ее высочества, Шевченко, как из означенного свидетельства видно, уволен в губернии: Киевскую, Полтавскую и Черниговскую на пять месяцев, для снятия этюдов с натуры; в городе Кролевце ночевал и, пробыв всего 11 часов, получил по отзыву моему из Кролевецкого уездного казначейства подорожную от г. Севска до г. Кром — уехал по тракту на Москву» /Тарас, 1982. — С. 342/.

У подорожній відмічалося: «По указу его величества государя-императора Александра Николаевича, самодержца всероссийского и прочая, и прочая, и прочая.

От города Севска до г. Кром академику Тарасу Шевченку с будущим из почтовых давать по две лошади с проводником, за указанные прогоны, без задержания дана в городе Кролевце 1859 года. Августа 26 дня». /Тарас, 1982. — С. 341/.

У наш час коротке перебування Т. Шевчен-

Г. М. Огієвська (ймовірно).

Друкується вперше,

поч. 1860-х рр.

ка породило багато вигадок та легенд, а послужили цьому літературні твори, які реального відношення до історичних подій не мають. У пресі журналісти почали плутати вигадки літераторів (на які вони мають право) з реальними фактами. Так, місцевий поет В. Сухомлин написав вірш «Тарасові рушники» /Сухомлин, 1999. — С. 22–26/, в якому Т. Шевченко нібито замовив рушники у місцевого ткача собі на весілля, а після смерті великого поета ці рушники, начебто, поклали йому на домовину, коли її везли з Москви в Канів. Ці події повністю вигадані місцевим поетом і ніякого відношення до історичних фактів не мають. Більше того — навіть переказів таких не було, а свою вигадку поет і сам визнав.

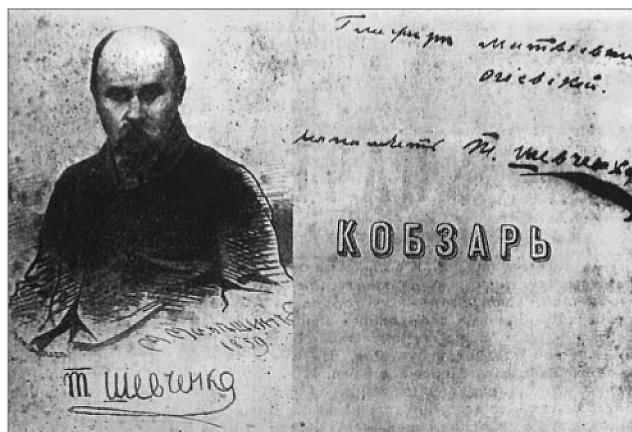
Десятиліттями журналісти пишуть у різних газетах як історичний факт події, вигадані в літературних оповідях, як у письменника Панаса Кочури в оповіданні «Остання подорож» /Кочура, 1965. — С. 109–124/. Він теж свого героя — Т. Шевченка змушує знайомитися з сім'єю ткачів.

За короткий час перебування Т. Шевченка — 11 годин — можна було умившись з дороги, повечеряти, поговорити, виспатися та, можливо, поспідивши і отримавши подорожню, поїхати далі. Часу на посадку групі в серпні /Сереженко/а/, 1989. — С. 3/, ходіння до ткачів уночі бути не могло. Розбита дорога з курявою стомлювалася.

Через деякий час Глафіра Матвіївна Огієвська отримала «Кобзар» 1860 року видання з автографом Шевченка: «Глафири Матвеевни Огисевской на память Т. Шевченко» /Сереженко/б/, 1989. — С. 2/.

Дорога

Автограф
Т. Г. Шевченко.
Фото
М. Г. Сереженко

Краснавцю Михайлу Сереженку вдалось встановити, що після смерті Г.М.Огієвської «Кобзар» перейшов до її доньки — Афанасії Дмитрівни Огієвської (згодом начальниці Кролевецької жіночої гімназії). Сім'ї вона не мала. Померла у 1942 році в Кролевці під час німецької окупації. Після війни «Кобзар» опинився у Тамари Володимирівни Ленчевської — племінниці А. Д. Огієвської. Краснавцю М. Сереженку вдалося в той час зробити фотокопію автографа, показати книгу письменнику Панасу Кочурі. Той, будучи тяжкою хворобою прикутий до ліжка, перш ніж взяти книгу у руки, попросив жінку дати миску, мило і рушник. Тільки старанно вимивши і витерши руки, взяв «Кобзаря». Останні дні свого життя Т. В. Ленчевська провела в Кролевці. Після її смерті у 1959 році «Кобзар» забрав її син Юрій Сергійович Ленчевський в Москву, де він працював /Ежиков, 1960. — С. 4; Артамонов, 1967. — С. 10; Ленчевский, 1994. — С. 12. Мемуари, 2001. — Арк. 13/. Подальша доля «Кобзаря» невідома. Ю. Ленчевський приїздив на Кролевецький всеукраїнський літературно-мистецький фестиваль «Кролевецькі рушники» в 2000–2004 роках.

На питання директора Кролевецького музею про місце перебування книги з автографом відповідь була незрозуміла. У 2005 р. Ю.Ленчевський признався, що книга у нього, але ті ксерокопії, які він надав, схожі на старі фотокопії краснавця М. Сереженка.

Сучасне кольорове фото автографа Т. Шевченка не було надане і на початку 2006 р. — виходить, книга у Ю. Ленчевського відсутня.

Коли у 1861 р. домовину з тілом Т. Г. Шевченка перевозили з Петербурга до Києва, в садибі Огієвських зупинялася траурна процесія з прахом поета /Кролевець, 1976. — С. 330/.

На час приїзду поета родина Огієвських довгий час жила в Кролевці. Розглянемо рід Огієвських. Прадід Д. П. Огієвського — Григорій Павлович Огієвський — з 1741 по 1767 роки був кролевецьким сотником. Дід — Максим Григорович, 1746 року народження, теж. Батько — Петро Максимович — народився в 1772 році, служив колезьким реєстратором. У Огієвських було в достатній кількості землі. Кролевецький сотник Г. П. Огієвський володів в 1764 р. дворянськими маєтками з селянами в м. Кролевці, в селах Андріївка та Реутинці. Частина з них перейшла по роздільному акту 1772 р. до сина Максима Григоровича, а після його смерті — онуку Дмитру Павловичу Огієвському /Милорадович, 1901. — С. 65/. Дітям Д.П. Огієвсь-

Сучасний вигляд будинку в Огієвці. 2003 р.

кого кожному в спадок залишилася земля /Карась, 1995. — С. 6–7/.

Дмитро Петрович Огієвський народився в 1810 році, коли Російська імперія вела війни з Іраном і Туреччиною. За життя був православного віросповідання, в бойових діях участі не брав, відзнак не мав. Мав п'ятьох дітей: Олену (1856 р.), Михайла (1859 р.), Василя (1861 р.), Володимира (1862 р.), Афанасію (1865 р.). Перша дитина Олена народилася, коли батьку було вже 46 років. Хрещеним батьком, як і у брата Михайла, у неї був штабс-лікар Іван Федорович Рудзинський / Козлов, 2000. — С. 76/.

У 1834 р. Д.П. Огієвський закінчив курс наук в Московському університеті. З першого березня вступив на службу у Департамент Морського Міністерства помічником Начальника Столу. Десятого березня 1835 р. Урядовий Сенат затвердив його в чині Губернського секретаря. Згідно з проханням звільнився зі служби 23 вересня 1836 р. До 12 березня 1837 р. перебував у відставці. Потім — служба у відділі Духовних справ греко-уніатського віросповідання помічником Столонаочальника на посаді архіваріуса. Одинадцятого вересня 1838 р. отримав чин Колезького Секретаря. Призначили старшим помічником Столонаочальника Канцелярії. За власним проханням звільнився зі служби 5 лютого 1841 р. через хворобу. Три роки ніде не служив, а у 1844 р. був вибраний дворянством в Земський суд засідателем.

З 20 лютого наступного року із кандидата вступив на посаду депутата Кролевецького повіту, що наглядав за продажем спиртних напоїв. Указом царя від 11 січня 1848 р. підвищений до чину Титулярного Радника. На дворянських виборах 1851 р. був обраний засідателем в Кролевецький повітовий суд. Вступивши на цю посаду 20 червня, пробув на ній шість років.

За цей час в 1853 р. отримав чин Колезького Ассесора. З березня 1859 р. знаходиться на посаді «Уполномоченного по полюбовному размежеванию земель» в Глухівському, а потім Кролевецькому повітах. 25 серпня 1859 р., коли Т. Г. Шевченко знаходився в його кролевецькій садибі, він був у Глухові, де й зустрівся з поетом наступного дня.

Д.П. Огієвський продовжував поступово просуватися по службі. Указом Сенату від 18 березня 1860 р. за вислугу років йому надається чин Надвірного Радника з 8 травня 1859 р. Через п'ять років за вислугу років надається чин Колезького Радника з 28 травня 1863 р., що відповідало армійському чину полковника або шостому класу по 14-класовому Табелю про ранги (у цивільних установах 1-й клас мав канцлер).

Двадцять дев'ятого січня 1869 р. чернігівський губернатор запропонував губернському правлінню затвердити Д.П.Огієвського на посаді помічни-

Будинок Огієвських.
Друга половина ХХ століття.

ка кролевецького повітового справника замість Пластунова-Ковденка. В кінці лютого 1869 р. Міністерство внутрішніх справ Чернігівського губернського правління затвердило Д. П. Огієвського на посаді помічника кролевецького справника, який очолював повітову поліцію, а також був головою Земського суду. Останні п'ять місяців свого життя Д. П. Огієвський був Старшим чиновником з особливих доручень при чернігівському губернаторі. Відома і дата смерті Д. П. Огієвського. В його особовій справі читаємо: «стоя на службі умер 1871, жовтня 2» /Дело, 1869. — Арк. 12/.

В 1858 р. в місті проживало більше семи тисяч жителів, жінок — 3809, чоловіків — 3425, серед яких дворян — 444 чоловіків і 155 жінок. / Кролевець, 1865. — С. 382/. Для порівняння: в Сумах в 1858 році проживало 11459 чоловік на 1042 гектарах землі. В Кролевці «внутри городской черты под постройками находилось 152 десятин (220,4 га) земли, под салями и огородами — 164, под улицами, площадями и рекою — 420. В пользовании частных лиц находилось: внутри городской черты — 56 десятин, вне городской черты — 2089» /Сведения, 1855. — Арк. 1об.-2/. Через місто проходило три поштових тракти: на С.-Петербург, Київ, Новгород-Сіверський. Базари проходили два рази на тиждень — по понеділках і п'ятницях. Було три щорічних ярмарки.

Ймовірно, будинок Огієвських, під час перебування там Шевченка, мало чим відрізнявся від звичайної української хати, хіба що багатшим інтер'єром та кількістю кімнат.

Будинки на кордоні Полісся мали житлове приміщення, сіни, їдалню, де стояла піч (ближче до середини будівлі, щоб не втрачалося тепло). Стіни клали в зруб, обмазували глиною, білили. Дах був, як правило, чотирискатний. З появою в XIX столітті великої кількості будматеріалу дворянські будинки обкладали цеглою. В маєтку, як правило, знаходилися господарські будівлі: конюшня, сарай, погріб.

Сучасний будинок Огієвських не відповідає часові перебування Кобзаря /Черняков, 2001. — С. 3/.

У 1919 р. Кролевецький революційний комітет постановив перейменувати одну з вулиць міста Велику Довгалівку на вулицю Т.Г. Шевченка. У 1925 р. в садку дитячого будинку відбулося урочисте відкриття пам'ятника поетові, зробленого молодим місцевим скульптором В. Воецо. У 1961 р. у міському сквері було встановлено погруддя Т.Г. Шевченка /Стожок, 1964. — С. 2/.

В садибі знаходитьться дуб 3,37 м в обхваті. Місцевий житель, що все життя мешкає поряд з садибою, розповів, що під час німецько-радянської війни дуб був такий самий, тоді тут стояла німецька кухня, і вони, діти, бігали сюди до німця, який їх підгодовував. На фото приблизно 1958 р. дуб такий як і зараз. Можливо, цей дуб, єдине дерево в садибі Огієвських, яке росло під час приїзду Т.Г.Шевченка у 1859 р.

У 1964 р. на будинку встановлено чавунну меморіальну дошку з написом: «Тут був Тарас Григорович Шевченко 25–26 серпня 1859 року», розмір

Пам'ятник Т.Г. Шевченку, м. Кролевець

Пам'ятний знак останньої подорожі Кобзаря, м. Кролевець

дошки 0,4 м х 0,6 м. У 1965 р. в місті був установлений бюст Т.Г.Шевченку. Зараз знаходиться біля садиби Огієвських. В карточці пам'ятників району можна прочитати: «Авторы: скульпторы В.З.Бородай, А.Е. Белостоцкий, О.А.Супрун». Бюст із склобетону — 1,55 м, постамент цегляний, облицьованій мармуровими плитами — 3,3 м.

Щорічно, в день народження поета, кролевчани збираються біля пам'ятника для урочистого покладання квітів.

Список використаних джерел

Артамонов, 1967. — Артамонов Р. Подарок Кобзаря // Литературная Россия. — 1967. — № 38. — 15 сентября. — С. 10.

Ежиков, 1960. — Ежиков Р. Подарок Шевченко // Водный транспорт. — 1960. — № 141. — 24 ноября. — С. 4.

Жур, 1970. — Жур П. Третя зустріч. Хроніка останньої мандрівки Т.Шевченка на Україну. К.: «Дніпро», 1970. — 307 с.

Карась, 1995. — Карась А.В. З історії м. Кролевця. — Суми: ВВП «Мрія-1» ЛТД, 1995. — 32 с.

Козлов, 2000. — Козлов О. Родовід Огієвських // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. — Біла Церква, 2000. — С. 75–79.

Кочура, 1965. — Кочура Панас. Вогні Юності. Оповідання, повісті. — К.: Дніпро, 1965. — 294 с.

Кролевець, 1865. — Городские поселения Российской империи. — СПб., 1865. — Т. 5. — Ч.2 . — С. 301–304.

Кролевець, 1976. — Шевченківський словник. В 2-х томах. — К., 1976. — Т.1. — С. 330.

Кролевець, 1982. — Кролевець// Шевченківський словник. В двух томах. Том 1. — К.: Гол. Ред. УРЕ, 1976. — С. 330–331.

Лазаревский, 1999. — Лазаревский A. A. Pro domo sua (Про дом мой). — Мегион: Изд-во «Мегалон», 1999. — 148 с.

Ленчевський, 1994. — Ленчевський Ю. На землі Тараса // Прикордонник України. Газета прикордонних військ України. — 1994. — № 39. — 13 серпня. — С. 12.

Милорадович, 1901. — Милорадович Г.А. Родословная книга черниговского дворянства. — С-Пб., 1901. — Т. 1. — Ч. 1 Дворянство пожалованное и дворянство до ста лет.

Сереженко, 1989/а/. — Сереженко М. Т.Г. Шевченко і Кролевець. Третя, остання подорож на Україну // Маяк комунізму. — 1989. — № 30. — 8 березня. — С. 3.

Сереженко, 1989/б/. — Сереженко М. Шевченків автограф // Маяк комунізму. — 1989. — № 48. — 18 квітня. — С. 2.

Стожок, 1964. — Стожок М. Він був у нашому краї // Маяк комунізму, 1964. — № 30. — 10 березня. — С. 2.

Сухомлин, 1999. — Сухомлин В.І. Кролевецький вальс. Поезії. — Суми: Обласна друкарня, видавництво «Козацький вал», 1999. — 56 с.

Тарас, 1982. — Тарас Шевченко. Документи та матеріали до біографії 1814–1861. — К., 1982. — 432 с.

Черняков, 2001. — Черняков Б. З чим ідемо ми до Тараса? // Кролевецький вісник. — Кролевець, 2001. — № 27. — 28 лютого. — С. 3.

Державний архів Чернігівської області (м.Чернігів)

Дело, 1869. — Дело Черниговского губернского правления по предложению Черниговского губернатора об утверждении в должности Кролевецкого исправника исправляющего эту должность помощника исправника Пластунова-Ковденка и об определении на его место помощником исправника коллежского советника Огивского. — Ф. 127. — Оп. 13а. — Сп.80. — 31 января 1869 — 27 февраля 1869. — 14 арк.

Сведения, 1855. — Сведения о количестве населения, земель, состояния торговли и промышленности в городе Кролевце в 1855 г. — Ф. 144. — Оп.2. — Сп.39.

Кролевецький районний краєзнавчий музей

Мемуари, 2001.— Мемуари Юрія Сергійовича Ленчевського. — Основний фонд № 1438. — 21.03.2001. — 58 арк.

Рудзинські в Кролевці

У мальовничому куточку Козина, недалеко від річки Свидня, стоїть будинок, що належав дворянам Рудзинським. Тривалий час ця сім'я цікавила кролевчан тільки тим, що, начебто, тут Тарас Григорович Шевченко в 1845 р. на замовлення повітового лікаря Федора Рудзинського малював портрет його сина, ротмістра — гусара, Йосипа Федоровича [1809 р. народження — дата смерті невідома]. Цей портрет зберігається в Національному музеї Тараса Шевченка в Києві /Національний, 2002. — С. 85, 206/*. Багато часу людина, зображена на портреті, була не відома. І тільки згодом, за нагородами на кітелі, дійшли висновку, що це Й. Ф. Рудзинський. Про це дізнаємося з »Шевченківського словника» /Рудзинського, 1977. — С. 183/.

Історія завжди вносить свої корективи. Відомий на Сумщині краснозвіць, кандидат філологічних наук Віктор Звагельський, піддав сумніву передування Тараса Шевченка в 1845 р. у Кролевці /Звагельський, 1993/. Він пише, що на сьогодні немає жодного факту стверджувати, ніби поет зупинявся в Кролевці навесні 1845 р. Отже, невідомо, де і коли він намалював портрет Ф. Рудзинського. В. Звагельський, критикуючи статтю кролевецького краснозвіця, в книзі «*Тарас Шевченко і Сумиціна*» /Тарас, 1989/, писав, що не може бути й мови про замовлення або прохання Ф. Рудзинського, бо останній ... помер років за 15 до того часу. Це не сьогоднішнє відкриття, а факт відомий вже років з двадцять — зазначив автор статті. Відмічаючи наслідки використання хибких джерел і неперевірених фактів, В. Звагельський пише, що такі «наукові» нотатки з'явилися з дуже неохайногого в науковому плані, заідеологізованого «Шевченківського словника», яким фахівці перестали користуватися майже відразу після його виходу.

Автор цих рядків вважає, що сам факт збереження садиби з будинком початку ХХ ст. є важливою особливістю Кролевця, незважаючи на те, був тут великий поет чи ні. Історичну будівлю треба зберігати такою, як вона була. Адже садибний будинок Рудзинських включено у перелік пам'яток архітектури, рекомендований до складання державного реєстру національно-культурного надбання нашого краю. Тому було вирішено знайти документальні свідчення XIX — поч. ХХ ст. про Рудзинських, які мешкали на Козині.

Користуючись фондами Сумського обласного державного архіву, автор намагався встановити точну дату народження Й. Ф. Рудзинського за метричними книгами церкви Св. Варвари, що стояла тоді на Козині. Зважаючи на те, що дата народження може бути 1809 р., були проглянуті метричні книги з 1807 по 1814 роки включно /Метрическая, 1807–1814/. Але жодного прізвища Рудзинський тут не було виявлено. Зна-

Будинок Рудзинських,
м. Кролевець

чить, він народився або не в Кролевці, або його реєстрували в іншій церкві. Одній з чотирьох. На такий пошук треба багато часу.

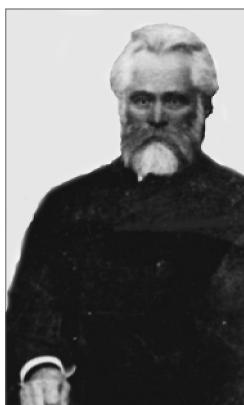
Була зроблена спроба знайти в метричних книгах реєстрацію останнього, відомого нам, представника родини Рудзинських — Володимира Івановича. З цією метою переглянуто метричні книги церкви Св. Варвари за період: 1849 — 1851 /Метрическая, 1849—1853/, 1854 — 1858 /Метрическая, 1854—1858/, 1859 — 1863 /Метрическая, 1859—1863/ та Покровської (що стояла там, де зараз маслозавод) за 1855 — 1861 /Метрическая, 1855—1861/. Прізвище Рудзинських не згадується в них жодного разу.

Про те, що Рудзинський був повітовим лікарем, відомо з архівного документа 1814 р. /О выплате, 1814. — Арк. 32—34/. У вересні 1859 р. (різниця між документами в 45 років!) в метричній книзі церкви Св. Варвари знаходимо запис, який свідчить про те, що у селянина штаб-лікаря Івана Рудзинського — Романа Пузія, від сухоти померла 22-х річна дружина Устина /Метрическая, 1859—1863/. Далі в книзі І. Рудзинський згадується теж як «штаб-лекарь» /Метрическая, 1859—1863/. Штаб-лікар в минулому звання старших лікарів.

У народі останнього з Рудзинських називають Володимиром Йосиповичем, але в документах ми знайшли як Іванович. Так, в журналі Кролевецького повітового земського зібрання за 1895 р. знаходимо, що у нього була закуплена для будівництва цегла по 9,5 крб за тисячу штук «дороже чим у других, но зато лучшего качества» /Журналы, 1895. — С. 285/, в цей рік В. І. Рудзинський був гласним Кролевецького земського Зібрання /Журналы, — 1895. — С. 17/. І зараз по місту трапляються цегли з написом «В.И.Р.», які за якістю перевищують сучасні. Кілька з них знаходяться в краснавчому музеї.

У книзі «Памятная книга Киевского учебного округа на 1898 год» знаходимо, що дворянин В. І. Рудзинський — член «попечительного совета» Кролевецької жіночої прогімназії «в настоящей должности со 2 января 1896 г.» /Памятная, 1897. — С. 118/, він також входив в повітову училищну раду /Памятная, 1897. — С. 119/.

У Сумському архіві знаходяться списки землевласників і мешканців Кролевця. Серед них за 1901 та 1917 роки прізвище Рудзинський відсутнє /Списки, 1901; Списки, 1917/, проте в «Окладной книге дворянских сборов» за 1901 р. знаходимо цікаву інформацію. У дворяніна Рудзинського Володимира Івановича значилося 378 десятин землі, що давали прибуток 773 крб. 84 коп., з них маєток займав 0,25 десятини, суходолу 15 д., болота 17,25 д. Був водяний млин, що давав 132 крб. Всього прибуток за рік складав 905 крб. 83 коп. З цього капіталу він платив податки /Окладная, 1900—1902. — Арк. 278/.

В. І. Рудзинський
(ймовірно),
поч. ХХ ст.

У списку торговоельно-промислових підприємств за 1911–1915 роки знаходимо, що В. І. Рудзинському належить цегляний завод, місце знаходження — Козин. /Список, 1911–1915. — Арк. 84 зворот.

Лютнева революція та Жовтневий переворот 1917 р. змінила життя Кролевця. Володимир Іванович Рудзинський був розстріляний більшовиками.

Цьому багато свідчень. Одне з них знаходиться в домашньому архіві вдови краснавця М. Сереженка /Сереженко, 2002. — С. 3/. Це машинопис спогадів кролевчанина Федора Михайловича Коновалова, записаний краснавцем 25 листопада 1957 р.

У ньому йдеться про те, що у січні 1919 р. у Німеччині вбили Карла Лібкнехта та Розу Люксембург. У відповідь на це Кролевецький революційний комітет вирішив розстріляти дворян: полковника Климчука — повітового військового начальника, Володимира Івановича Рудзинського — інспектора шкіл повітового земства, відомого ліберала, Терещенка — міського голову, Лисенка — суддю, Котлярова — багатого купця, Куртуза — лихваря. Секретар Ревкому Рашин запропонував сьомим адвоката Рубановича, свого родича. Вивезли на західну околицю міста в Гайове провалля. Всіх самовільно засуджених роздягли. Зачитали постанову Ревкому. Рудзинський чи Куртуз плакали, навколішки просили залишити їм життя. Климчук, босий, в одному спідньому стояв в снігу, плюнув на того, і викрикнув: «Чого знущаєшесь, бандіти, стріляйте!»

Афанасенко, розповідаючи про розстріл, захоплювався мужністю Климчука, сказав: «От гад, навіть вмерти зумів красиво!» Донька Климчука молода, струнка, красива дівчина, просила віддати тіло батька. Комендант Афанасенко запропонував їй не возитися з трупом, а стати його коханкою. Голова губернського виконкому Риндін та голова Губернського Ческа по-просили Кролевецький Ревком звітувати про розстріли та їх мотиви. Коновалов відписався, що вони були необхідні для залякування контрреволюціонерів.

Про розстріл В. І. Рудзинського більшовиками писав також наш земляк Григорій Рекуха з Америки в одному з своїх листів до автора. Тільки місцем розстрілу вказував Богокут, що за Козином.

Підтвердження розстрілів у Кролевці знаходимо у мемуарах Олекси Грищенка, що емігрував у Францію. У своїй книзі засвідчив про кролевецькі розстріли. Він писав про одного з розстріляних в ті бурямні роки: «Ніколи не забуду жорстокої долі нашого улюбленого лікаря. 1919 року його взяли, разом із сотнею інших засуджених, і повели в поле у найпекучий мороз. Там їх примусили роздягтись. Чи були спроби втечі, чи ні ... — всіх їх розстріляли. Годі й уявити жахливішу, потворнішу жорстокість!

Цегла, ймовірно виготовлена заводом Володимира Рудзинського

Наш лікар став жертвою здичавілих звірів у подобі людей. Страшною смертю вони віддячили йому за довгу працю на користь бідних і за пляхетну допомогу селянам! Це саме тоді Ленін особисто дав наказ розстрілювати по сто визначних людей у кожному місті повіту» /Грищенко, 2001. — С. 149–151.

Як бачимо інформація про розстріли та убивство Рудзинського надійшла від різних людей. Значить — це незаперечний факт. Місце поховання Рудзинських невідомо. Історія сім'ї Рудзинських потребує подальших досліджень.

У радянський час у садибному будинку Рудзинських були різні державні установи: клуб, початкова школа, дитячий санаторій. Саме тут починає навчання наш відомий земляк, перекладач Микола Лукаш.

Автор відвідував садибу, коли вона продавалася райлікарнею, та ніхто не хотів купувати. Стан садиби був жахливий, річка Свидня заболочена. Зараз маєток поступово відтворюється її власником. Можливо, йому вдасться реставрувати та зберегти архітектурну пам'ятку кінця XIX — початку ХХ століття.

*Портрет Йосипа Рудзинського 1845 р. Полотно, олія. 45 см х 35,5 см. Ліворуч унизу авторські дата і підпис: 1845 Т. Шевченко.

Йосип Федорович Рудзинський (1809 —?) — ротмістр у відставці, син кролевецького повітового лікаря Ф. Рудзинського. Портрет, закомпонований майже по діагоналі на зелено-вохристому тлі, репрезентує романтично піднесений образ вродливого чоловіка середніх років з довгими гусарськими вусами. Обличча відтінене чорним волоссям і темним мундиром. Замріяний погляд карих очей спрямований на глядача. На мундирі — медаль за участь у російсько-турецькій війні 1828—1829 років та польський «Знак оточия за военное достоинство V степени» — за участь у кампанії 1830—1831 років. На початку 40-х років Рудзинський воював на Кавказі. В 1843 році через хворобу його було звільнено у відставку.

Список використаних джерел

- Грищенко, 2001. — Грищенко О. Україна моїх блакитних днів. — Х.: Майдан, 2001. — 256 с.
- Журналы, 1895. — Журналы Кролевецкого земского собрания, очередных заседаний и чрезвычайных 1895 года. — Чернигов: Тип. Губ. правления, 1896. — 288 с.
- Журналы, 1913. — Журналы Кролевецкого очередного уездного земского Собрания 1913 года. — Кролевец: Тип. Левина А. Ш., 1914. — С. 302. + приложение 203 с.
- Звагельський, 1993. — Звагельський В. Після свят // Червоний промінь. — Суми. — 1993. — № 30. — 24 липня. — С. 3.
- Національний, 2002. — Національний музей Тараса Шевченка: [Альбом] /Упоряд.: Т. Андрушченко, С. Кальченко. — К.: Мистецтво, 2002. — 224 с.: іл.

Памятная, 1898. — Памятная кижка Киевского учебного округа на 1898 год. Часть 4. Черниговская губерния. — Киев, 1897.

Сереженко, 2002. — Сереженко М. Будинок на вулиці Горського // Кролевецький вісник. Кролевець. — 2002. — № 35. — 27 квітня. — С. 2. /Фото/.

Рудзинського, 1977. — Рудзинського Йосипа Федоровича портрет // Шевченківський словник. У 2 т. — К.: Гол. ред. УРЕ, 1977. — Том 2. — С. 183.

Тарас, 1899. — Тарас Шевченко і Сумщина. Тези доповідей та повідомлень до науково-теоретичної конференції присвяченої 175-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка./ Укладач та відповід. за випуск Побожій С. І./ — Суми, 1899.

Державний архів Сумської області (м.Суми)

Окладная, 1900–1902. — Окладная книга дворянских сборов по Кролевецкому уезду на 1900, 1901, 1902 г. — Ф. 817. — Оп.1. — Д. 24.

Списки, 1901 . — Списки землевладельцев и жителей г. Кролевца, 1901 г. — Ф. 817. — Оп. 1. — Д. 32.

Списки, 1917. — Списки землевладельцев и жителей г. Кролевца, 1917 г. — Ф. 817. — оп. 1. — Д.172.

Список, 1911-1915. — Список торгово-промышленных предприятий по г. Кролевец, 1911-1915 г. — Ф. 817. — Оп. 1. — Д. 112.

Метрическая, 1807–1814. — Метрическая книга для записи родившихся, умерших и браков, январь 1807 — декабрь 1814 г. — Ф. 834. — Оп. 1. — Д. 4.

Метрическая, 1849–1853. — Метрическая книга для записи родившихся, умерших и браков, 1849–1853 г. — Ф. 834. — Оп 1. — Д. 13.

Метрическая, 1854–1858. — Метрическая книга для записи родившихся, умерших и браков, 1854–1858 г. — Ф. 834. — Оп. 1. — Д. 14.

Метрическая, 1855–1861. — Метрическая книга для записи родившихся, 1855–1861 г. — Ф. 835. — Оп. 1. — Д. 12.

Метрическая, 1859–1863. — Метрическая книга для записи родившихся, умерших и браков, 1859–1863 г. — Ф. 838. — Оп. 1. — Д. 15.

Державний архів Чернігівської області (м.Чернігів)

О выплате, 1814. — О выплате жалования штаб-лекарю Рудзинскому за исполнение должности поветового врача по Новгород-Северскому повету, 1814. — Ф. 128. — Оп. 1. — Д. 1253. — Арк.. 32–34.

Олекса Грищенко (1883–1977) — наш земляк

Його творами захоплювалися Пабло Пікасо, Фернар Леже, Альєр Марке, Поль Сіньяк, Кес Ван Дон ген. Його картини знаходяться в різних куточках планети /Абліцов, 1990. — С. 171/. Написані ним книги з великою цікавістю читаються і сьогодні. Раніше, з певних міркувань, у нас він був забутий і водночас визнаний і добре відомий за кордоном — наш земляк художник, письменник, мистецтвознавець Олекса Васильович Грищенко.

Зоря його таланту зійшла в Кролевці, на Чернігівщині, навесні 1883 року. Багатодітна сім'я Грищенків, що мешкала на Загребеллі, поповнилась сином Олексієм, а людство — ще одним обдаруванням. У тридцять два роки пішов з життя батько, залишивши десятьох дітей /Грищенко, 1958. — С. 5/. Діти виростали в праці.

З дитинства Олексій захоплювався малюванням. У прикажчика Барабаша за п'ять копійок міг купити три фарби: червону, жовту, синю. «Ти мати-меш ще й зелену, — сказав Барабаш, — для цього треба змішати синю з жовтою. І тут на моїх очах він зробив ту спробу, яка була для мене надзвичайним відкриттям», — згадував згодом Олекса про свої перші кроки в малярстві /Грищенко, 1958. — С. 32/.

Олексій вступає до Чернігівської семінарії. Часи навчання в Чернігові... Вони стають пам'ятними для нього не тільки ґрунтовним засвоєнням знань, не тільки злетом юнацьких мрій. Тут він стає членом гуртка молоді, який веде сам Михайло Коцюбинський. Перший раз прийшов до Михайла Коцюбинського на Сіверянську вулицю. Довго стояв на ганку перед дверима, не наважуючись увійти. «Зате як щиро й сердечно прийняв мене Коцюбинський! Високий, лисий, з розмріяними очима! ...Я вийшов із гостинного дому майже опівночи ...Четверги в Коцюбинського, на яких я завжди бував, відігравали велику роль в моєму загальному розвитку. Це був медовий місяць у формуванні українського ренесансу: новість, захоплення, небезпека... Це тут я зустрів найбільших українських людей: Іллю Шрага, Миколу Чернявського, Миколу Вороного — політичних діячів або поетів» /Грищенко, 1958. — С. 170/. Олекса студіював філологію, біологію в університетах Києва, Петербургу, Москви /Фундація, 1963. — С. 3/. Ходив в Київську мистецьку студію. «Святославський — з борідкою ченця, рухливий, ентузіаст, член відомої п'ятірки в Москві і смертельний ворог Айвазовського, — був першим справжнім малярем на мосму шляху молодого митця» /Грищенко, 1958. — С. 240/.

В Москві вчиться у приватних школах мистецтв К. Юона (1908 — 1910) і І. Машкова (1910 — 1911) /Біблиографический, 1976. — С. 199/. В ці часи він не привлася зв'язки з Михайлом Коцюбинським.

Олекса Грищенко

В одній із листівок за 8.04. 1909 року з Чернігова М. Коцюбинський написав «Спасибі Вам за останній цікавий лист, мені подобалось, що Ви так любите мальство, бо коли що любиш, то з того щось вийде» /Листівка, 1909 /а/. Коцюбинський знат життя людей, тому його слова стали віщими. Дійсно, той, хто працює, віддає всього себе вибраній праці, той досягає успіхів у житті, а воно складалося для нашого земляка не шовковою доріжкою. В листі від 15 квітня 1909 р. з Чернігова М. Коцюбинський писав: «Любий Олексо Васильович! Спасибі за співчуття та добрі побажання. Пишу Вам коротко, бо на довший лист не спроможуся. Коли хочете оселитися на літо в гарному місті на Чернігівщині, то я радив би такі чудові закутки, де для художника — рай: а це 1) Батурина 2) Седнев (25 верстов од Чернігова) 3) Новгородсіверск. Жаль тільки, що у мене нема там знайомих щоб допомогти Вам пристройтись там. Спасибі за обіцянку одвідати мене під осінь. Я дуже і дуже радий буду побачитись з Вами та поговорити по душі...» /Листівка, 1909 /б/.

Серед оточення Грищенка — артисти, письменники, художники. Він подорожує по Європі, сприймає все очима художника, милуючись витворами мистецтв. Багато працює. Друкуються його дослідження: «Про з'язки російського живопису з Візантією і заходом» (1913 р.), «Російська ікона як мистецтво живопису» (1917 р.), «Від імпресіонізму до наших днів» та інші. З 1909 року щороку бере участь у московських виставках /Митці, 1992. — С. 189/. В одній із своїх книжок він згодом напише, як, приїхавши восени 1917 р. в Кролевець, «У великій хаті, церемонно поклав я в руки матусі мою нову книжку про ікони. Подивилась на мене поверх окулярів, повела головою праворуч, ліворуч, і я помітив, як по її рожевій щоці покотилася слізоза» /Грищенко, 1967. — С. 83–84/.

На двадцятій державній виставці Грищенко серед тих, хто проголосив маніфест «Цветодинамос и тектонический привитимизм», в якому закликає повернутися до станкового мистецтва /Неизвестный, 1992. — С. 76/.

Після революції Грищенка в Москві обирають професором державних художніх майстерень, членом музейної колегії, колегії з охорони пам'ятників. Відігравав важливу роль в модерністичних рухах, але «я з кож-

15/11 909. Чернігів
Любий Олексо Васильович!
Спасибі, що ви були та добре
записали. Пишу Вам коротко,
бо на довший лист не спро-
можу сказати. Коли починає осін-
ця, то що в гарному місті
на Чернігівщині, то я радив би
такі чудові закутки, де для
художника — рай: а це 1) Бату-
рина 2) Седнев (25 верстов од Чер-
нігові) 3) Новгородсіверськ.
Жаль тільки, що у мене нема
таких можливостей, щоб до їхніх
міст пристрати інших гостей.
Спасибі, що в більшому одвідати
мені цю осінь. Я дуже і дуже
радий тут подорожувати. Я від-
то поговорювати по душі.
Подорожувати від сюди вони
зупиняються відомими містами. Гран-
діт, єх: московськими.
Так, що я буду ти чудові закутки
записав Вам скласти.

Лист М. Коцюбинського
до О. Грищенко. 1909 р.

ним днем все більше почав відчувати навколо себе якусь духовну пустоту, в якій все більшим дисонансом лунали то глумливі, то дидактичні вигуки автора «Облака в штанах». Мистецтво все більше служило пропаганді, гласливо, по-базарному» — пише Олекса Васильович/Грищенко, 1967. — С. 97.

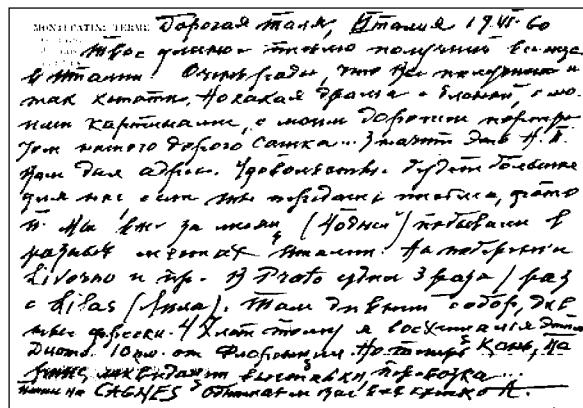
Внутрішній голос підказував йому кидати все поки ще не пізно. Відмовившись очолювати Третьяковську галерею, він іде в Україну, Крим і опиняється в Константинополі. Живе в злиднях, але малює, малює і малює. Тут американський колекціонер купляє у нього акварелі, це дає можливість художнику виїхати в Грецію, де знову працює і працює зачарований в море.

У 1921 році доля привела його у Францію, де він залишився на все своє 94-літнє життя. Двадцять його акварелей були прийняті Осіннім салоном у Парижі. Одружується з Лілею Лявлаж з Мобеж, оселяються в Кань, де жив і працював Ренуар. Подорожує по Європі і натхненно працює, що дає йому змогу виставлятися у паризьких галереях і салонах, особливо у Осінньому, де з 1931 року він стає постійним членом /Фундація, 1963. — С. 3/.

У 1934 році у польському Львові виходить перша книга про О.В. Грищенка. Пише її Павло Ковжун і називає її просто «Грищенко». В ній автор скаже: «Олекса Грищенко — маляр з крові й кості ... (він) належить до тих українських творців, що, виступаючи, мають уже величезне мистецьке надбання, з чітко окресленим і виробленим стилем, з величезною мистецькою культурою. Він певно і рішуче займає своє місце, яке давно приготоване йому на сторінках сучасного українського мистецтва ...» /Ковжун, 1934. — С. 5/.

В 1937 р., у Львові організовують його персональну виставку. Друг по семінарії Ісаак Мазепа кілька годин просидів перед одним із полотен морського красвида.

О.В. Грищенко не тільки пише пензлем, а бере в руки перо. З його рук виходять книжки: «Два роки у Царгороді» (1931 р.), «Україна моїх блакит-

Листівка О. Грищенка до рідних в Кролевець

них днів» (1958 р.), «Мої зустрічі і розмови з французькими митцями» (1962), «Роки бурі і натиску» (1967), в яких розповідає про своє насичене подіями життя. Перед читачем встас різnobарвна Україна, про яку автор пише тільки з сердечною любов'ю.

У вересні 1943 року німецька авіабомба знищила будинок Грищенків, в ньому загинули всі роботи художника: портрети, етюди, книги.

З ініціативи художника Володимира Михайловича Руденка почалося листування з О.В.Грищенком, який в роки молодості приятелював з рідними Михайлами Руденка в Кролевці. В.М.Руденко дав адресу Олекси Васильовича його рідним. З Франції, Італії пішли листи в Кролевець брату Петру, племінниці Наталії. З них дізнаємося про цікаві, насичені подіями, роки життя Олекси Васильовича. Ось уривки з окремих листів.

«Італія. 19.06. 1960 г. Ми уже за місяц (40 дній) побывали в разных местах Италии, на побережье Ливорно и пр. В Прато ездили три раза. Там дивный собор, дивные фрески.

Ванс. 2.01. 1961 г. Дорогая Таля, твоё длинное письмо получили в Париже после нашего путешествия на Канарские острова. Ты ошибаешься, до Вас не 1000 км, а 3000 км и мы сделали больше 5000 км. Твое интересное письмо попало во время большой работы, как всегда Париж — колоссальная столица. Рождественские праздники и Новый Год провели в нашей модерной квартире в Ванссе.

Ванс. 18.06. 1962 г. У нас тоже сплошной сад — поля роз. Зимой их продают, а летом собирают для парфюмерии...

9.06. 1963 г. Очаровательное путешествие белым пароходом пролетело из Италии на остров Эльба. Ехали тем же путем, что и Наполеон. Он провел в заключении несколько лет на острове. Вчера мы ездили в столицу острова, в дом Наполеона. Издали город, освещенный ярчайшим солнцем — чисто сказочный! Много работал, набирался сил. Уже в Италии было немало жарких дней. Завтра в шесть берем билеты на пароход на континент. Будем в Париже в конце июня, где предстоит масса работы.

Ванс. 4.04. 1966 г. Послезавтра отлетим из Ниццы через Париж в Нью-Йорк. Шесть часов лету. Выставка. Из Ниццы до Нью-Йорка 6000 км. Пробудем три недели».

В свої дев'яносто два роки Олекса Васильович видав у 1975 році підпись літографій, всього 200 серій, виконаних на основі його попередніх акварелей з Царгорода, Греції і Філадельфії. Кожна літографія була пронумерована і підписана власноручно автором.

З листів стало відомо, що в старій хаті Руденків зберігся портрет Марії Руденко, виконаний рукою Олекси Васильовича приблизно в 1912 році. Зараз вже немає нічого — все осіло в приватних колекціях.

В 1993 році в архіві Сумського комітету держбезпеки вдалося ознайомитися зі справами двох братів Олекси Васильовича, їх звинувачували у співробітництві з німецькими окупантами, бо працювали в роки окупації. Що цікаво, Петро Васильович на допиті розповів про всіх братів і сестру, але

промовчав про Олексу, що жив у Франції. Зрозуміло чому — щоб не зробили французьким чи ще якимось шпигуном.

Помер Олекса Васильович, як нагадала йому іспанська циганка, на 94-ому році життя — 29 січня 1977 року, похований у місті Ванс на головному цвинтарі недалеко від входу.

В листопаді 2000 року приїхала в Кролевець з Франції українська письменниця Катерина Штуль поклонитися землі, де народився визнаний у всьому світі художник, з яким товаришували сім'ями протягом тридцяти років, вона була свідком останніх днів митця. Катерина Іванівна розказувала, що всі роки свого життя Олекса Васильович з любов'ю згадував свою землю, свій край, сумував за ним, матір називав тільки «матуся», був дуже творчою натурою — створив близько двох тисяч картин.

Список використаних джерел

- Абліцов, 1990.** — Абліцов В. Свій образ світу // Що залишимо у спадок. — К., 1990.
- Библиографический, 1976.** — Библиографический словарь. Том 3. — М., 1976.
- Грищенко, 1958.** — Грищенко О.В. Україна моїх блакитних днів. — Мюнхен: Дніпровська хвиля, 1958.
- Грищенко, 1967.** — Грищенко О.В. Роки бурі і натиску. Спогади митця. 1908—1918. — Нью-Йорк: Слово, 1967.
- Карась, 1990.** — Карась А. Загадковий Грищенко // Ленінська правда. — Суми, 1990. — № 242. — 18 грудня. — С. 4.
- Карась, 2002.** — Карась А. Зірка його таланту зійшла в Кролевці // Ярмарок. — Суми, 2002. — № 37. — 12 вересня. — С. 2.
- Карась, 2002.** — Карась Анатолій, Олекса Грищенко // Сіверянський літопис. — Чернігів, 2002. — № 4. — С. 96–98: 2 репр.
- Карась, 1994.** — Карась А. Нове про Олексу Грищенка // Червоний промінь . — Суми, 1994. — № 14. — 2 квітня. — С. 3: іл.
- Карась, 1990.** — Карась А. Шанований світом і земляками // Маяк комунізму. — Кролевець, 1990. — №100. — 21 серпня. — С. 3: іл.
- Ковжун, 1934.** — Ковжун П. Грищенко. — Львів, 1934.
- Листівка, 1909 /a/.** — Листівка М. Коцюбинського до Олекси Грищенко. — Чернігів, 8.04.1909. — Архів автора. м Кролевець.
- Листівка, 1909 /b/.** — Листівка М. Коцюбинського до Олекси Грищенко. — Чернігів, 15.04.1909. — Архів автора. м Кролевець.
- Митці, 1992.** — Митці України. Енциклопедичний довідник. — К., 1992.
- Неизвестный, 1992.** — Неизвестный русский авангард . — М. 1992.
- Фундація, 1963.** — Фундація Олекси Грищенко. Виставка. — Нью-Йорк, 1963.

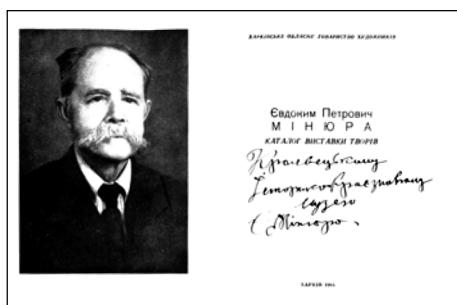
Здійснена мрія художника Є. Мінюри

Життя Євдокима Петровича Мінюри приклад того, як юнак з простої селянської родини може досягти успіхів при наполегливості, цілеспрямованості — стати живописцем.

Народився Є.П. Мінюра в багатодітній сім'ї у 1880 р. в с. Ревутинці Кролевецького повіту Чернігівської губернії. З дитячих років його тягнуло до малювання. Але доводилось сім'ї дбати про хліб наслідний — обробляти свій наділ. В автобіографії він згадував: «З малих років мене тягнуло до малювання, я хотів знайти вчителя, але це мені не вдавалося, і я дуже горював» /Автобіографія, арк. 1/. Та несподівано Євдокиму пощастило знайти маляра, в якого з дозволу батьків почав вчитися готовувати фарби та фарбувати стіни. Згодом перейшов до одного кролевецького підрядника і почав працювати за оплату покрівельником та маляром. Через деякий час переїхав до Києва, там теж працював у різних підрядників, фарбував кімнати.

Хлопець розумів, що треба вчитися. Нові знайомі, впевнившись у таланті, радили вступати на навчання до Київського художнього училища Академії художеств, пообіцявши внести плату за навчання. Після складання екзамену з малювання, Євдоким був зарахований на живописний відділ. Як сумлінного учня, його звільнили від оплати за навчання, дозволили відвідувати загальноосвітні класи, лекції з мистецтва. Його вчителями були відомі митці О.Мурашко, М. Пимоненко, І.Селезньов. Рада Київського художнього училища від 17 травня 1911 року присвоїла йому звання вчителя малювання і креслення з правом викладання в середніх навчальних закладах. Це звання затвердила Рада імператорської Академії художеств. Євдокиму Петровичу йшов на той час тридцять перший рік /Диплом/.

Після закінчення училища Євдоким Петрович викладав малювання в гімназіях і училищах Маріуполя та м. Ромни. З 1924 р. живе і викладає малювання в дитячих будинках, трудишколах, технікумах м. Харкова. У 30-х роках керує гуртком малювання при Харківському палаці пionерів. Стасє першим вчителем відомого українського художника Олександра Хмельницького. У післявоєнні роки Є.П. Мінюру запрошують викладати малюнок у Харківському машинобудівному інституті. Поряд з педагогічною роботою він періодично виступає на художніх виставках. Вперше показав свої твори у 1908–1909 рр. на виставці «Мир искусств», де експонувались роботи відомих українських та російських митців. В цей період життя його вабили пейзажні мотиви та картини старослов'янської

Каталог виставки Є. Мінюри з автографом

Вулиця в селі Ревутинці, 1913 р. Є. Мінюра, олія

над сто творів. Ні війна, ні революція не поміняли творчого напрямку митця — пейзаж залишається провідним у його творчості.

Працюючи в середині 20-х рр. в дитбудинку, художник створює галерею його вихованців. Твори сповнені теплого почуття до дітей, що втратили батьків під час громадянської війни. Художник бере участь у виставці до 10-річчя революції, Шостій українській виставці, у трьох виставках Асоціації художників України.

Цікавість до історії породжують такі картини як «Поклоніння волхвам», «Князь Олег», 1911 р., «Табір скіфів», 1933 р., «Купало», «Похід запорожців», 1952, «Під Корсунем 16 травня 1648 р.» та інші.

У 1913 р. пішов з життя батько, у 1946-му мати — «крестяне-хлебопашця», як написше митець. Два брати загинули в роки Великої Вітчизняної війни, інші два повернулися в рідне село.

Є.П. Мінюра приїздив в рідні місця, де проживала рідня, милувався красивидами, малював ліричні пейзажі, портрети, ескізи, етюди, частина яких згодом була передана в школу с.Реутинці.

Мінюра Марія Дмитрівна (1925 р. народження) розповіла у 2003 р., що по приїзді Євдокима Мінюри в село рідні його майже не бачили. З ранку до

ДИПЛОМЪ.

По опредѣленію Совѣта Кіевскаго Художественнаго училища, состоявшему 17. маѣ 1911 г., утвержденному Совѣтъ ИМПЕРАТОРСКОЙ Академіи Художествъ 17. маѣ 1911 г.

Евдокимъ Петровичъ Минюри
окончивши успѣшно полный курсъ Кіевскаго Художественнаго училища по искусству, специальнно-научнымъ и общеобразовательнымъ предметамъ, на основаніи § 32 ВЫСОЧАЙШЕ утвержденного 26 мая 1908 года устава училища, удостоенъ званія **учителя рисования и черченія въ среднихъ учебныхъ заведеніяхъ, въ удостовѣреніе чего и данъ** *имп. Минюре* сей дипломъ. Г. Кіевъ *февраль* 1912 года.

вечора ходив на природу малювати /Карась, 2001. — С. 4/. Картини, етюди Є.П. Мінюри зберігаються в різних музеях.

Помер художник на 83-му році життя, в 1963 році. До останніх днів був активним членом Харківського обласного товариства художників /Каталог, 1961. — С. 6/. Життя Є.П. Мінюри — цікавого живописця, тонкого лірика — це приклад здійснення мрії, якщо до неї йти наполегливо.

Список використаних джерел

Автобіографія — без дати. — 2 арк. (зберігається в школі с. Реутинці)

Диплом — Диплом Київського художнього училища. Євдоким Петрович Минюра. 10 февраля 1912 г. — 1 арк. (зберігається в школі с. Реутинці).

Карась, 2001. — Карась А. Здійснена мрія // Кролевецький вісник. — Кролевець, 2001. — № 5. — 11 липня. — С. 4.

Каталог, 1961 — Євдоким Петрович Минюра. Каталог виставки творів. — X., 1961. — 64 с.

Руйнація церков на Сумщині у XX ст.

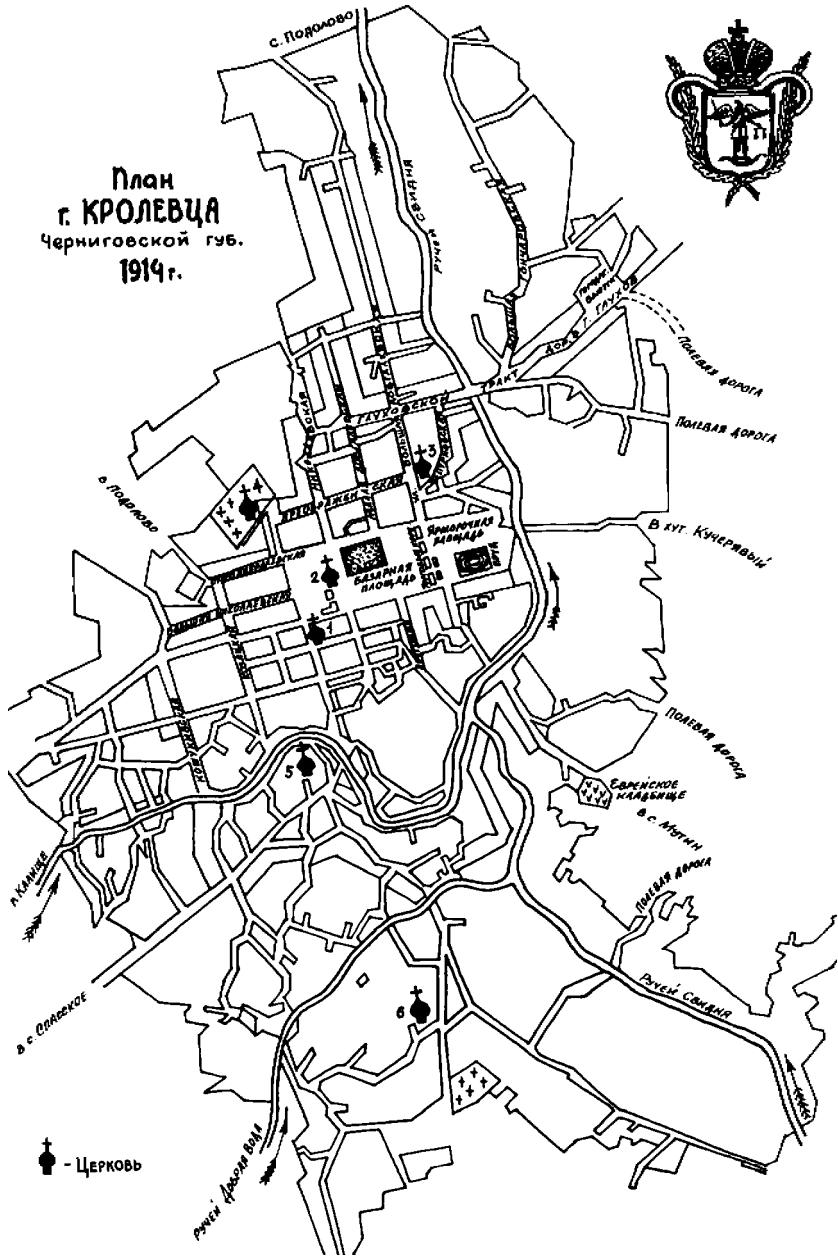
Автор не ставить за мету відстоювати ту чи іншу віру, але не розповісти про недоцільність руйнації архітектурних пам'яток не можна. На такі споруди йшли величезні кошти, час, на них працювали найкращі майстри.

Сумщина, як і кожна область України, була багата архітектурними пам'ятниками кількасотрічної давнини — православними церквами. Не все збереглося донині. Болючого удару завдали роки сталінщини. Знищенню церков продовжувалось і пізніше. Войовничі атеїсти вдавали, що борються з релігією. Тільки подумаймо: навіщо руйнувати саму споруду, яка нерідко мала значення архітектурної пам'ятки, організовувала простір навколо себе, надавала неповторної оригінальності силуетові міста чи села. В архівах зберігається велика кількість документів — свідчень руйнації визначних пам'яток культури народу. Щоб показати цю методику, автор вирішив використати архівні документи, читаючи які все стає зрозумілим без пояснень і доведень.

Руйнація Троїцького собору м. Глухів

Після погромів в тридцятих роках культових архітектурних споруд — православних церков їх залишки були кинуті напризволяще. Як наслідок цього — руйнація через кілька десятків років. Церковним общинам вони вже не належали, а нова влада використовувала їх загалом як склади, не ремонтуючи зовсім. В такому стані опинився і Троїцький собор міста Глухова — пам'ятка архітектури республіканського значення, занесена до державного реєстру під № 6 /Вечерський, 2003. — С. 84/. На документах Сумського обласного архіву ми можемо простежити, як проходила руйнація. На початку 1959 року з боку республіканської науково-реставраційної виробничої майстерні № 3 було подано кілька документів у відділ будівництва та архітектури Сумського облвиконкому з метою укладання договору на складання проектної документації та конторису на реставрацію Троїцького

План
г. КРОЛЕВЦА
Черниговской губ.
1914 г.

План м. Кролевець 1914 р. Реконструкція О. Бобрика

собору, яку планувалося робити згідно з планом Держбуду УРСР /Переписка, 1959. — Арк.27/. Обласний відділ не збирався виділяти на це кошти, не кажучи вже про саму реставрацію собору.

В листопаді 1959 р. свідок Петро Киселенко писав: «Экскурсантам маршуру № 3 предлагается... осмотреть... Троицкий собор... И что увидят прибывшие экскурсанты у стен собора? Здесь мрачная и неприглядная картина. Собор уже весь ветхий, затрапезного вида. Вероятно, уже лет 30–35 рука человека не ремонтировала его. Крыша светит ребрами, крылечка обшарпана, стены обветшали..., сооружение не украшает, а портит вид города... На стенке висит табличка с надписью, что это архитектурное здание охраняется государством и принадлежит к фонду государственной ценности. Кто же его охраняет, нам неизвестно. Двор собора также загроможден какими-то грузами и похож на безобразное хаотическое нагромождение... Лучше бы в этом здании был организован историко-краеведческий музей» /Переписка, 1959. — Арк. 84/.

Восьмого березня 1961 р. комісію Держбуду УРСР та Сумським облвиконкомом був складений акт на пам'ятки архітектури Сумської області. Про Троїцький собор відмічалося, що будівля знаходиться в аварійному стані, що її треба або скоріше відремонтувати, або розібрati: «Памятник в данном виде не представляет ценности ни в художественном, ни в градостроительном отношении и должен быть исключен из списка памятников архитектуры. Дальнейшую судьбу сооружения следует решать особо, взвесив экономическую целесообразность того или иного предложения» /Переписка, 1964. — Арк.35/. В акті зазначалося, що доцільно розібрati верхню частину собору, залишивши стіни, які можна використати під універмаг чи складські приміщення. Цим же актом комісія затвердила необхідність виключення Анастасіївської церкви із списку пам'яток архітектури, тому що вона не є історичною спорудою.

Дев'ятнадцятого червня 1961 р. голова Держбуду УРСР С. Андріанов направив в обlasti України наказ № 194, в якому йшлося про подальше вилучення із списку пам'ятників архітектури споруд, які не мають значної наукової, архітектурно-історичної або художньої цінності, та про зменшення обсягів реставраційних робіт. Вже тринадцятого вересня 1961 року комісія від тих же державних установ зазначила, що Троїцький собор наполовину

Троїцький собор м. Глухів

ну розібрано «за усним розпорядженням місцевих властей. Комісія вважає необхідним поставити до відома органів охорони пам'ятників про те, що Троїцький собор був розібраний без санкції відповідальних органів Держбуду» /Переписка, 1964. — Арк. 113–114/.

До руйнації православного храму в історичному Глухові не були байдужі навіть москвичі. В архіві зберігається копія листа від 18 травня 1962 р., направленого начальником обласного відділу в справах будівництва та архітектури Махонько до Єрмольського на адресу: Москва, Арбат 38, кв. № 3. Махонько пише, що на лист Єрмольського до голови Ради Міністрів СРСР Сумський відділ повідомляє, що тільки після завершення всіх робіт по розбиранню Троїцького собору, може бути поставлене питання про встановлення дошки з історичною анотацією /Сметы, 1962. — Арк. 33/.

Академік Максим Рильський (1895–1964), дізnavшись з листа Єрмольського про руйнацію Троїцького собору, написав 13 червня 1962 р. в Сумський обласний відділ будівництва та архітектури: «Тов. Єрмольський прислав мені В(ашу) відповідь юому в справі меморіальної таблиці на місці, де був (!) Троїцький собор. Лист цей мене дуже засмутив, особливо ріzonуло по серцю холодне «после разборки Троицкого собора в Глухове». Я вчора вернувся із Полтви, бачив як там любовно зберігають і реставрують пам'ятники старовини. А «разборка» — справа, звісно, найлегша, але навряд чи найкраща...» /Сметы, 1962. — Арк. 32/.

П'ятнадцятого грудня 1962 р. комісія від тих же державних установ в іншому акті писала, що собор був видатною спорудою в Українській архітектурі. «Внаслідок недбалства і при прямому потуренні місцевих властей собор самовільно було зруйновано <...> питання про самовільне руйнування передати органам прокуратури про притягнення до судової відповідальності осіб, винних в їх руйнації» /Сметы, 1962. — Арк. 99/. В цей час руйнація культових споруд, уцілілих в тридцяті роки, проходила по всій Сумській області, тому малоймовірно, щоб хтось з державних чиновників на місцях поніс за це покарання.

Як свідчать документи, долю Троїцького собору могли спіткати Миколаївська та Анастасіївська церкви. Так, в липні 1963 р. Сумський обласний виконком направив листа Голові Ради Міністрів УРСР, в якому говорилося, що Миколаївська церква знаходиться в незадовільному технічному стані, ніким не експлуатується, на ремонт пам'ятника треба великі кошти. Тому облвиконком просив виключити церкву зі списку пам'ятників архітектури «с последующей разборкой и использованием кирпича на ремонт жилых домов, сельских школ и клубов» /Переписка, 1963. — Арк. 49/. В лютому 1964 р. Миколаївську церкву використовував «Райпотребсоюз» під склад товарів. Київську браму використовували як майстерню по ремонту взуття.

Кролевеччина

Протягом століть православні церкви вибрали в себе найсучасніше в архітектурі, мистецтві. Видатні майстри, художники, архітектори вважали за честь працювати над оздобленням храмів. Тому вони були не тільки осередками «релігійного дурману», а й центром мистецтв.

На початок становлення Радянської влади в Кролевці майже всі культові споруди залишилися в добром стані. Вабили людей своєю чарівністю, величчю, старовинними інтер'єрами, цінними предметами прикладного мистецтва.

У 20-х роках Конотопський окружний виконавчий комітет взяв під охорону пам'ятники старовини. Жодна з кролевецьких церков не потрапила в той список. А тоді, як відомо, на території цього району нараховувалось

*Зруйнований Собор Різдва Пресвятої Богородиці.
м. Кролевець*

*Кролевецкая Свято-Николаевская Церковь. 1886^е года
Зруйнована 28^е дні
Л. С. Ефремова*

Зруйнована Миколаївська церква. м. Кролевець

Зруйнована церква с. Алтинівка Кролевецького району

23 діючі церкви — культові пам'ятники XVIII–XIX століть кам'яної та дерев'яної архітектури /Виписка, 1922. — Арк.12/. На початок 1990 року по району уціліло лише чотири, решта ж — зруйновані. Як це сталося?

У 1929 році за підписом Л. Кагановича на місця пішла директива, в якій підкреслювалось, що релігійні організації є єдиною легально діючою контрреволюційною силою, що має вплив на маси. Цим самим давалась команда до здійснення репресивних заходів. А в 1930 році була оголошена вже справжня війна храмам. На Україні її провідником був Павло Постишев.

Очевидці розповідають, що в районі, насамперед, заборонили правити службу у церквах, а потім почали їх розбирати. Люди розтягували по двохрах ікони, різне церковне начиння, книги. Ініціаторами розорення були партійні працівники Павловський та Куля.

Священики Кролевця були відправлені на Колиму. Деякі з них згодом повернулися і працювали на торфорозробках (Рупа, Підопригора, Оболонський, Тарабан). Цих людей принижували та ображали. Вони були приречені на нуждене життя.

На вищому рівні була поставлена антирелігійна політика в школах міста. Малювали плакати і діти ходили з ними по вулицях, співаючи:

Долой, долой монахов,
Долой, долой попов.
Залезем мы на небо,
Разгоним всех богов.

Краснавець Михайло Сереженко згадував, що на початку 20-х років з церков було забрано золото і срібло, а на початку 30-х були зняті хрести і дзвони, які перетворили в металобрухт. В той час була розібрана Покровська, а пізніше — добротна дерев'яна церква св. Варвари. Останню розібра-

ли для того, щоб використати з неї дерево на будівництво школи в районі Ворошилівки (південна частина Кролевця). Наче мало було лісів навколо, щоб розбирати стару історичну пам'ятку. Школу так і не збудували. Залишки з церкви роздали та пропили «батьки міста».

Кролевецький соборний храм Різдва Пресвятої Богородиці, класичний тип українського тричастного, триверхого храму, що взяв початок від дерев'яних прототипів, був єдиним на Чернігівщині. В 30-ті роки багатий розпис на стінах забілили вапном і організували в ньому Будинок оборони. У 1934 році розібрали дзвіницю собору, а потім зруйнували і його / Вечерський, 2002. — С. 295/. У 1936 році були знищені Миколаївська та Георгіївська церкви. А за кілька років до цього збрали купол з Преображенської церкви, і в її приміщенні розмістили маслозавод. З розібраних храмів нічого не збудували. Ікони і позолочений іконостас спалили, з риз пошили в кравецькій майстерні тюбетейки. Церковні бібліотеки, древні книги, літописи були здані у макулатуру. Тільки церковні знамена, що збереглися в дзвіниці Собору, були передані до Конотопського музею, а на місці розвалених церков довгий час лежали купи будівельного сміття.

Літераторка Віра Ніпот-Смерека (з Англії) теж згадувала, що першими були зруйновані церкви св. Покрови і св. Варвари. За ними впав Собор, потім Миколаївська церква. Після того, як в 1936 році сталося диво на Георгіївській церкві (оновилися золоті голови ангелів, що прикрашали фасад церкви), місцева влада вночі підірвала динамітом передостанню — п'яту з шести — церкву /Ніпот-Смерека, 1987/. Так діяв войовничий атеїзм, примусом вбиваючи в голови людей нові ідеї.

На основі архівних матеріалів частково вдалося простежити, як хвиля закриття храмів прокотилася по селах району. У 1930 році це трапилося в селах Тулиголове, Обтове, Добротове, у 1932 — в Червоному Ранку, Грузькому, де через рік розібрали храм /Матеріалы, 1945. — Арк.30/. В 1933 році закривають церкву с. Бистрик, в 1934 — у Погребках. Розганяють церковнослужбовців. Так, у 1932 році майно Бистрицького дячка Т. Клименка було продано через невиплату держподатку, а через 2 роки Клименко зі своєю сім'єю змушеній був виїхати у Мурманську область /Переписка, 1948. — Арк.16/. Бистрицьку церкву перебудували під клуб.

З приходом у Кролевецький район німців в 1941–1942 роках починають відкрива-

Частина карти Кролевецького повіту, к. XIX ст.

тися церкви та молитовні будинки — у Бистрику, Мутині, Грузькому, Локні, Погребках, Реутинцях, Обтовому. У 1942 році відкриваються уцілілі на той час церкви Покровська — в Алтинівці, Різдва Богородиці — у Добротовому, Преображенська — у Кролевці /Переписка, 1944. — Арк. 6,11; Список, 1948. — Арк. 5/. Після визволення району від німецьких окупантів ці церкви використовувалися під зерносклади /Матеріали, 1945. — Арк. 23/.

Повернувшись, представники Радянської влади на місцях не церемонилися з віруючими. Весною 1944 року Бистрицька сільська рада зачиняє церкву. Влітку цього ж року в селі Червоний Ранок голова сільради самочинно зламав замки, пошкодив ікони та інші церковні речі, що знаходилися в приміщенні релігійної общини. /Переписка, 1944. — Арк.3/. На скарги віруючих секретар виконкому Сумської обласної Ради відповів Кролевецькій райраді, що треба законно відібрати у общини приміщення.

У травні 1946 року настоятель Покровської церкви села Алтинівка М. Дяченко освятив колгоспні поля. Це не припало до душі представникам районної влади. Як це він осмілився робити похід по полях без згоди на те сільради /Переписка, 1946. — Арк. 15/.

У 1946 році спалахнула війна між райвиконкомом та віруючими міста за підвали уцілілої Преображенської церкви, які місцева влада мала намір передати маслозаводу. Двадцятка церкви прийняла рішення, що вони не проти допомогти, але в такому разі почне руйнуватися храм. Тому вимущені відмовити на прохання використовувати церковні підвали /Переписка, 1947. — Арк.15/. Віруючих підтримав уповноважений у справах російської православної церкви при Сумському облвиконкомі. Це згладило конфліктну ситуацію.

Тяжка війна, тягар якої ліг на плечі всього населення країни, примусила кожну людину замислитися над метою життя, безсмертністю душі, декого — звернутися до церкви. Може тому Сталін відновив православну церкву. Зблишився з патріархом Олексієм, подарував йому навіть автомобіль зеленого кольору — під колір святкового одягу патріарха. Все це відбилося на ставленні до історико-культурних пам'яток — православних храмів. Сучасний маслозавод стоїть на місці Покровської церкви.

Десятого березня 1947 року на ім'я голови виконавчого комітету районної Ради надійшов запит від начальника обласного відділу у справах будівництва та архітектури. В

ньому говорилося, що в місті числиться пам'ятник архітектури — церква Різдва Богородиці (1747 р.). Просили негайно повідомити, у якому стані вона знаходитьться і як використовується, що потрібно зробити для підтримання і зберег

Зруйнована церква с. Ленінське

ження пам'ятника. Розкішна Кролевецька церква середини XVIII століття на цей час була вже зруйнована.

Адміністрація Кролевецького виконкому повідомила, що пам'ятник «знаходитьться в належному стані», маючи на увазі, як видно з документів, храм з однойменною назвою у селі Добротове, що будувався майже на сто років пізніше і мав зовсім інший архітектурний стиль /Переписка, 1947. — Арк. 6/. Але є церква Різдва Богородиці (1845 р.) у Добротовому зазнала багатьох прикроїв антирелігійної політики.

В документах за 21 жовтня 1948 року знаходимо, що в цей час по Кролевецькому району із двадцяти діючих тільки три розміщувалися в кам'яних храмах, збудованих в минулому. Це Кролевецька Спасо-Преображенська церква (1782 р.), Різдва Богородиці — села Добротове (1845 р.), Богородицька — села Алтинівка (1829 р.) /Переписка, 1948. — Арк. 17/. Решта храмів були або зруйновані, або використовувалися місцевою владою для інших цілей.

У липні 1947 року голова колгоспу села Добротове вимагав від церкви платити 4000 крб. за експлуатацію приміщення, а на початку 1952 року хотіли змусити настоятеля та старосту підписати позику державі на чотири тисячі крб. Та дізnavились, що церковна община має всього 1800 крб., зібраних у людей на ремонт церкви, старосту змушило підписати позику на 1700 крб./ Переписка, 1947. — Арк. 18,21,24/. Звісно церкву не відремонтували. З 1958 року вона не діє, поступово руйнується. Через три роки райвиконком приймає рішення повернути церкву у розпорядження колгоспу. В серпні 1961 року її закривають. Остаточно доля прекрасної архітектурної споруди була вирішена у червні 1962 року, коли райвиконкомом було прийняте рішення: «Пустуюче зданіє использовать нельзя. Подлежит сносу вследствие реконструкции населенного пункта» /Матеріалы, 1961. — Арк. 5/. Так тривало тихе знищення архітектурних пам'яток, що уціліли в тридцятих роках.

Частина плану м. Кролевець, 1818 р.

Охтирка

Знищення пам'ятників архітектури в Охтирці розпочалося наприкінці 1920-х років. Так у 1929 р. була розібрана Юнаківська церква — стародавній пам'ятник українського дерев'яного будівництва XVIII століття. Мотивація міськради полягала в наступному: «Як старовина ніякої цінності не уявляєс. Такого добра по місту Ахтириці досить. Дерево використати до сільбуду, ціною на 8 сотні» (Про стан, 1988. — С. 27).

Дослідженнями документів, удалось знайти, як громадськості пощастило врятувати пам'ятник архітектури й історії від державних чиновників.

Другого червня 1962 р. комісія у складі представників міськвиконкому, секретаря райвиконкому, заввідділом пропаганди й агітації райкуму, співробітника Охтирського краєзнавчого музею провела огляд Покровського собору 1753 р. У комісію не ввійшов жоден архітектор. На закінчення цієї комісії відзначалося, що собор і дзвіниця знаходяться в напівзруйнованому стані:

«1) Кровля и обрешётка здания совершенно пришли в негодность; 2) Железная облицовка на деревянной башне вся изъедена коррозией; 3) ... От стенной росписи не осталось и следов, кирпич стен значительно повреждён во время войн и длительным выветриванием; 4) Кирпичные стены колокольни у оснований разрушены и грозят обвалом, крыльцо с двух сторон разрушено и разобрано, входы в подвал завалены; 5) Оба здания используются под склады тары и продуктов «Смешторга».

Комиссия считает, что оба указанные здания сохранять дальше невозможно, так как в нынешнем состоянии они уродуют общий вид центра города, а их реставрация нецелесообразна и практически не возможна» /Решение, 1961. — Арк. 45/.

15 червня 1962 р. секретарий райкому Вовкогон направив лист першому секретарю обкому, депутату Верховної Ради Науменко, копію начальнику обласного відділу по справах будівництва й архітектури Махоньку, де він, Вовкогон, пише, що збереження Покровського собору 1753 року «недоцільно... зовнішній вигляд... пусє архітектурний ансамбль центра міста. Собор займає коштовну ділянку землі, яку можна було б використовувати для розміщення будинку суспільного користування (універмагу, готелю). З політичної точки зору зберігати його далі невигідно, тому що напіврозвалені будинки як би символізують живучість релігійного дурману» /Смети, 1962. — Арк. 46/.

Охтирський райком КП України просив порушити питання про передачу будинків Собору на баланс місцевого бюджету. Це дозволило б ужити заходів до ліквідації «цих нікому не потрібних напівруйн» /Смети, 1962. — Арк. 46/.

Далі голова виконкому Сумської обласної ради направляє лист Голові Ради Міністрів УРСР В. Щербицькому, у якому клопоче про виключення Покровського Собору і Введенської церкви зі списку пам'ятників архітектури. Як відзначається в документах, внаслідок їхнього поганого стану, що вимагається великої суми засобів (блізько 150 тис. руб.) на реставрацію /Смети, 1962. — Арк. 49–51/.

Жителі Охтирки, довідавшись про бажання влади знищити унікальні

архітектурні пам'ятники, пишуть лист Голові Ради Міністрів СРСР Хрушчову /Сметы, 1962. — Арк. 61–62/. Мешканець Полтавської області Глущенко, будучи в місті проїздом, пише вірш про неподобства по охороні Покровського собору і направляє його в газету «Радянська Україна» /Сметы, 1962. — Арк. 63–66/. Можливо листи, спрямовані в настільки високі інстанції і ряд інших обставин, змусили Голову Держбуду УРСР Андріянова видати наказ від 15 грудня 1962 р. про розробку пропозицій по необхідності консервації і реставрації пам'ятників архітектури /Сметы, 1962. — Арк. 83/. I як наслідок цього наказу, комісія визначас Покровській Собор «унікальною пам'яткою української архітектури» /Сметы, 1962. — Арк. 90/. Висловлюється пропозиція передати його під музей чи спортзал без переустаткування. В Акті говорилося про використання раніше пам'ятника як підвалу «райпіщеторга», що за увесь час експлуатації нічого не зробив для його ремонту /Сметы, 1962. — Арк. 91/.

У 1963 р. Собор значиться в списку пам'ятників архітектури Сумської області. Наприкінці цього року Собор знаходився в напівзруйнованому виді. З пам'ятників архітектури, затверджених постановою Ради Міністрів УРСР від 24 серпня 1963 р. № 970, у місті Охтирка у вкрай незадовільному стані знаходилися Покровський Собор і св. Введення (1783р.) /Переписка, 1964/a/. — Арк. 31/, що була дзвіницею Собору /Памятники, 1986. — С. 13/. За планом 1964 р. її включають у план реставраційних робіт, вартістю 20 тис. крб., на 1966 — 1970 роки /Переписка, 1964/a/. — Арк. 75–76/. У лютому 1964 р. Собор продовжував орендуватися «Смешторгом». Стан собору був незадовільний. Дах зірваний, крокви оголилися, частина їх зруйнувалася. Був потрібний капітальний ремонт /Переписка, 1964/a/. — Арк. 13/. У травні 1965 р. міжобласною майстернею № 3 реставраційні роботи велися повільно і неякісно /Переписка, 1965. — Арк. 40/. Вони були закінчені лише в 1970 — 1972 роках. Пізніше архітектори запишуть: «Сооружение уникально по своему объемно-пространственному решению, не имеет аналогий в архитектуре украинского барокко» /Памятники, 1986. — С. 15/

Ромни

Третього листопада 1929 р. протоколом № 30 міська ради м. Ромни закривас Олександро — Невську церкву /Проекты, 1958. — Арк. 2/. Подібне відбувалося й у сусідньому, Конотопському, районі /Список, 1930. — Арк. 28/. По постанові Окружного виконкому в 1930 р. у Роменському окрузі знімають церковні дзвони /Распоряжения, 1929, — Арк. 220/. За рішенням від 4 березня 1932 р. Роменського районного виконавчого комітету закриваються церкви, що передбачається використовувати під культурні спорудження /Протоколи, 1932. — Арк. 42/. За розпорядженням міської ради в 1936 р. закривається Миколаївська церква, цінності передаються на збереження в міськраду /Переписка, 1936. — Арк. 1–14/.

Після звільнення Роменського району від німецько-фашистських військ церковні громади, що відкрилися в роки окупації, просять зберегти за ними

церковні приміщення. Обласний виконавчий комітет відхилив ці клопотання /Решение, 1944. — Арк. 1–15; Протоколы, 1945. — Арк. 31, 33, 34/.

Чудом збережені в роки Другої світової війни архівні документи м. Ромни дозволяють простежити історію храмів міста з минулих століть.

Суми

На початку ХХ ст. в Сумах було дев'ять православних церков, одна лютеранська, одна католицька і один єврейський молитовний будинок. Храми вабили красою, внутрішнім оздобленням. В минулому з ними пов'язані видатні сторінки історії, культури, освіти.

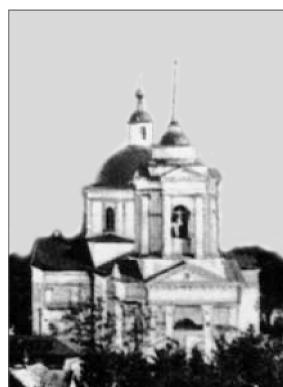
Просто-таки кавалерійським насоком було знищено в Сумах Покровську, Різдво-Богородицьку і Миколаївську церкви.

Покровська церква. Її знесення досить красномовно характеризує тодішніх «батьків міста» — малоосвічених і самовпевнених до бундючності. Інспектура Українського комітету охорони пам'яток культури і Народний комісаріат освіти УРСР неодноразово попереджували міськраду про недопустимість руйнування храму, який належить до рідкісного на Україні типу кам'яних трикупольних церков. Композиція будови, архітектурні елементи фасаду, настінні оздоби дають чудове уявлення про те, яких вершин сягнуло українське бароко в останній період розвитку. Міськрада попередження знехтувала. У листопаді 1932 року церква припинила існування. На відправдання міськрада заявила: мовляв, за порадою «авторитетних техніків та інженерів» для здешевлення розбирання прибудов до пам'ятки вжито динаміт, а як вжили динаміт, то після цього довелося знести і саму церкву. Ось так! Винен динаміт.

Щось подібне мало статися в 1966 чи 1967 році з Воскресенською церквою. У дзвіницю вже заклали вибухівку, закрили вікна біляжніх будинків, як закривали при знищенні Покровського храму. Існувала небезпека, що при вибуху постраждає і сама церква, яка мала ослаблений фундамент.

Різдво-Богородицьку церкву в народі називали ще Холодногорською, бо, як і весь прихід, стояла на підвищенні; звідси, з півночі, дули на місто холодні вітри. Краснавцям не багато відомо її фотознімків. Як і Покровську, Різдво-Богородицьку церкву споруджено на місці дерев'яної. Будувалася вона у 1808 — 1821 роках, потім перебудовувалася в 1855 році. Очевидці розповідають, що розбивали храм наприкінці 30-х років, а підвідвали ліквідували після війни. На цьому місці став Палац культури імені Фрунзе.

Миколаївська церква зникла найраніше — в 1930 році. Знаходилася вона навпроти облдержадміністрації. Навколо неї був лужок, названий Миколаївським за назвою церкви. Це пам'ятка, в

Зруйнована Миколаївська церква м. Суми

якій знайшов відбиток стиль класицизму. З малюнка видно, що за архітектурним вирішенням вона є типовим хрестово-купольним храмом. Ведучу роль в композиції грав центральний купол, який, як правило, на парусах опирався на чотири стовпи в центрі споруди. Церкву було побудовано 1804 року, після саморуйнування у 1806 році її відновили.

Болюче від того, що разом з церквами втрачено багато документів з історії краю, міста, адже церковні фонди сягали XVIII століття, у Покровському храмі, приміром, 1735 року.

При досконалому вивчені документів державного архіву Сумської області можна зробити висновок, що головна причина руйнації пам'ятників архітектури та історії — це відсутність коштів на їх реставрацію, слабо розроблена охоронна система. В державі з'явилася велика кількість споруд, які вона відібрала у культових організацій. На їх ремонт треба було велики кошти, які в цей час йшли, головним чином, на озброєння армії, тому на місцях комісіями затверджувалися рішення про необхідну руйнацію занепалих храмів. Якщо перша хвиля руйнації храмів в тридцятих роках пройшла під гаслом «Долой попов», то друга, в шістдесятих, пройшла тихо із-за неспроможності держави утримувати архітектурні споруди в належному стані. Влада не могла віддати їх знову релігійним громадам, з якими в країні йшла запекла боротьба.

Історія — гіркий вчитель. Може, хоч тепер вона навчить нас чомусь.

Список використаних джерел

Вечерський, 2002. — Вечерський В.В. Втрачені об'єкти архітектурної спадщини України. — К.: НДІТАМ, 2002. — 592 с.

Вечерський, 2003. — Вечерський В., Блашов В. Глухів. — К.: Аbris, 2003. — 168 с.: іл.

Ніпот-Смерека, 1987. — Hinot-Smereka Vira. Славне місто Кролевець // Свобода. Газета. — 1987. — 26 серпня.

Памятники, 1986. — Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. — К., 1986. — Т. 4.

Про стан, 1988. — Про стан та завдання охорони пам'яток культури та природи. Доповідна записка 1933 р. Публікація А.Бережини // Пам'ятки України. — К., 1988. — № 3. — Арк. 27.

Державний архів Сумської області (м. Суми)

Выписка, 1922. — Выписка из протокола заседаний президиума, 1922 г. — Ф.Р. 4653. — Оп. 2. — Спр. 6. — 123 арк.

Материалы, 1945. — Материалы по делам религиозных культов, переписка с облисполкомом, решения райисполкома, списки церквей и другое, 1945 г. — Ф.Р. 3751. — Оп. 3. — Спр. 2. — 31 арк.

Материалы, 1961. — Материалы по делам религиозных культов, 1961 г. — Ф.Р. 3757. — Оп. 3 — Спр. 10. — 64 арк.

Переписка, 1936. — Переписка с Роменским райисполкомом о закрытии Николаевской церкви и передаче церковного имущества, учет верующих и условия пользования помещений. 1936. — Ф.Р. 4556. — Оп. 1. — Спр.243. — 14 арк.

- Переписка**, 1944. — Переписка с облисполкомом по делам религиозных культов, 1944 г. — Ф.Р. 3751. — Оп. 3. — Спр. 1. — 46 арк.
- Переписка**, 1946. — Переписка с облисполкомом по делам религиозных культов, 1946 г. — Ф.Р. 3751. — Оп. 3. — Спр. 3. — 27 арк.
- Переписка**, 1947. — Переписка облисполкома по делам религиозных культов, 1947 г. — Ф.Р. 3751. — Оп. 3. — Спр. 4. — 27 арк.
- Переписка**, 1948. — Переписка уполномоченного Совета по делам православной церкви при Сумском облисполкоме по делам религиозных культов, 1948 г. — Ф.Р. 3751. — Оп. 3. — Спр. 5. — 30 арк.
- Переписка**, 1959. — Переписка облиспекции Госархстройконтроля на строящиеся объекты, 1959 г. — Ф.Р. 3343. — Оп. 1. — Спр. 126. — 84 арк.
- Переписка**, 1963. — Переписка по охране реставрации и использованию памятников архитектуры Сумской обл., 1963 г. — Ф.Р. 3343. — Оп. 1. — Спр. 160.
- Переписка**, 1964. — Переписка и седения об охране и реставрации памятников архитектуры области, 1964 г. — Ф.Р. 3343. — Оп. 1. — Спр. 142. — 139 арк.
- Переписка**, 1964/a. — Переписка и сведения об охране и реставрации памятников архитектуры Сумской области. — Ф.Р. 3343. — Оп. 1. — Спр. 169. — 101 арк.
- Переписка**, 1965. — Переписка об охране и реставрации памятников архитектуры облисполкома, 1965 г. — Ф.Р. 3343. — Оп. 1. — Спр. 179. — 81 арк.
- Проекты**, 1958. — Проекты решений сессий, 1958. — Ф.Р. 4546. — Оп. 1. — Спр. 164. — 61 арк.
- Протоколи**, 1932. — Протоколи засідань президії райвиконкому, 1932. — Ф.Р. 4549. — Оп. 1. — Спр. 179. — 115 арк.
- Протоколы**, 1945. — Протоколы заседаний исполкома, 1945 г. — Оп. 9. — Спр. 68. — 67 арк.
- Распоряжения**, 1929. — Распоряжения, протоколы заседаний коллегии народного комиссариата Здравоохранения УССР и Роменского окрискома, 1929—1930 гг. — Ф.Р. 5690. — Оп. 1. — Спр. 376. — 582 арк.
- Решение**, 1944. — Решение облисполкома об отклонении ходатайств церковных общин о предоставлении помещений клубов для церквей и молитвенных домов, 1944. — Ф.Р. 2196. — Оп. 12. — Спр. 3. — 451 арк.
- Решение**, 1961. — Решения Сумских облисполкома и горисполкома Советов депутатов трудящихся по строительству, 1961 г. — Ф.Р. 3343. — Оп. 1. — Спр. 140. — 361 арк.
- Сметы**, 1962. — Сметы и переписка на ремонт по вопросам ремонта и эксплуатации памятников архитектуры, 1962 г. — Ф.Р. 3343. — Оп. 1. — Спр. 150. — 102 арк.
- Список**, 1930. — Список верующих пос. Любитово, 1930. — Ф.Р. 4819. — Оп. 1. — Спр. 593. — 18 арк.
- Список**, 1948. — Список церквей по Сумской области, 1948 г. — Ф.Р. 2196. — Оп. 12. — Спр. 15. — 12 арк.

Чи був голод на Кролевеччині?

Наше покоління не знато голоду. У 1970-х роках в школі про нього не говорилося. Тільки коли Україна стала незалежною державою, почали друкуватися свідчення людей тих страшних подій. А чи був голод на Кролевеччині? Не виконуючи чиєсъ замовленія, не сидячи навмисно в архівах автор вирішив, сам для себе, виложити на папір матеріали, які були зібрані.

В свій час з архіву комітету держбезпеки були передані в держархів Сумської області документи засідань Кролевецького повітревому за 1918–1919 рр. про страшне фізичне знищення непокірних жителів села Атоша, котрі не бажали сплачувати непомірні хлібні контрибуції. Задумусіся, чи можуть бути визнані й увінчані як герой голова Кролевецького повітового ревкому Роменець та керівник карального загону П. Афанасенко /Піскун, 2000. — С. 64/.

На початку 1990-х років довелося передивлятися документа в державному архіві Комуністичної партії УРСР Сумської області (зараз увійшов в державний архів Сумської області). Запам'яталася виписка з документу міськкому партії за 1932 р. про хлібозаготовки. Відмічалося, що їх треба різко збільшити, але віддавати під суд тих, хто «применял безобразия»: арештовував людей, сажав на сніг, колов в уші, бив людей та примінив «другие методы физического насилия». Це вразило, але забулося. Звісно не тобі ж кололи в вуха за те, що не віддавав останнє з свого власного погреба, за те, що не захотів добровільно пустити дітей голодними по світу.

19 січня 1933 р. вийшла постанова Ради Народних комісарів та ЦК ВКП (б) «Про обов'язкові поставки зерна державі від колгоспників і одноосібних господарств». Вона фактично зобов'язувала селян забезпечувати радянських чиновників городиною, м'ясом, хлібом, молоком, яйцями, грошима у визначені урядом терміни.

Одним з таких поставників був Макар Андрійович Іващенко, 1890 р. народження з села Погрібки (зараз Ярове) Мутинської волості Кролевецького повіту. В оповіщенні № 79 від 20 серпня 1934 р. вказувалось, що М. А. Іващенку необхідно здати того ж дня 55 кг кульової соломи(!!!). Що він і зробив, а ще — зерно, буряки, картоплю, огірки, капусту, помідори, моркву, цибулю своїм вивозом на станцію Кролевець, ще грошима 76 крб. 10 коп. /Тарасенко, 1997. — С. 7/.

м. Кролевець, Добра вода, прибл. 1928 р.

Письменник Михайло Ігнатенко з 1924 по 1934 роки проживав з батьками в Кролевці. Він згадував, як в 1933 р. бачив в місті під парканами в снігу померлих від голоду і холоду людей, яких не дуже підбирали тому, що їх було багато. Ширилися чутки, як якась мати зварили з вітчимом свою дитину і з'їли. А про суди над миловарами, писав Ігнатенко, відмічали навіть місцеві газети /Ігнатенко, 2004. — С. 48–49/. Може письменник перебільшив, як то кажуть «для красного словця...». Та є інші свідчення.

Під кінець лютого 1933 р. в районі настала рання весна. Дітям з хуторів між Кролевцем та Шосткою довелося ходити в школу по залізниці. В цей час по ній вже йшли пішки і їхали вантажними потягами маси голодного люду на північ. Піщі були дуже небезпечні. Вони могли не тільки пограбувати школярські торби з полуценками, а й забити, щоб їсти м'ясо школяра. Малечча часом обходила понівечені колесами людські тіла, що потрапляли під колеса потяга. Діти ходили з киями і тільки гуртом. Спохватившись, влада поставила на кордоні з Україною прикордонні війська. Постягуваний з потягів та завернутий силою голодний люд заганяли в вантажні вагони на станціях Зерново та Хутір Михайлівський і відправляли назад в Україну. Ті, що втекли, розходилися по Сіверщині з протягнутими руками до тих, кого влада ще не дограбувала минулої осені. Про це напише свідок тих подій Грицько Сірик. Видაсть в Канаді цілу низку спогадів (зберігаються в Кролевецькій районній бібліотеці та музеї), де напише, що нащадки козаків, виснажені голодом, гинули в своїх хатах, під насипом залізниці, в ровах вздовж пляжів, на родючих полях, які досита годували їхніх предків. Трупи земляків угноювали споконвічну предківську землю /Сірик, 1983. — С. 242–243/. Літом 1933 р. ярмаркова площа в Кролевці була вже добре зарослою бур'яном. Грицько Сірик привіз з хутора віз дров, щоб проміняти його на буханку(!!!) хліба, але дві випадково прохожих жінки умовили обмінятися на склянку(!!!) солі /Сірик, 1975. — С. 187/.

Люди розповідають, що від голоду померли майже всі діти Кролевецького дитячого будинку. Про ці страшні події очами лікаря писалося в районній газеті /Данилова, 2003. — С. 3/. Поет В. Сухомлин розповів, що дійсно в місті ходив такий слух, що діти одного класу всі померли з голоду тому, що в цьому класі були зібрани лише сироти.

У 2005 р. в с. Московське автор зустрів одного з дітей цього будинку. Було йому у 1933-му два роки, він нічого не пам'ятав. Назвали його Кім, що означало «коммунистический интернационал молодежи». Так і зараз звуть.

Якщо у 1915 р. в місті було 1826 ткачів, то в 1932 р. кролевецькі ткалі вимушенні були шукати роботу по всій країні. Дехто вимушений був піти в колгоспи, сподіваючись там заробити на життя хоч лантух збіжжя. Одною з таких стала Отрох (Любива) Марія Афанасіївна з династії ткачів. Одного разу її чоловік, який працював на залізниці, заробив пайок. Приніс додому. Донька наварила їсти і понесла на поле матері. Колгоспники обступили Марію, дивлячись як вона їсть, а у неї тряслися руки. Донька запам'ятала це на все життя /Карась, 2002. — С. 73/.

Мешканка Кролевця Євдокія Іванівна Петрова (1922 р. нар.) розповіла, що її сестра ткаля ткацької артілі Неровня Марія Іванівна вимушена була кинути ткацтво, тому що «невмоготу було жити» — пішла на торфорозробки, бо там видавали пайок хлібом /Петрова, 2005. Арк. 1/.

Олександр Білодід тільки через 60 років зміг розповісти, як він, дев'ятирічний хлопчик з с. Спаське, перейменованого на Ленінське, що на багатій землі біля Сейму побачив наглу смерть свого односельчанина, який помер на полі з голоду біля хутора Прогрес (колись Петухів хутір). На землі, скорчившись, лежав мертвий кістяявий парубок, тримаючи у руці кілька колосків жита. Наївся зеленого жита.

Вчитель зоології пояснив дітям, що від зеленого м'ятоїго жита у хлопця порвався шлунок, як тонкий цигарковий папірець, і в муках прийшла смерть.

У селі Ленінське пухлі від голоду дорослі люди ховалися по хатах і хлівах. А коли доводилося зустріт' когось відповідали, що покусали бджоли. Навіть в серпні 1933 р. голодним людям не видавали на трудодні зерна. Новий врожай вивозили на станцію Алтинівка і відправляли вночі вагонами в Москву. Люди мерли від голоду, падали під хатами, на вулиці, попід тинами в кропиві та на городах. Спочатку ховали у струганих домовинах, а потім у збитих дощках. Так помер учасник Першої світової війни Петро Скрипник. Померлих закопували під хлівами, у садках, у погрібках, під кущами малини та смородини /Білодід, 1993. — С. 98–100/.

Мешканець с. Алтинівки Марченко Володимир Михайлович (1920 р. нар.) засвідчив, що у 30-х у селі було насильно засновано два колгоспи. У 1933–34 роках за хлібом приїждали люди з району і вивозили невідомо куди, кожна картоплина була на рахунку. Люди пекли коржі з картоплі, додаючи туди суміш різних трав. Село врятували ліси, що знаходилися біля нього. Зникли коти та собаки. Багато померло від голоду старих та хворих людей. Фактів людожерства в козацькому селі не було /Український, 2005. — С. 211–212/.

Ми мало слухаємо старих людей. Пропала повага до старших. Ма будь тому нічого не знаємо. Сусідка мосії матері в Кролевці, яку я знаю багато років, Сикал Ніна Іванівна (1928 р. нар., м. Кролевець, вул. Зелена, 8) розповіла сумні події. Вона пам'ятася, як помирала з голоду її 24-річна красуня-мати. Донька сиділа біля матері, а та просила хліба: «*А баба моя велить: «Підоїжді , не вмирай, зараз мениша сестра принесе хліба вкусить»*. А мати каже: «*Ні я не дождуся мабуть. Буду, мамо, вмирати»*... Я навіть не знаю, де її могила. Нічого їсти у нас не було. Всіх заганяли в колгосп. Наші в колгоспі не пошли. Хто в колгоспі був, тим дадуть трохи гречки. А пам'ятаю, як у сусідів, я там виростаючи

Сикал Ніна Іванівна

ла, напечутъ хліба і нам на піч подають, а в них теж п'ятеро дітей. Підемо, нарвемо щавлю, а йдеш полем, койде с засажено, понавидовбусем квасолинки, щоб у щавель вкинути, щоб щось плавало. Страшно розказувати, скільки на дорозі людей валялося. На Дулевкі куток поши тесь вимер.

Їли все на світі... Ходили, хто подужає. А як моя мати в 24 годи не подужала ходить, то лягала й вмирала з голоду.

Моя свекруха Сикал Оксенія Іванівна розказувала, що коли вона робила у попа, то жила прислугою на Подоліві. Було в ній десятеро чи одинацятро дітей. Комісари як прийдуть, так і в горшок заглядають, хто що заховав, висиплють, щоб тобі й на раз не осталося на кашу чи на юшку. Вона вже вмерла, а слово її не вмере. Я пам'ятаю.

У моєї бабі діда не було, рано вмер, а шестро дітей. Позабирали все. Оце Гайовище все це було мого діда, а потім приїхали і розкидали. Все позабирали. У нього може яка котичка була пожсата, все позабирали. Нічого не оставили» /Сикал Н., 2005. — Арк. 2/.

Петрова Євдокія Іванівна (1922 р. нар., м. Кролевець) повідала, що «куток», де вона жила, називався Борщівка. Дядько обробляв землю. А у 1930 р., як почалося розкуркулювання селян, він здав в колгосп коня і сам вступив в нього. У 1934 р. Євдокія перестала ходити до школи — було відсутнє взуття. Чоботи були одні в старшої сестри. Як почалася голодовка, дитина почала ходити з матір'ю по селам, по хатах — міняти матерію на їжу /Петрова, 2005. — Арк. 1/. Є.І. розповідала: «Мати міняла, а я, дитина, просила, щоб хліба дали. Давали хто окрайчик, хто картоплю варену, а хто нічого не давав. Хто багатий, той нічого не давав. Зайшли до одних, там на погребках стояла картопля зварена, не дали і однієї.

А навесні, як стали городи орати, я ходила картошку по полю собирати, там де городи орут, там картошка, вона вже така суха, ну понабираєм картошку, начистим і варим, пекли деруни і їли. Бідно жили. Но в нас ніхто не вмер. Була сім'я, ніхто не вмер. Ніхто не був пухлий. Сестра робила в ткацькій, а тоді бросила роботу у ткацькій і пошла на Протчину, на торховище, там давали по два кілограма хліба, я тоді бувала по стовпах туди бігала. Вона мені хліба дасті і тоді цей хліб по троху мати, Марія Іванівна Нерівня, ділила і їли. Отож і жили. А осінню вже пошила картошку, маслюки, стали ходити по маслюки. А голодовка почалась в 1932 году.

— Про сиріт держсава дбала, турбувалася?

— Та ніхто не турбувався.

— А допомагали люди один одному ?

— Хто помагав кому? Йде чоловік голодний, впаде під тином, і стоне: «Дайте їсти», «Дайте їсти». Вже все готов. Нема. У Кролевці я бачила сама. Важко було. А в однії жінки, як була голодовка, вони поїхали в Москву на Балашиху. Син поїхав і дочки поїхали, а мати залишилась з хлопцем. Дак ви думаете що, хлопець умер з голоду, а кінулися його одівати, дак в скрині са-хар. Грудочки всі поховані. Дак вона заховалася і поїхала. А осінню ми вже пошили жити, картошку поросла, пошили маслюки... Усе їли, і липу рвали, тов-

кли і їли, бруньки всякі. Ну ми собственно таке не їли, бо я вже казала, що ходила по хліб, картошку збирала. А на базарі продавали і муку продавали і хліб печений продавали... На нашему кутку померло не багато. Два чоловіки. Ну я бачила як під тином помер і хлопчик, а більш не знаю.

— *А скажіть не відомий Вам випадок людйства в селі, на Кролевеччині?*
Не балакали?

— *Ну ви знаєте балакали.*

— *Ну розкажіть.*

— *Ну цього ж не можна казати.*

— *Можна, потрібно казати правду.*

— *Ну як балакали, може вони брехали. Казали що двоє дітей пожарили, а чи правда чи ні. Цього не можна казати, ти ж не знаєш сам.*

— *Якщо ви кажете що тільки двоє померли на кутку, значить ви не знаєте чи їх поминали.*

— *Та хто їх поминав. Убрали, закопали й кончено.*

— *А зараз згадують чи не згадують померлих від голоду.*

— *Ну це вже старі люди, вони одмирають. Вони старшого віку, вже багато немає.*

— *А молодь, як Ви думаете, знає про голод?*

— *Наша молодь. Да нічого вона не знає! Да не дай Бог отепер отакого, от моді вони б побачили. А що моді було ніхто ж не знає.*

Сикал Олександра Василівна (1921р. нар., м. Кролевець, вул. Кірова, 46) на запитання чи був голод у 1930-х роках сказала:

— Конешно був... Голод страшний був. Ми дуже голодували. Ну да пережили. Ну я багато розказувати не буду. Це ціла Біблія. Ну як ходили картоплю гнилу собирали, а мати вже щось напече. Тут були люди на кутку, хороші були люди. Голодовка була. Так ужсе хто, куди попало їхав спасати душу.

А було таке время, що батько пошов в радгосп робить, так давали отаких два кусочки хліба матері й батьку, а нас тройко дітей. Дак самі ми по кусочку з їдять, а по кусочку додому, нам.

А ми, було трое, я, брат і сестра. Несу сестру на руках, помічу на межі квасолину, на двох переламали, менший дали половинку, а квасолинку на двох.

— *Квасолинку на трьох?*

— *А що робить усі хочуть їсти... Було що клевер рвали, головки, да товкли, да м'яли, да мила мати... У нас на кутку хлопчик помер і мати трох дітів, маленьких дітків, лежала серед хати /Сикал О., 2005. — Арк. ІІ.*

Одного разу в хату зайшов хлопчик і сказав: «Ми вже не померем! Я вже знайшов

Сикал Олександра Василівна

зелених калачиків, й наївся, уже не помрем!». Мати О.В. дала йому дерунчик, вийшов він з хати й коло двору вмер. Батько й матір його перед цим поїхали в Москву, а його оставили на дядька й тітку. Поховали хлопця на городі, тепер уже могилу ледь видно.

О. В. розповіла, що в 15 років працювала в дитячій бригаді — в просі зілля рвали, брат свиней пас. Згодом потрапила в бригаду дорослих, була ланковою на буряках в колгоспі «П'ятирічка», що розташовувався в районі теперішнього краснавчого музею. Це був самий багатий колгосп. Були ще «Зірка» та «ім. Кагановича» на Гончарівці.

Люди не могли допомагати один одному, тому що всі голодували. О.В. розповіла, що на першу паску тільки вмилися, на другу — мати в чугунчику буряка зажарила, а на третій рік спекла вже три пасочки. Тільки мука й вода.

Розповідачі показують, що колгоспники — ті ж кріпаки, працювали вони не на себе, а на дядька, працювали багато, нічого не одержуючи, сиділи голодні і холодні. Колгосп — це та ж панцина....

У мого хрещеного з с. Алтинівки після війни мати загнала собі сама ножа в серце. Нічим було платити державі податки. Син зайшов в хату і побачив жахливу картину, яку намагається не згадувати — мати лежить на долівці з ножем в серці, в калюжі крові, а свиня лиже цю кров. Жінку — селянку, трудівницю влада загнала в кут, з якого вона побачила тільки один вихід в ту страшну годину — самогубство.

Мороз Варвара Свиридовна (1914 р. нар. с. Мутин) розповіла, що і в її село прийшов голод в сім'ї трудівників. Були випадки смерті, люди пухли з голоду. Хліба не було, юти кінський шавель, гнилу картоплю. Брата Носок Миколу Свиридовича судили за торбину нарваного на полі гороху. Посадили знайому Проценкову за колоски. У 1933 р.

«об'їзчик» Роянчин Іван забив до смерті Прохорову, дівчинку дванадцяти років, за те, що збирала на колгоспному полі торішню гнилу картоплю. У дівчинки була тільки мати. Вбивцю навіть не судили /Мороз, 2005. — Арк. 2/. В.С. відмітила, що все таки краще стало жити в колгоспі, тому що все робили разом /Мороз, 2005. — Арк. 4/.

Стожок Павло Андрійович (1925 р. нар., с. Буйволове, проживав по вул. Гоголя, 28, м. Кропивницький) розповів наступне:

— Жив з матір'ю, дядьком. У нас на хуторі почали організовувати колгоспи. Забрали з дому все найголовніше для господарства: корову, коня, воза. Кожний мусив здати все в колгосп. «Хто не здасть, того будемо розкуркулювати — забирати хати» — сказав голова колгоспу.

Все поздавали і створився голод. Не стало їсти

Мороз Варвара
Свиридовна

нічого. Я був малий, босий, голодний. Їсти варили з чого попало. Збирали гнилу картоплю, щавель, липовий лист сушили, терли його в макітерці качалкою, клівера головки, котили опуцьки з щавлем. Я був шустрий. Лазив по деревах драв сорок, ворон інших птахів. На сковорідці притечеш, вони аж підплигують, а ти їх хрумкаєш. Таке їти. Мама сильно опухла з голоду. Корова у нас пропала. Аби була корова, так було б краще прожити. Нема корови, значить прийшлося голодувати.

В колгосп ходили на роботу, за яку записували трудодні, на які давали мало харчів. Був малий, але пам'ятаю, як мама розказували народні вірші.

Мати в СОЗі, батько в СОЗі,

А на хаті серп і молот,

А у хаті серп і голод.

Не корови, не свині

Тільки Ленін на стіні.

I показує рукою

Куди йти за лободою.

Люди їли лободу

Помирали на ходу.

Ще такі ходили вірші.

Ленін грас на гітарі

А Калінін гопака.

Доєжилася Україна

Двісті грам на ідока.

Коли Ленін умирав

То Сталіну наказував

Щоб Україні хліба,

Солі не давав

А сала не показував.

Так Сталін і робив. Направив 25 тисяч для організації колгоспів, щоб знищити українське селянство.

В Кролевці та районі, щоб люди дуже з голоду мерли — не було. З голоду пухли. У нас на хуторі з голоду ніхто не вмер. Чому? Тому що у нас природні дари. Наприклад, щавель дозволяв вижити. Більш вмирали найжеджі люди з Донбасу, Полтавської та Харківської областей. Ці люди ходили з торбами, просили їсти. Вони найбільше і вмирали.

По Кролевцю їздила підвіда і підбирала мертвих. Куди їх вивозили ніхто не знає. Це було в 1932—1934 роках, думаю, що це були приїжджі люди. Було так розказують:

Батько в СОЗі,

Мати в СОЗі

Діти ходять по дорозі.

Нема хліба, нема сала

Контрактація забрала.

Пузо голе, лапті в клетку

*Виконаєм п'ятірку.
Устань Ленін подивися
До чого ми дожилися.
Клуня раком, хата боком
Нема коняки з одним боком.
Люди їли лободу
Помирали на ходу.*

*Колхоз, колхоз
Тягне курицю завгосп
А курчата ців, ців, ців:
«Ми не підем в колектив,
То в колхозі добре жити
Один робить — сім лежить,
А як сонце притече,
То і сім утече.*

Було і про МТС доводилось слухати:

*Що захватить все несе, ячмінь та овес забирає МТС,
А жито, пшеницю одправляють за границю,
А колхозник стойти сміється
Радий, що йому стерня остаситься.*

Все вимітали у господаря. Державі треба було платити великі податки. Так здавали молоко, яйця, 40 кг м'яса, шкуру з худоби навіть здавати по-трібно було. Овечок маси — здай вовну. Якщо садок у тебе — прийдуть опищуть скільки яблунь, груш, вишень, смородини і на все накинуть податки.

Ось так і жили до війни. Я хліба не найдався. Через ту голодовку в школу не міг ходити, як потрібно було. До зими доходив, а далі ні в чому — босий, голий, голодний і з вошина. Яка там школа, коли їсти хочеш і одягнутись нема у що...

На нашому хуторі нікого не розкуркулили, а в іншому розкулачили Щербанів. Дядько був високий і страшно худий. Бродив зі своїм сином з яким я дружив. Прийшов до мене — одна шкіра та кості. Залізу на сливу, здеру клей і йому дам їсти. Вийшли ті Щербані на Донбас, яка їх подальша доля не знаю.

При німцях кожен отримав землю для самостійної обробки. Коли наші війська підходили, люди заховували зерно в землю, а мої маті і дядько намолотили і насипали зерно в сінях хати. Прийшли радянські солдати і забрали все під мітлу і у нас і в кожного в кого знайшли продовольство.

Зима і весна 1946 р. були тяжкими. Попробував усе на світі. Костюм, що привіз з Німеччини продав за 10 кілограмів муки, кільця і перстень віддав за куски хліба. І дожився до того, що перед трійцею нічого немає їсти, хоч ти караул кричи. Щавлю наварив би, так солі немає. Що робити? Думаю повезу дров в місто — продам, куплю солі.. Люди порадили їхати в Західну Україну, там не було колгоспів, тому можна було прожити. Платяте робітнику п'ять

кілограм зерна за день роботи і годують. Я й поїхав. Ніде нічого не крав, а знаходив в дорозі собі роботу. В різних місцях робив.

Приїхав додому. Мати лежить, ноги пухлі як колодки. Я побіг купив отрубі і лушпайок з картоплі. Наварив, натовк як зараз поросяті роблять і почав матір годувати. Підкормив її.

У другого свідка, теж народженого в с. Буйвалово, Івана Васильовича Балабона (1938 р. нар.) своя думка на голод. Він стверджує, що працюючи в керівних партійних органах району, він цікавлячись подіями 33-го та 47-х років прийшов до висновку, що голодні роки в Кролевецькому районі були, але люди не вмирали /Балабон, 2005. — С. 6/. Задає питання — чи не для того підімається увага до тих трагічних часів щоб відвернути увагу від грабування держави олігархами сьогодні?

Іваницький Микола Федорович (1928 р. нар., с. Добротово) розповів, як в їх село приходили голодні люди: «*До нас тоді заходили люди, котрі просили кусок хліба. Зайшов мужик взрослий і приніс одіяло менять на хліб. А ми обідали свою сім'єю. Він каже: «Дайте мені кусок хліба, як ногтик, а я Вам віддам одіяло». А батько запросив того чоловіка пообідать, а одіяло так і не взяв. Це все, що я пам'ятаю з голоду*» /Іваницький, 2006. — Арк. 1/.

Стожок (Демченко) Анна Петрівна, м. Кролевець, вул. Гоголя, 28 розповіла про перші колгоспи:

— *В 1932 році в місті вже були колгоспи. Мій батько, як і багато інших, був візником. Тоді тільки жиди були в торгівлі. Туди батько і возив всілякі продукти. Влада життя не давала, допоки до того, що треба вже було йти в колгосп. П'ятнадцять чоловік візників вирішили, щоб не йти в уже існуючий колгосп, заснувати свій. Звезли все в кого що було і назвали «Друга п'ятирічка» — де зараз районна лікарня. Колгосп «Зірка» був, де зараз друга школа, а «Каганович», де зараз племстанція. В колгоспі люди були за скот. Не давали ні декретних, ні лікарняних, ні відпустки. А як приходить травень місяць, то хоч вірьовку на шию чіпляй, а на облігацію віддавай. А де взяти ті гроши, як отримували тільки стільки, що ледь хватало на прожиття. Їши, що попало. Голод нас теж застав. Батька Петра Демченко обрали головою колгоспу «Друга п'ятирічка». Перші три роки тяжко було, а потім отримували по дев'ять кілограм за трудодень. Трактори з МТС батько не допускав до полів, щоб МТС не відбирал за свої послуги врожай. Обробляли все самі, тому й отримували по 5–6 кг за трудодень в той час коли в с. Буйвалово по 300 грамів. В колгоспи ніхто не хотів іти добровільно.*

Рідні сестри з с. Алтинівка Коротич (дівоче прізвище) Софія Василівна (1934 р. нар.), Анна (1938 р. нар.), Марія (1941 р. нар.) розповіли про голодні післявоєнні роки:

— *Ми ходили збирати гнилочки на полі, а потім мати пекла талатоли — блинчики з цієї гнилої картоплі. Тоді в полі померзлої картоплі доволі було, а як в бурті знайдеш, да принесеш додому, а вона воняє страшенно. Мати вимочить, потім качалкою помне і пече талатоли. Бувало підемо в поле і погрузнемо. Кричимо: «Витягніть нас». Мішечок тягнеш — по личкам тече, по*

Сестри Коротич з с. Алтинівка: Фютта, Соня, Марія (зліва направо)

плечам тече. Тоді ж кінський щавель збирали і мололи його на муку, да пекли блинці. Цвіт акації та липи обдирали. Листя акації нам солодким, солодким казалося. Варений буряк був замість цукерок. З голоду начебто в Алтинівці ніхто не вмер, хоча роки були холодні, тяжкі. Був такий об'єзчик Шургун. Так він як поймає дітей з торбинкою колосків, що на полі збирала, то говна купу найде і заставляє цілувати. Бувало колоски відбере, ще й пугую одишмас. Панька Михалко одсіділа десять років за ті колоски. Було колоски, чи навіть покоси поприорюють — а чіпати не смій, а нам як же шкода було — нам же хліба хочеться. Робилося, щоб люди повимирали, щоб не залишилося, на що вони потрібні?

Було після війни в піл батько заривав скриню з зерном, щоб ніхто не знайшов — на чорний день. Тому що влада все забирала. М'ясо, шкуру — віддай, за дерева, куці — плати. При Брежнєві тільки й найлися.

Не минула лиха доля й інші села району. Самоха Григорій Іванович, 1943 р. народження, розповів:

— Мій батько Іван Йосипович багато розповідав про війну і тяжкі часи в нашому селі Любітове, коли ми з ним пасли корів. Після війни влада забирала все що можна, описувала навіть дерева в саду, щоб брати за них з кожного двора податок у державну казну. Мені було 5 років, а я пам'ятаю, як збирав на полі в полотняну торбину торішню картоплю схожу на вареники. Мати з неї і кінського щавлю пекла деруни — виходили як цегла. Хто крав у колгоспі, той ще жив. Нас хоч і п'ятеро було, а в батька душа не лежала красти.

Велику допомогу в годуванні сім'ї давала корова. Тому для неї весною косили очерет, що в воді ріс, рвали з хати солом'яну стріху — щоб тільки корова не померла. Вона була наша порятунок. Ми діти, завжди були голодні, хліба місяцями не бачили. Батько казав, на болото віднесе, якщо буду їсти просити.

Студенти третього курсу Глухівського педуніверситету зібрали у 2005 р. свідчення очевидців тяжких років в нашому регіоні. Зберігатися для нащадків вони будуть в Кролевецькому краєзнавчому музеї.

Список використаних джерел

- Балабон**, 2005. — *Балабон Іван*. Роздуми про голодомори // Кролевецький Вісник. — 2005. — № 100. — 17 грудня. — С. 6.
- Білодід**, 1993. — *Білодід Олександр*. Ой, у полі жито // Голод на Сумщині 1932–1933. Збірник. — Суми: Ред.-вид відділ облуправління по пресі, 1993. — С. 97–100.
- Данилова**, 2003. — *Данилова Є.* Цього забути не можна // Кролевецький Вісник. — 2003. — № 27. — 2 квітня. — С. 3
- Іваницький**, 2006. — КРКМ. — Н.Д.Ф. № 678. — Рукопис аудіозапису Іваницького Миколи Федоровича, 1928 р. нар., с. Добротово. Записав Лукаш Анатолій Борисович, 4 число, 2-й день по Великодню 2006 р.— 3 арк. (6 стор.).
- Ігнатенко**, 2004. — *Ігнатенко Михайло*. Так він починався. Із невигаданих оповідань про Миколу Лукаша. До 85-річчя від дня народження // Земляки. Альманах. Видання Сумського земляцтва в Києві. — Суми: Вид. «Собор», 2004. — С. 48–53.
- Карась**, 2002. — *Карась А.* Кролевецьке ткацтво // Нариси історії Кролевеччини. — К., 2002. — С. 43–76.
- Мороз**, 2005. — КРКМ. — Н.Д.Ф. № 676. — Рукопис аудіозапису Мороз Варвари Свиридівни, 1914 р., с. Мутин. Записав Карабсь А. В. 26 липня 2005 р., с. Мутин. — 4 арк.
- Піскун**, 2000. — *Піскун В. М.* Роль архівної спадщини у формуванні національної свідомості (на матеріалах Державного архіву Сумської області) // Матеріали ювілейної науково-практичної конференції, присвяченої 75-річчю Державного архіву С. 62–64.
- Петрова**, 2005. — КРКМ. — Н.Д.Ф. № 659 — Друк аудіозапису Петрової Євдокії Іванівни, 1922 р. народження. — м. Кролевець, 2005 р.— 3 арк.
- Сірик**, 1975. — *Сірик Г.* Факти і події для майбутньої історії Сіверщини. Мої деякі зауваги до «Історії міст і сіл УРСР. Сумська область. Київ, 1973 р.». — Торонто, Онтаріо, Канада, 1975. — 225 с.
- Сірик**, 1983. — *Сірик Грицько*. Під сонцем обездолених. Частина друга. — Торонто, 1983.
- Сикал О.**, 2005. — КРКМ. — Н.Д.Ф. № 666. — Друк аудіозапису Сикала Олександри Василівни, 1921 р. нар. Записав Карабсь А.В., м. Кролевець, 15 липня 2005 р.— 2 арк.
- Сикал Н.**, 2005. — КРКМ. — Н.Д.Ф. № 675. — Друк аудіозапису Сикала Ніни Іванівни, 1928 р. нар. Записав Карабсь А.В., м. Кролевець, 14 липня 2005 р.— 3 арк.
- Тарасенко**, 1997. — *Тарасенко І. Т.* Трудодень. Художньо-публіцистичний нарис. — Суми: «МЦ Собор», 1997.— 24 с.
- Український**, 2005. — Український голодост. 1932–1933: Свідчення тих, хто вижив. Т. 1./ Упоряд. Ю. Мицек. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. — 296 с.

Репресії 1938 року.

На початку 30-х років Кролевець був тихим містом.

З другого по тридцяте березня 1938 року в Москві йшов процес над Бухаріним, Ріковим та іншими, який засудив їх до страти. Щоб не відставати від Москви, у Кролевці начальник райвідділу держбезпеки лейтенант Морозов за дев'ять днів арештовус пістіль чоловік, з яких згодом зробить групу націоналістів–контрреволюціонерів /Уголовное, 1938/.

Ось вона, «група націоналістів»: Олександр Федорович Кукловський (1889 р.), режисер драмгуртків, Опанас Павлович Єфименко (1885 р.), уродженець Кролевця, завгосп колгоспу ім. Кагановича; Борис Миколайович Грипич (1897 р.), рахівник-бухгалтер, уродженець Кролевця; Костянтин Михайлович Соловйов-Камінський (1890 р.), уродженець с. Червоний Ранок, вчитель; Тихін Олександрович Артюшенко (1889 р.), уродженець с. Обтоге, рахівник колгоспу; Микола Михайлович Рева (1892 р.), касир, уродженець Кролевця.

Рева Микола Михайлович (1892—1938). Розстріляний 23 травня 1938 р. як український націоналіст

Першого заарештували Кукловського Олександра Федоровича за начебто контрреволюційну агітацію серед мешканців міста. Звідки в голові Морозова з'явилася ця запаморочлива ідея контрреволюційної діяльності Кукловського — незрозуміло. Ніяких свідчень проти нього, позначеніх числами до 7-го березня, немас /Уголовное, 1938/. Питання задавалися стосовно життя двадцятирічної давнини — громадянської війни.

З анкети на затриманого читаемо: професія — режисер-художник, проживав по вулиці Пролетарській, 3; місце служби — Будинок колективіста при колгоспі «Зірка» м. Кролевця, батько — почесний громадянин, секретар з'їзду мирових суддів. Провели обшук. Але нічого крамольного, що давало б право звинувачувати в антирадянській діяльності, не знайшлося. Не видно її і з допиту, проведеного того ж числа помічником оперуповноваженого УДБ Кролевецького РВ НКВС Назаренком. Згодом лейтенант держбезпеки Мороз в довідці на пістіль засуджених напишє, що обвинувачені знаходяться в Конотопській тюрмі — «вещественных доказательств нет» /Уголовное, 1938. — Арк. 145/. Пізніше всіх

розстріляють на основі свідчень громадян, які, скріпше за все, давали їх під тиском тому, що потім всі, крім одного, відмовляться.

М. М. Рева був заарештований без будь-яких на то причин. Вина могла бути тільки та, що двадцять років назад «служил в Главном штабе Германской и Петлюровской армии» /Уголовное, 1938. — Арк.22/. Проживав він по вулиці Франка, 12. Останнє місце праці — касир контори «Заготскот». Батьки займалися землеробством, мали вісім десятин землі, коня, корову, свиню, два будинки, сарай. Жив з батьком, працював до революції при Кролевецькому казначействі писарем. Служив в царській армії з 1913 р. по 1918 р. старшим писарем в званні унтер-офіцера. Служив у війську Петлюри каптенармусом. Вернувся в Кролевець в 1926 р., працював в райфинвідділі податковим інспектором, але по чистці 1929 р. був знятий. В 1933 р. умовно засуджений по статті 97 кримінального кодексу.

У 1938 році справи формували, спираючись на свідчення людей. В ділі на вчителя Соловйова-Камінського знаходимо характеристику з райвідділу народної освіти за підписом завідуючого Тараненка, який в 1958 році відмовився від своїх свідчень. В ній писалося, що працюючи завучем Кролевецької семирічної школи № 3, у 1933–34 роках Соловйов-Камінський з посади був знятий за «засмічення шкільної бібліотеки націоналістично-ворожкою літературою». Деякий час був безробітним, а потім влаштувався на посаду викладача математики в Алтинівській школі. З березня по вересень 1935 року працював у апараті Кролевецького райвідділу народної освіти інструктором-методистом і був звільнений, як особа антирадянських настроїв. Працюючи завучем Алтинівської школи в 1937 році, під час учительської конференції виступив на захист старої царської школи, ганьблячи радянську школу, казав, що вона нездатна випускати гарних спеціалістів. На загальних зборах учителів району в жовтні 1937 року стояло питання про очищення учительських лав від ворогів народу. Соловйов-Камінський виступив з промовою, називаючи ці заходи шкідливими, а тих осіб, які припускають занадто пильність — шкідниками.

Щоб взяти постанову на арешт людини, каральні органи навчилися складати «меморандуми». Так на Опанаса Єфименка начальник райвідділу

ПОСТАНОВА

1938 року Березі 7 дн. Прокурор Кролевецького р-ну ТРОВИЯ заслану матеріал Н-ка № 18 відповідає на пр-те в. Кукловського Александра Федоровича маврінського № 800 відчини що його передбачено за ст. 54-10 ч.1. К.Л. У.Р.О.Р.

ЗНАЙБОВ

Гр. КУКЛОВСЬКІЙ А.Ф. походить з сім'ї крупного купця, в минулому служив в Петроградській Чорній армії, заступником члена Радянської Влади. Кукловський варто віднести до існуючого порядку, а крім того останнім систематично переважать контрреволюційну діяльність серед населення м. Кролевець, і по цьому суміжно з Кукловським служча на війл. місці незадатна поведінка, як іод службові в часах і зовсім може ухвалитись від співпраці з судом, а тому на підставі наведенного та відзначається ст. 155 К. П.А.

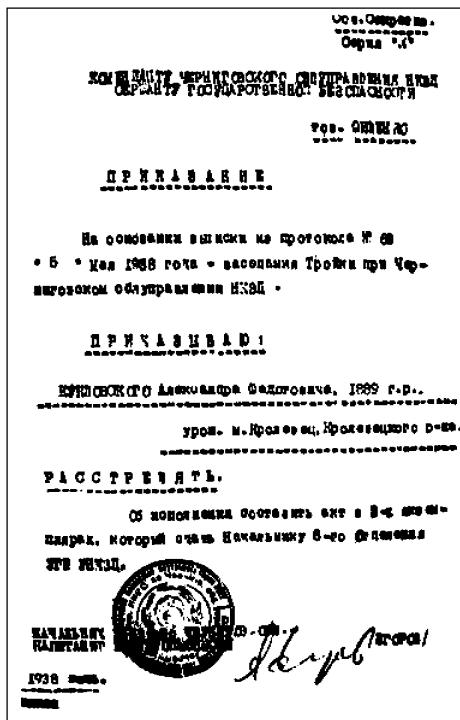
ПОСТАНОВИВ

Надати санкцію Р-му РВ НКВД на арешт та утримання під вартою пра Ковельській тюрмі Кукловського Александра Федоровича з зброяванням за РВ НКВД.

ПРОКУРОР
Кролевецького р-ну *Родичев*

ТРОВИЯ

Постанова прокурора про арешт
О. Ф. Кукловського

Наказ про розстріл О. Кукловського

іціоналістів» її відправили в Чернігівське обласне управління НКВС на розгляд «трійки». Суду не було. В звинуваченні, датованому 5 травня 1938 року, проти Соловйова-Камінського записано таке: «...являється учасником контрреволюціонної групіровки, підтримував тесну спадщину з членами контрреволюціонної групії Грипичем — петлюровським офіцером, Кукловським і іншими.

Проводил среди учительства контрреволюционную агитацию, направленную на ослабление авторитета Советской власти в глазах трудящихся... Слово «товарищ» ненавидел» /Уголовное, 1938. — Арк. 137/.

В обвинуваченні Кукловському писалось, що: «...среди колхозников вели контрреволюционную агитацию о том, чтобы колхозники не продавали хлеб государству, говоря, что у них самих нет ничего» /Уголовное, 1938. — Арк. 143/. Звинувачували в контрреволюційній діяльності — популяризації українських пісень, а Грипич, Єфименко, Рева — виступали за самостійну Україну. «Страшні» обвинувачення — за це можна було лишитися життя.

П'ятого травня того ж 1938 року «трійка», в яку входили перший секретар обкому, начальник управління НКВС, обласний прокурор, підписала постанову на розстріл всіх шістьох. Сімнадцятого травня начальник уп-

НКВС Морозов написав, що до 1917 р. був членом партії соціал-революціонерів, примкнув до українських есерів, брав активну участь в «Просвіті», орієнтуючись на Петлюру (в допитах «Просвіта» значиться, як контрреволюційна, українсько-націоналістична організація). З 1922 р. — керівник церковної районної ради української автокефальної церкви. В 1929 році — був активним членом Спілки визволення України, вербував в неї репресованих радянською владою людей. Неодноразово арештовувався за контрреволюційну діяльність. В розмовах казав людям, що скільки б Радянська влада не заарештовувала людей і які б дії не приймала — все одно в неї нічого не вийде. Прокурор Троян, отримавши такий меморандум, звісно міг дати дозвіл на арешт О. Єфименка.

Після закінчення в Кролевці справи звинувачення на «групу на-

справи звинувачення на «групу на-
ціоналістів» її відправили в Чернігівське обласне управління НКВС на роз-
гляд «трійки». Суду не було. В звинуваченні, датованому 5 травня 1938 року, проти Соловйова-Камінського записано таке: «...являється учасником
контрреволюціонної групіровки, підтримував тесну спадщину з членами
контрреволюціонної групії Грипичем — петлюровським офіцером, Кук-
ловським і іншими.

равління НКВС капітан Єгоров на підставі засідання трійки видав наказ про розстріл групи. Двадцять третього травня 1938 р. їх розстріляли.

Рідним райвідділ НКВС повідомив про шістьох розстріляних, що вони нібито заслані на 10 років без права листування. Чому так чинила влада? Та тому, що треба було знищити людей, які вважали себе представниками української нації. Те саме було і з іншими народами. Голодомором і кулями формувалася нова нація — «радянський народ».

Що ж було далі? У 1940 році на скаргу жінки Соловйова-Камінського, Марії Іванівни, заступник обласного прокурора Шорохов дійшов висновку — залишити справу без задоволення. У 1958 р. Соловйова-Камінська знову пише листа, вже на ім'я Ворошилова, про те, що не знає, де знаходиться чоловік, якого заслали на десять років без дозволу на листування. Молодшого сина вчителя с. Алтинівки німці розстріляли за зв'язок з партизанами, старший працював викладачем в інституті. Жінка засудженого просила про реабілітацію чоловіка, навіть якщо він помер, тому що весь час сім'я була морально отрусна незаслуженим горем.

Юлії Іларіонівні Грипич, яка залишилась з трьома дітьми після загибелі чоловіка, теж збрехали про заслання чоловіка на десять років без права листування. В чому його звинувачували і яка його дальша доля не повідомили до цього часу, — писала бідна жінка в 1958 році в листі Генеральному прокурору СРСР.

Хрушчов, незважаючи на те, що був з близького оточення Сталіна, робив все навпаки. Якщо Сталін після війни відкривав церкви, Хрушчов закривав, Сталін збільшував численність армії, Хрушчов зменшував кількість дивізій, Сталін будував табори, Хрушчов їх закривав, реабілітуючи тих, хто виходив на волю.

З жовтня 1958 року капітан держбезпеки В.П. Караваєв почав вести справу з метою реабілітації шістьох кролевчан. Приїздив з Сум в Кролевець,

А К Т

• 23 квітня 1949 року, г.Чернігов.

Головний Чорнігівського Областного управління НКВС —
Директор Государственої безпеки — СИЗО № 10, в
присутності начальника Адміністраційно-Кооперативного
деп. УНВД — т. ГОЗМАНА и начальника Інформаційного відділу
ЛПУ — т. ДРОГОСТИ, того числа, на основании вимоги до
протокола № 69 от 5 квітня 1938 року — заочно скликаних при
Чорнігівському Облупралегрімі НКВД и призначения Інформаційного
департамента НКВД — капітана Госуправротвійків Госспасності
— тов. ЕГОРСЯ от 17 квітня 1938 року — привез з поганою
пригодою від соудженнем к засланій Місії Надзвичайних —
УДОСТРЕДУ —

ЮГІЛОВСЬКОГО Олександра Федотовича 1899 р.

з чим я остаточно застосував акт в 2-х экземплярах.

Капітан УДОСТРЕДУ
Секретар Госспасності
НАТАЛЬЄВА АХС ЯКІЦ
Чл.-оффіційн. ТОРГІЛ ЛПУ

Акт про здійснення смертного вироку

У 1958 р. Соловйова-Камінська знову пише листа, вже на ім'я Ворошилова, про те, що не знає, де знаходиться чоловік, якого заслали на десять років без дозволу на листування. Молодшого сина вчителя с. Алтинівки німці розстріляли за зв'язок з партизанами, старший працював викладачем в інституті. Жінка засудженого просила про реабілітацію чоловіка, навіть якщо він помер, тому що весь час сім'я була морально отрусна незаслуженим горем.

Юлії Іларіонівні Грипич, яка залишилась з трьома дітьми після загибелі чоловіка, теж збрехали про заслання чоловіка на десять років без права листування. В чому його звинувачували і яка його дальша доля не повідомили до цього часу, — писала бідна жінка в 1958 році в листі Генеральному прокурору СРСР.

Хрушчов, незважаючи на те, що був з близького оточення Сталіна, робив все навпаки. Якщо Сталін після війни відкривав церкви, Хрушчов закривав, Сталін збільшував численність армії, Хрушчов зменшував кількість дивізій, Сталін будував табори, Хрушчов їх закривав, реабілітуючи тих, хто виходив на волю.

З жовтня 1958 року капітан держбезпеки В.П. Караваєв почав вести справу з метою реабілітації шістьох кролевчан. Приїздив з Сум в Кролевець,

їздив по селах — допитував свідків. Майже всі вони відмовлялися від своїх свідчень. Тільки Павловський і Макаренко підтвердили їх проти О. Єфименка, як людини антирадянських настроїв. В документі на реабілітацію, поданому з Держбезпеки в обласний суд, було це вказано. Тому суд і реабілітував у 1958 році всіх, окрім О. Єфименка. Це сталося лише в 1989 році, коли автоматично Указом Президії Верховної Ради СРСР від 16 січня 1986 року Єфименка, як і багатьох інших, реабілітували, як таких, що підпадали під цей указ.

Список використаних джерел

Державний архів Сумської області (м. Суми)

Уголовное, 1938. — Уголовное дело № 73678 по обвинению Єфименко Афанасия Павловича и другие, 1938 г. — Ф.Р. 7641. — Оп. 6. — Спр. 299.

Микола Гриценко — репресований солдат Першої світової

Інколи історію століття можна простежити на прикладі долі однієї людини. Одним з таких людей був Гриценко Микола Миколайович. Він прожив 88 років, пройшов першу світову війну, громадянську, сталінські концтабори, вижив тільки завдяки своїй волі та жагі до життя.

Тернистий шлях його життя почався в 1889 р. в с. Дремалівка Ніжинського повіту Чернігівської губернії. Микола Миколайович закінчив повний курс в Городянському трьохкласному міському училищі /Послужной, 1915. — Арк. 4/. З 1907 по 1910 рр. працював конторником на Катеринославській залізниці.

По досягненню 21 року він був призваний в армію. В січні 1911 р. прибув в Заамурський залізничний батальон прикордонної сторожі молодшим солдатом, через п'ять місяців отримав звання рядового, закінчив курси телеграфіста. В травні 1912 р. був підвищений до сержанта, в жовтні став молодшим унтер-офіцером, в грудні був звільнений в запас. На той момент Миколі було двадцять два з половиною роки.

З початком першої світової війни у середині серпня М. Гриценко був мобілізований і зачислений до Другого Кавказького залізничного батальону. У війні взяла участь Туреччина, яка підтримала німецько-австрійський блок. Це привело до утворення нових фронтів Кавказького, Месопотамського та Палестино-Сірійського /Тарасенко, 1971. — С. 359/.

Сім'я Миколи Гриценка, перед арештом, 1937 р.

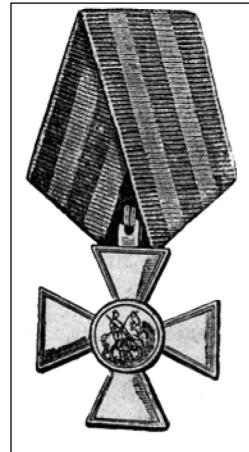
З 22 грудня 1914 р. по 18 січня 1915 р. розгорілась Сарикамишська битва в Туреччині. Російська Кавказька армія зупинила війська Третої турецької армії і перейшла в наступ. Був оточений і взятий в полон весь 9-й турецький корпус. Залишки 10-го корпуса відступили на вихідні позиції. До 4–6 (17–19) січня російські війська повністю відновили становище. Втрати турків склали близько 70 тис. чол. (з 90 тис.), росіян — близько 20 тис. чол.

Після цих боїв в послужному списку М. Гриценко з'явився запис: «За бой ... под сел. Сарыкамыш резултатом коих была славная победа над Турецкими войсками с пленением высших их командах начальников награжден Георгиевским крестом 4 ст. ... 4 мая 1915 года» /Послужной, 1915. — Арк. 4/. Виповнилося герою двадцять шість років. Нагороджений Георгієвським хрестом повинен був носити його завжди. Мабуть, щоб всі бачили справжнього воїна, відзначено-го нагороною за мужність і хоробрість, виявлені в бою /Войковые, 1914. — С. 5–10/.

У 1915 р., закінчивши Другу Тифліську школу прaporщиків, одержує призначення на службу в м. Сімферополь, в запасний полк. Затверджений у чині прaporщика у червні 1916 р., в чині підпоручика — у лютому 1917 р., у чині поручика — з жовтня 1917 р. Микола Гриценко знаходився в запасі армійської піхоти, був призваний до 2-го Кавказького залізничного батальону. Служив в 506-му піхотному Почаївському полку. /Лист №820, 2002/. Прaporщик — молодший офіцерський чин. В російській армії надавався з 1884 р. тільки під час військових дій. В російській армії після 1884 р. звання серед армійської піхоти з нижчого чина до вищого поділялися: прaporщик запасу, підпоручик, поручик, штабс-капітан, капітан, підполковник, полковник /Шевелев, 1991. — С. 90/.

З Сімферополя М. Гриценко отримав призначення в формуючий полк в м. Бендери, а вже звідти був направлений в м. Маріуполь. У складі десанту Микола Миколайович брав участь в Трапезундській операції 1916 р. — наступі Приморського загону російської Кавказької армії за підтримки Батумського загону Чорноморського флоту проти 3-ї турецької армії 23 січня (5 лютого) — 5 (18) квітня з метою заволодіння Трапезундом (сучасний Трабзон). Були висаджені дві пластунські бригади, переправлені морем з Новоросійська (блізько 18 тис. чоловік). П'ятого (18) квітня російські війська зайняли залишений противником Трапезунд.

В травні 1918 р. Микола Миколайович прийшов з війни в с. Воронеж, що біля м. Шостки, де мешкали батьки. Вороття до рідної домівки було затянуто тяжким пораненням — турецька куля пройшла крізь груди і вийшла на спину. На той час в місті знаходилися німецькі війська.

Георгіївський хрест

Гриценко М. М., 1912 р.

Ніхто тоді не мав віри в те, що більшовики можуть отримати перемогу. В 1919 р. служив в армії Денікіна в чині штабс-капітана в Кубанському Кавказькому полку в м. Катеринославі. В 1920 р. після розбрюсння полку Микола Миколайович був заарештований і направлений до концентраційного табору, а потім — до трудової армії, де працював конторником. В 1923 р. він одружився з гарною дівчиною, яка була на дев'ять років молодішою за нього. Миколі Миколайовичу на той час було 34 роки. Молоді роки забрала війна. З 1924 р. він став викладати фізкультуру в школах с. Воронеж, що біля м. Шостка. Тяжке поранення на турецькому фронті давало про себе знати. Лікар наказував загартовуватися, кинути палити, пити бичачу кров. Тяга до життя, наполегливість, сила волі перетворили його на одного з перших

моржів України. За перемогу на зимових змаганнях в м. Харкові він отримав в нагороду наручний годинник.

Діяльність репресивних органів починала набирати оберти. В 1929 р. Миколу Миколайовича заарештували за підозрою в причетності до «Спілки визволення України». Два місяці протримали в Глухівській тюрмі, зрештою звільнили.

Перше вересня 1937 р. — страшна дата для всієї родини. В цей день заарештували Миколу Миколайовича. На момент арешту сім'я складалася з дружини — Васси Сергіївни, 39 років, синів — Володимира — 12 років, Костянтина — 10 років, Миколи — 9 років, батька — Миколи Павловича — 80 років, матері — Марії Петрівни — 72 роки. Вдома залишилася вагітна дружина, яка через півмісяця народила четвертого сина. Проте не всі члени сім'ї дочекалися батька. Костя трагічно загинув під барабаном для дроту, бавлячись з дітьми біля школи. Ніхто не покликав на допомогу — син ворога народу не вважався за людину. Тільки під вечір матері повідомили, що з її сином трапилося нещастя. Врятувати дитину було вже неможливо. Невдовзі помре батько, Микола Павлович.

М. М. Гриценка звинуватили в антирадянській агітації, яка полягала в пропагуванні відокремлення України від СРСР /Лист № БР-62, 1998/. Він не визнавав своєї провини. Чоловіки рідко плачуть, але коли його найменший син Борис в 1998 р. читатиме архівну справу на свого батька з фондів Управління комітету державної безпеки, на очі йому навертатимуться слізози. Для будівництва нової держави родину було загнано в глухий кут і мало не знищено. Годувальника відірвано від сім'ї.

Тринадцятого листопада 1937 р. Трійкою при Чернігівському (Сумської області ще не було) облуправлінні Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС) М. М. Гриценка було засуджено до ув'язнення в виправно-трудовому таборі на 10 років. В Трійку входило три чоловіки — начальник управління НКВС, обласний прокурор, перший секретар обласного комітету Комуністичної партії. Їм надавалося право без суду винести вирок навіть до страти, що й відбувалось в Чернігівській тюрмі. Так, в травні 1938 р. Трійкою було засуджено до розстрілу, як націоналістів, шістьох представників української інтелігенції з Кролевеччини /Карась, 1995. — С. 24/. І до цього часу їх рідня не може знайти могили. Ніхто не може надати відповіді.

Після арешту М. Гриценка, дружину Вассу Сергіївну слідчий кілька місяців тероризував, змушуючи відмовитись від свого чоловіка — ворога народу. Бідна жінка вимушена була з немовлям на руках годинами сидіти в кабінеті й слухати монотонне: «Відмовся». Але незважаючи на погрози, Васса Сергіївна не відмовилась від чоловіка і залишилась вірною дружиною «ворога народу», за що була звільнена з роботи на цукровому заводі. Вижити з чотирма дітьми і старенькою матір'ю чоловіка вдалося тільки завдяки вмінню шити і моделювати вбрання та наполегливій праці. В 1941 р. загинула її сестра — Олена, і Васса Сергіївна присдиала до своїх синів ще одного — племінника Юрія.

Повернувшись з табору, М. М. Гриценко розповість дітям, як їх — кілька тисяч чоловік — привезли залізницею і висадили в безлюдній місцевості. Станція являла собою стовп з табличкою «Станція Манзовка». Поки дійшли до місця призначення, залишилося менше тисячі засуджених. Нарубали пихти, розвели полум'я, полягали спати. Вранці живими прокинулося тільки 200 чоловік. Микола Миколайович вижив тільки завдяки спортивному стилю життя. Викладаючи фізкультуру в школі, вчив дітей загартовувати своє тіло, не боятися холоду.

В листі від 12 травня 1939 р. М. М. Гриценко до Голови Верховної Ради УРСР пише, що знаходиться в «Амур-лагері» в м. Ворошилов, 21 за антирадянську агітацію. Слідчими на допитах застосовувалися методи, які мало чим відрізнялись від тортуру: арештантка змушували стояти по 7–8 годин підряд, не давали спати по двос діб, щоб визнав свою провину. «Півтора року немас суду», — писав М.М. Гриценко і просив переглянути йогоого справу. Через рік йому відповіли, що скарга «оставлена без удовлетворення», постанову Трійки не відмінили.

Взимку 1941 р. засуджені будували міст через річку. Сталася аварія, утворився отвір в одній з конструкцій. Холодна вода могла зруйнувати споруду і затопити людей, які знаходились всередині. Щоб врятувати їх від загибелі Микола Миколайович закрив отвір мішком з піском, з яким пірнув у крижану воду. Знову в тяжку хвилину допомогла загартованість тіла і сила волі. За цей вчинок йому зменшили термін відбууття покарання на два роки.

В кінці війни повернувся в с. Воронеж. Карапальні органи кілька разів заарештовували без будь-яких підстав. Одного разу довелося сидіти чотири місяці, після чого наказали змінити місце проживання. Ворог народу не мав права проживати ближче, ніж за тридцять кілометрів від м. Шостки, де знаходився військовий завод. Довелося виїхати в Кролевець. Спочатку Микола Миколайович працював, де прийдеться і ким прийдеться, а потім вантажником на залізниці. В 1949 р. в Кролевець переїхала вся сім'я. В цей час Микола Миколайович отримав роботу завгоспа в дитячому санаторії.

В грудні 1956 р. М.М. Гриценка реабілітує постанова президії Сумського обласного суду. Знімаються всі обвинувачення, закривається справа.

Онучка Миколи Миколайовича Гриценка — Олена Деркач розповідала, що дід був справжнім главою роду, його любила і шанувала вся родина. Він оберігав сім'ю і опікувався всіма членами родини, давав поради і допомагав в скрутну хвилину. Всі дитячі роки її пройшли під опікою діда та бабусі, які до останніх днів свого життя пронесли повагу і любов одне до одного.

Микола Миколайович пішов з життя в 1977 р. Як склалася доля його дітей? Наймолодший з них — Борис закінчив трудовий шлях заступником директора арматурного заводу. Микола — професор, доктор економічних наук, ректор Академії праці і соціальних відносин в Москві. Найстарший — Володимир, воював на фронтах другої світової війни, закінчив війну в Берліні. Після війни служив в Німеччині. Згодом Володимир повернувся до батьків в Кролевець, де працював на арматурному заводі. Свій життєвий шлях закінчив в Ямполі.

Діти Миколи Миколайовича, з поваги до батька, зібрали архівні документи про його тяжку долю, внуки та правнуки згадують діда з повагою.

Список використаних джерел

- Войсковые**, 1914. — Войсковые учебники. Пехота. Учебник для унтер-офицеров. Отдел XI. — 1914.
- Карась**, 1995. — Карась А. З історії м. Кролевця. — Суми, 1995.
- Лист**, 1998. — Лист № БР-62 від 23.07.1998 з державного архіву Сумської області на запит Гриценка Б.М., м. Суми (посилання на фонд Ф.Р. — 7641. — Оп.1, Спр. 402) // Архів автора.
- Лист**, 2002. — Лист № 820 від 21.05.2005 р. з Російського державного військово-історичного архіву на запит М.М. Гриценка, м.Москва (посилання на Фонд 2000. — Оп.3. — Д.4084. — Арк.134 об.) // Архів автора.
- Послужной**, 1915. — Послужной список Гриценко Николая Николаевича. 1 листопада 1915 г. Ксерокопия // Кролевецький районний краєзнавчий музей. — Науково-допоміжний фонд, № 634.
- Тарасенко**, 1971. — Тарасенко В.Я. Перша світова війна // Радянська енциклопедія історії України. Т. 3. — К., 1971.
- Шевелев**, 1991. — Шевелев Л.Е. Титулы и мундиры. — Л., 1991.

Жіночі долі. Коротич Ксенія

Тяжка доля матері-трудівниці випадає на плечі жінки. Ще тяжче жити їй в час воєн та в епоху перемін. Тому що головна мета матері — виростити дітей. Однією з таких матерів була козачка села Алтинівка Коротич (Коломієць) Ксенія Єпіфанівна (1912 — 1996 рр.). Все життя прожила зі своїм чоловіком — Коротичем Василем Кузьмичем (1904 — 1983 рр.). Народила одинадцять дітей, з яких виховала дев'ятеро: Іван 1929 — 1992 рр. — проживав в Алтинівці, Софія — 1934 р. нар. (Михалко, Алтинівка), Михайло — 1936 — 2000 рр. (Подолово), Анна — 1938 р. нар. (Сорока, Алтинівка), Марія — 1941 р. нар. (Карась, Кролевець), Поліна — 1944 р. нар. (Міцай, Любітово), Надія — 1948 р. нар. (Настенко, Алтинівка), Миколай — 1948 р. нар. (Конотоп), Василь — 1951 р. нар. (Алтинівка). Ще двоє померли в дитинстві.

У травні 1946 р. від імені Президії Верховної Ради СРСР Указом Президії Верховної Ради УРСР від 30 квітня Ксенію Єпіфанівну нагородили «Медаллю Материнства» Першого ступеня за народження і виховання шістьох дітей.

Двадцятого лютого 1953 р. від імені Президії Верховної Ради СРСР Указом Президії Верховної Ради УРСР від 19 грудня 1952 р. Ксенію Єпіфанівну Коротич за виховання восьми дітей нагородили орденом «Материнська слава» Другого ступеня. Нагородження цим орденом відповідного ступеня проводилося при досягненні останньою дитиною віку одного року і при наявності в живих інших дітей. Згодом за виховання дев'яťох дітей її нагородили орденом «Материнська слава» Першого ступеня. Так, як двійко діток померло в дитинстві, то, звісно, згідно закону ордену «Мати героя» не дали, тому що треба було мати десятьох живих дітей.

Коли Ксенії Єпіфанівні було два роки, вона разом з двома сестрами залишилася без рідної матері. Сестра Пелагея все життя, як і вона, прожила в Алтинівці з чоловіком Іваном Сорокою. Вони дали життя трьом дітям — Дмитру, Софії і Михайлу. У Софії народилися три дівчинки, у Михайла — дві, а у Дмитра — син з донькою.

У третьої сестри Ксенії Єпіфанивні — Євдокії чоловік загинув під час Другої світової війни. Жила з трьома дітьми дуже бідно. Доводилося держати в хаті корову. Євдокія хрестила наймолодшого сина у Ксенії — Василя (1951 р.). Коли Євдокії запропонували поїхати в Крим, бо там жилося набагато краще, ніж в колгоспі на трудодні, то вона, не вагаючись, забрала дітей і поїхала. Де їй вижила з дітьми.

Коротич Ксенія Єпіфанівна з чоловіком

Сестри Ксенія, Пелагея, Євдокія дитинства не бачили. Було тяжке життя в селі. Хоч мачуха була доброю, але треба було працювати, працювати і працювати. Всі дівочі роки пройшли в господарстві, в труді. Ксенія вийшла заміж рано, в 18 років. В тридцяті роки ледь вижили.

Чоловіка — Василя Кузьмича Коротича, у вересні 1943 року, забрали на фронт. Йому було 39 років. Багато односельчан не повернулося з фронту. Менш, ніж через місяць стрілець 211 стрілецької дивізії Василь потрапив в госпіталі. Ксенія, дізнавшись де він, кинулася, як голубка, до чоловіка. Ходила до нього кілька разів. Піднявшись на ноги, Василь знову на фронті, знову госпіталі. Своєму онуку, на прохання розказати про війну, дід Василь повідає, що не все правда, що писалося в книжках.

Було якось після тяжкого бою, стомлені бійці, які звикли до гуркоту танків, заснули глибоким сном. Вартовий теж заснув. Німецький танк однією гусеницею проїхав по брустверу, іншою по траншеї сонних бійців. Ніхто не прокинувся.

Після війни Василь, працюючи в колгоспі, ще заробляв на харчування дітей, будуючи українські печі в окрузі. Гарний був пічник. Багато хат по селях грілися теплом печей, складених його руками. Так вдвох з дружиною і піднімали своїх дітей.

Все життя Ксенія Єпіфанівна пропрацювала в колгоспі з ранку до вечора до самої пенсії. Треба було заробляти трудодні. За трудодень ставили «палочку», а за неї давали після врожу 200–300 грамів зерна. Хіба за це можна було прогодувати багатодітну сім'ю. Вели своє господарство. Навіть після війни, незважаючи на дев'ятеро дітей та ордени за них, влада забрала в колгосп корову. Всі діти стояли зі слізами на очах, коли її виводили з двору. Коли стадо проганяли на пашу, діти, побачивши свою корову, знову плакали, а вона бідна мукала, дивлячись на вже не свій двір. Щоб не здавати державі м'ясо та шкіру із зарізаної потай свині, її смалили на припічку. Доводилося так робити тому, що навіть за кущі смородини треба було платити державі, яка зовсім не допомагала багатодітним батькам-колгоспникам, що все життя провели в праці.

Тяжка доля сільської матері-трудівниці пройшла через кожний двір. Нам треба вклонитися цим жінкам з попановою.

Нові відомості про роботу Кролевецької ткацької артілі за часів війни (1941—1945)

Однією з більших плям в історії кролевецького ткацтва є роки Другої світової війни. За радянські часи тема німецької окупації Кролевця (з 3 вересня 1941 по 2 вересня 1943 рр.) — взагалі, і стану ткацької артілі — зокрема, були табуйованими. Тому нині чи не єдиним джерелом отримання інформації є дані «усної історії», отримані під час інтерв'ю зі старожилами міста, ветеранами фабрики «Художнє ткацтво». Таке опитування було проведено автором у 2005–2006 рр. Помічними виявилися також мемуарна літера-

Окупаційні карбованці 1942 р.

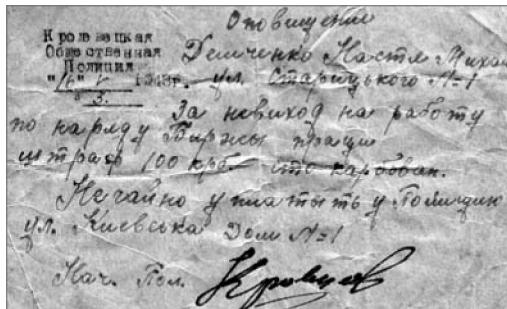
тура, записи спогадів учасників та свідків тих подій, письмові джерела, які, зокрема, зберігаються в фондах Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України, Кролевецького краснавчого музею, архівного відділу Кролевецької районної державної адміністрації, в інших архівосховищах.

Місто Кролевець, в якому ще в передвоєнні роки почала поступово розвиватися промисловість, став районним центром Сумської області у 1939 р. Згідно з статистичним звітом, на той час в артілі художньо-декоративного ткацтва, яка з 1937 р. носила ім'я 20-річчя Жовтневої революції, налічувалася 1072 працівники. У 1939 р. артіль випустила продукції на 6,2 млн. крб. Вироби ткалі М. Гайової славилися далеко за межами республіки — вони експонувалися на виставках в Парижі (1937) та Нью-Йорку (1940) /Сереженко, 1980. — С. 337/.

З початком війни тисячі людей були мобілізовані до лав Червоної армії. Вже 18 липня 1941 р. після першого бомбардування німецької авіації в місті було введено світломаскування. Кролевецький райком партії виконував директиву по мобілізації населення на боротьбу з ворогом. Таємно створювався партизанський загін. Проте удар німецьких військ у стик двох фронтів — Південно-Західного та Брянського для радянського командування стався несподівано, і вже 28 серпня було захоплено м. Шостку, смт. Вороніж, що в 30 км від Кролевця, а Південно-Західна залізниця опинилася відрізаною від Москви. Тим часом німецькі війська вже з боями переходили Десну. З півночі танки генерал-полковника Гудеріана намагалися без затримки пройти Кролевецький район і з боями рвалися далі на схід та на південь, намагаючись оточити дивізії Червоної армії /Гудеріан, 1999. — С. 281/.

Як згадує дослідник і краснавець Михайло Сереженко, в той же день, коли загроза окупації міста стала очевидною, в Кролевці почалася термінова підготовка до евакуації /Сереженко, 1981. — Арк. 2/. Відомо, що, виконуючи директиви уряду, місцева влада намагалась якнайшвидше забезпечити вивезення цінного обладнання підприємств, рогатої худоби /Токарь, 1967. — Арк. 1; Сумская, 1988. — С. 60; Сереженко, 1980. — С. 337/. Втрата залізниці на півночі позначилася на темпах евакуації. Скоріше за все, за чотири дні повний обсяг робіт по евакуації здійснити не вдалося. Вже 3 вересня 1941 р. місто було окуповане.

Заслужений художник України Іван Петрович Дудар (1921 р. н.) роз-

Повідомлення кролевецької поліції, 1942 р.

ла ткацька артіль між вереснем 1941 та вереснем 1943 рр., вона розповіла: «Робила. Ще моя сусідка, Демченко Анна Федорівна, робила, а я їй юсти носила. Була артіль там, де зараз музикальна школа (синагога — A.K.). Унизу стояли станки і там ткачі ткали, бо я сусідці носила юсти туди. Тоді ж війна була, так де ж, що у кого було? Нічого ні в кого не було. А було мати налаштує її там, що вже супу якого, чи баланди якої, я тоді носила її юсти. Я тоді там і бачила, що ткачі там ткали. Це в фос. Може де і на верху стояли, але я на верху не була — не знаю. Це при немцах. А там (де була ткацька артіль, а зараз ткацька фабрика — A. K.) ткачі в маленькому, старому цеху ткали під час війни, при немцах воювали там потроху робили. А коли наші вступили, тоді вже стали організовувати. А немці даже у цеху поставили коней. Дак коні там умісто конюшні були, у цеху... Не помню, що там німці загадували (ткати — A.K.), а я бачила скатьорки на стол, покривала ще ткали. Візеруночки цвітасті, щоб усе таке було растітельне. Вони не ткали таких, як після війни наші художники почали придумувати рисунки і геометричні, а в них були растітельні рисунки: було дерево таке, кущ такий, цвіточки на кущах. Оце воювали таке любили. Вони любили Україну за те, що тут багато було всяких растеній, бо сами ходили по лісах, збиралі трави і одсыпали в Германію» /Коноваленко, 2005. — Арк. 1–2; Аудіокасета, № 655/.

Другий цех працював на території ткацької артілі в старому, невеликому цеху. Як уже згадувалося, в одному з цехів було розміщено конюшню: «Як наші прийшли, давай уже цехи вбирати. Де конюшня була, іхніх ідiotів, так уже ж повбирали, повимітали, повибирали, помили, помазали. І давай уже там станки установлять, і вже по своєму...» /Коноваленко, 2005. — Арк. 3/.

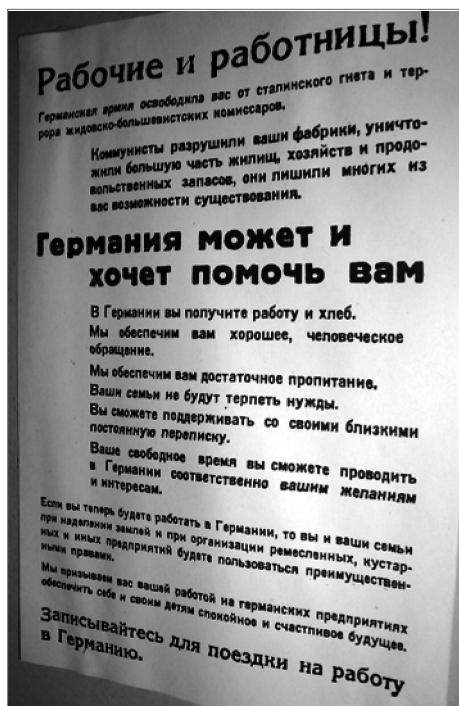
Деякі уточнення ми знайдемо в інтерв'ю І. Дудара. Так, на його думку, під час окупації на ткацьких верстатах працювали переважно чоловіки, але їх було небагато. У нього склалося враження, що великої зацікавленості у налагодженні виробництва тканин (на жакардових та дерев'яних ткацьких верстатах!) німці не проявляли — «користі не було». Тому люди робили на себе — виготовляли звичайне полотно, скатерки, хустки, рушники — пере-

повів, що під час німецької окупації в Кролевці працювали два ткацькі цехи — один на території ткацької артілі (по вул. Петровського), інший — у синагозі (по вул. Радянській, зараз це школа мистецтв, перед тим — музична школа — A. K.). Це підтвердила в інтерв'ю і Євдокія Андріївна Коваленко (1930 р. н.), відома ткаля, нагороджена орденом Леніна. На запитання, чи роби-

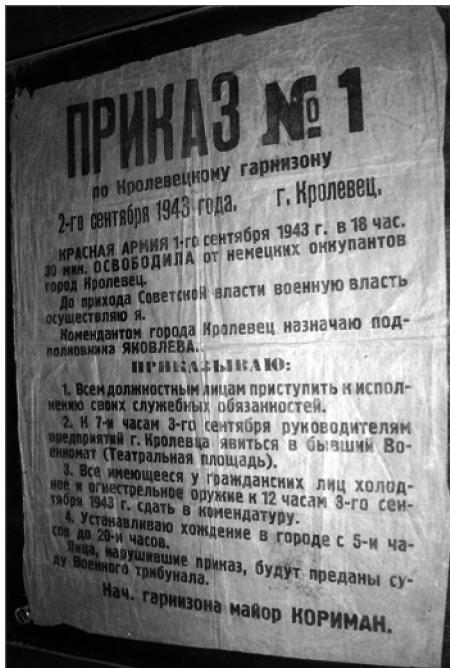
важно для продажу на місцевому ринку /Дудар, 5.05.2005. — Арк. 3/. Але після звільнення Кролевця, майстри артілі вже ткали полотно, яке призначалося для фронту — з нього робили бинти /Дудар, 5.05.2005. — Арк. 4/. Цікавим видається спостереження, що «при німцях, як і до війни, ткали по малюнкам вишивок». Лише у післявоєнні роки перед художниками артілі було поставлене завдання повернутися до традиційного орнаменту — геометричних малюнків, що збереглися на кролевецьких рушниках XIX ст.

Євдокія Коноваленко також підтверджує, що у роки окупації місцеві мешканці продовжували ткати, але переважно на себе. Це було ремесло, яке давало засоби існування та надію на виживання: «У 43-му що ткали? — ткань таку ткали, щоб пошить, бо всі ж голи були. Платкі ткали, такі рябенькі, щоб запинять було. І полотно ткали. Таке біле ткали і таке сіре ткали. Це я дуже помню хорошо, бо ходила туди до сусідки. Бо носила юсти, було мати наготовити, а я побежу, побежу» /Коноваленко, 2005. — Арк. 3/. Ганна Тимофіївна Єфіменко (1930 р. н.) підтвердила працю ткачів під час окупації. На другому поверсі синагоги працювало двадцять станків, на одному з них її сестра Мовчан Ксенія Тимофіївна. Ткали переборні скатерті. Коли до поліції, що стояла поряд, почали звозити євреїв, то батьки не пустили більше своїх дітей працювати до ткацької артілі /Єфіменко, 2006. — Арк. 1/. Не викликає сумніву, що респонденти відтворюють насамперед ті сюжети, в яких відбилися їхні страждання, адже всі сили було сконцентровано на тому, щоби вижити. Очевидно, звідси така ясність у спогадах там, де йдеться про мотивацію виробничої діяльності як засобу існування у лихі роки.

У пам'яті Євдокії Петрової (1922 р. н.), в родині якої були потомствені ткачі, довоєнне бурхливе піднесення ткацького виробництва різко контрастує з невизначеністю як восенного, так і перших років повоєнного часу: «Робила в майстерні № 3, яка знаходилася в приміщенні синагоги — в центрі. Ткали штори, покривала, салфетки та інше. Інша майстерня знаходилася біля залізниці, де й зараз працює ткацька фабрика, там теж ткали великий асортимент

Листівка окупаційних властей,
1941–1943 pp.

Наказ радянського командування, 1943 р.

час війни не робила». Видається, ця фраза респондента не була випадковою — виходить, що вона особисто не працювала, а інші могли б і продовжувати працю в артілі. Адже далі дослідниця занотовує, що після звільнення міста від окупантів, Бондаренко повернулася на виробництво /Шевченко, 1950. — Арк. 145/.

Мою увагу привернуло ще одне прізвище — Матвія Осимовича Севрюка. Згідно «Списку громадян, що працюють при німецькому активі у роки окупації м. Кролевеця 1941—1945 рр.», під час окупації він займав посаду «директора ткацької». Очевидно тому Л. Шевченко у своєму дослідженні, згадуючи його прізвище, поруч ставить слова «зрадник» і «торговець» /Шевченко, 1953. — С. 47/. Дещо згадав про нього і Іван Дудар. За його словами, до війни Севрюк, начебто, працював вчителем. Він пам'ятав, як той літом ходив у білих штанях, вишитій сорочці з поясом. І далі: «Наша місцева влада його трошки обідила (так респондент називає каральні заходи, які застосовувалися до тих, хто співпрацював з окупантіною владою — A. K.). А він нічого такого не зробив. Він на цей період дав (людям — A. K.) роботу — відкрив цехи» /Дудар, 5.05.2005. — Арк. 3/. Спроби з'ясувати обставини цієї справи поки залишаються безрезультатними — у державному архіві Сумської області відсутні як газети періоду німецької окупації міст Кролевець і Конотоп, так і справа на М. О. Севрюка. Як відомо, сюди у 90-х

виробів. ...Були ж там начальники, цеха були. Рушники ткали, може ще, що ткали, не знаю... При немцах тоже ткали, но не багато»; вона стверджує, що при німцях працювала майстерня, де зараз ткацька фабрика, а чи працювала третя майстерня (в синагозі) вона не впевнена: «...Після війни майстерню в синагозі закрили і вся ткацька «індустрія» перемістилася на вулицю Петровського, до залізниці, де знаходиться і зараз» /Петрова, 2005. — Арк. 1/.

Відомий етнограф Людмила Шевченко, яка у післявоєнний час приступила до грунтовного вивчення кролевецького ткацтва, а отже неодноразово відвідувала місто та фабрику ім. 20-річчя Жовтневої революції, у свою честь польовому щоденнику залишила запис, зроблений нею зі слів Марії Григорівни Бондаренко (1917 р. н.): «Під

роках були частково передані справи на репресованих з архіву СБУ. Проте на думку спадають свідчення про іншу людську долю: рідного брата знаменитого художника Олекси Грищенка — Петра Васильовича Грищенка, який при німцях в Кролевці працював завідующим млина, репресували на 10 років. Про ті події дві його доньки боялися розповісти автору навіть у 90-х роках. Тільки справа в архіві служби безпеки Сумської області пролила світло на ці події /Карась, 1995. — С. 11/.

Хроніка визволення Кролевця радянськими військами та налагодження життя в нових, післяокупаційних умовах, була такою: 2 вересня 1943 р. до міста вступили радянські війська. А вже 8 вересня у постанові Кролевецького райвиконкому відмічалося, що з метою відновлення та нормального функціонування міського господарства, президія ухвалила розпорядження: населення, що залишило місто, має негайно повернутися до своїх осель і приступити до роботи. Відповідно, керівникам підприємств і установ міста приписувалося без зволікань відновити виробничий процес на своїх ділянках, і ні при яких обставинах роботу не припиняти /Постановлені, 8.09.1943/. Це були типові розпорядження військового часу: незважаючи на те, що мова йшла про цивільне населення, ставлення до нього було як до військовозобов'язаних. Отже, згідно з повідомленнями, вже наприкінці вересня 1943 р. ткацька артіль ім. 20-річчя Жовтневої революції відновила роботу /Сереженко, 1980. — С. 339/.

У нашому розпорядженні є свідчення місцевої газети «Колгоспне село» за 1944 р.: під час окупації ткацька артіль сильно постраждала. Мережечну майстерню перед відступом гітлерівці спалили. Внаслідок німецького бомбардування майстерні № 3 завдано шкоди на суму понад 20 тисяч крб., тобто на половину її вартості. Так само частково були зруйновані майстерні № 2, фарбувальний і підготовчий цех. Німці пограбували та вивезли готової продукції на 367 тис. крб., пряжі забрали на 912 тис. крб. Загальна сума втрат артілі від окупації досягала суми 2482620 крб., що, за офіційними підрахунками, становило 75% всього майна артілі /Ковтун, 1944. — С. 2/. Інший автор у 1945 р. там же зазначав: артіль зазнала збитків вже на 3 мільйони 704 тисячі крб., чудова колекція зразків розкрadena, майстерні знищенні /Сереженко,

Кролевчанин Степан Демченко, 1940 р.

1945. — С. 2/. Пізніше з'явиться цифра втрат на 6 млн. крб. /Шевченко, 1954. — С. 9/. Проте згадаємо й про твердження І. Дудара: збитки у цілому були незначними — німцям ткацтво було не потрібне, а майстри під час окупації працювали на себе, збуваючи вироби на місцевому базарі /Дудар, 5.05.2005. — Арк. 3/, а отже частково втрати треба списати на місцеве населення. Люди розтягували все, що залишилося без нагляду.

Після відновлення роботи ткацький цех виробляв сирове полотно, доріжки, тканину для пошиття одягу — так звану «шотландку», а також марлю. Фарбувальний цех обслуговував артіль і виконував приватні замовлення. Згідно з звітами, до кінця 1943 року ткацький цех артілі випустив готової продукції на 85 тис. крб., а красильня одержала 117 тис. крб. Важалося, що показники виконання виробничих завдань у майстернях артілі були добре. Ткалі Ганна Кошук, Ганна Романюк, Раїса Ковтун систематично перевищували задані їм норми. Автор тогочасної газетної публікації писав, що оригінальність кролевецьких ручних тканин, наявність ткацьких кадрів і низка інших сприятливих обставин є запорукою того, що колектив артілі переборе тимчасові труднощі і з честю зайде передове місце серед підприємств місцевої промисловості району, яке артіль мала до окупації /Ковтун, 1944. — С. 2/. Згодом так і сталося — артіль переросла у відому на всю країну фабрику по виготовленню ткацьких та жакардових виробів.

У березні 1945 р. робітники продовжували заходи по відродженню майстерень, що занепали під час війни. Стабільно працював підготовчий цех. Машини знаходилися у добром стані, майстри виконували і перевиконували свої завдання. На ватермашині ударно працювали Оксеня Бондаренко, Софія Стожок, Палажка Єфіменко — вони виконували dennу норму на 160 — 200%. Особливо відзначилися снувальниці Паракса Сикал та Антоніна Ковтун. Набирає обертів жакардовий цех, який виготовляв скатерти трьох малионків. Робітниця Зінаїда Білявська при нормі виткати 2,5 — щоденно ткала по 8—9 скатертей. У цеху переборного ткацтва ткалі створили дві фронтові бригади. Особливо відзначилися бригадир Настя Ковдя, ткалі — Наталія Щербань, Ганна та Наталія Демченко. Виробництво рушників, інших художньо-текстильних виробів було відновлено /Григоренко, 1945. — С. 2/. Вже незабаром після закінчення війни майстри артілі почали знову виробляти чудові переборні скатерти і настільники, покривала, складні жакардові тканини, гардини, доріжки, плахтові килимки, художні панно, знамениту кролевецьку тканину та інше /Сереженко, 1945. — С. 2/.

Слід зазначити, що в умовах постійної нестачі кваліфікованих кадрів, особливе значення мало поновлення набору студентів до Кролевецького технікуму художніх промислів, яке відбулося згідно з рішенням РНК УРСР у 1944 р. Цей учебовий заклад було відкрито у 1933 р. як технікум художньо-декоративного ткацтва /Сереженко, 1980. — С. 337/. Згадана постанова дозволила зібрати студентів старших курсів, яким війна не дала зможи закінчити навчання — вони їхали до Кролевця фактично з усієї країни. За півтора року напруженої праці, в тяжких умовах навчання й одночасно — відбудови технікуму

студенти повторили матеріал попередніх курсів, опанували новий і підготувалися до випуску. У листопаді 1945 р. студенти-випускники вже працювали над закінченням дипломних робіт, а у перших числах грудня відбувся захист дипломів за кваліфікацією техніків-художників — технологів художнього ткацтва, вишивки та килимарства /Дурицька, 1945. — С. 2/.

У Кролевецькому районному краснавчому музеї в експозиції, присвяченій Другій світовій війні, виставлені ткацькі вироби. Під ними підпис: «Ткачихи фронту». Хто і коли передав ці вироби — невідомо, адже 2000 р. ці експонати перейшли до музею, який отримав тоді статус державного, як спадок від народного музею. Відомо лише, що ця експозиція готовувалася 1984 р. у новому приміщенні по вул. Свердлова. Скоріше за все вони були виготовлені пізніше 1945 р., про це свідчить також І. Дудар. Проте, як би там не було, під час війни кролевецькі ткачі своєї праці не припиняли.

Список використаних джерел

Аудіокасета, № 655. КРКМ. — Н.Д.Ф. № 655.— Аудіокасета. Аудіозапис: 1) Коноваленко Є.А., 19.04.2005 р. м. Кролевець; 2) Соловйов Г.С., 27.04. 2005 р. м. Кролевець; 3) Божок М.Ф., літо 2005 р., хут. Губаровцина; 4) Ворожбит М.М., літо 2005 р.; 5) Карась М.В., Сорока А.В., Михайлко С. В., 13.02. 2005 р., м. Кролевець.

Григоренко, 1945. — Григоренко І. Ткалі // Колгоспне село. — Кролевець, 1945. — № 17. — 8 березня. — С. 2.

Гудеріан, 1999. — Гудеріан Г. Воспоминання солдата / Пер. с немецького/. — Смоленськ: «Русич», 1999. — 656с.

Дурицька, 1945. — Дурицька Н. Новий загін молодих спеціалістів // Колгоспне село. — Кролевець, 1945. — № 86. — 30 листопада. — С. 2.

Дудар, 5.05.2005. — КРКМ. — Н.Д.Ф. № 658. — Друк аудіозапису Дудара Івана Петровича, 5.05.2005 р., м. Кролевець (1921 р. народження) — 7 арк.

Єфіменко, 2006. — КРКМ. — Н.Д.Ф. № 677. — Рукопис аудіозапису Єфіменко Ганни Тимофіївни, 1930 р. нар. Записав 16 березня 2006 р. Карась А. В., м. Кролевець. — 2 арк. (4 стор.).

Карась, 1995. — Карась А. З історії м. Кролевця. — Суми: ВВП «Мрія-1» ЛТД, 1995. — 32 с.

Ковтун, 1944. — Ковтун М. П. Артіль відроджується // Колгоспне село. — Кролевець, 1944. — № 2. — 31 січня. — С. 2.

Коноваленко, 2005. — КРКМ. — Н.Д.Ф. № 656. — Друк аудіозапису Коноваленко Євдокії Андріївни 19.04. 2005 р., м. Кролевець. — 4 арк.

Петрова, 2005. — КРКМ. — Н.Д.Ф. № 659. — Друк аудіозапису, Петрова Євдокія Іванівна, 1922 р. нар., м. Кролевець, вул. Кірова, 67. Записав 15 липня 2005 р. А.В. Карась. — 3 арк.

Постановление, 8.09.1943. — КРКМ. — О.Ф. № 240. — Постановление Президиума Кролевецького районного исполнительного комитета депутатов трудящихся от 8 сентября 1943 г. — 1 с.

Сереженко, 1945. — Сереженко М. Відродження з руїн // Колгоспне село. — Кролевець, 1945. — № 62. — 2 вересня. — С. 2.

Сереженко, 1980. — Сереженко М. Г., Стоясков М.П. Кролевец // История городов и сел Украинской ССР. — К.: УРЕ, 1980. — С. 332—343.

Сереженко, 1981. — КРКМ. — О.Ф. № 3113. — Машинопис. Кролевецький парті-

занський загін «Помста стаханівців». Сереженко М.Г., 1-21.VIII.1981. — 20 арк.

Сумская, 1988. — Сумская область в период Великой Отечественной войны 1941—1945. Сборник документов и материалов. — К.: Наукова думка, 1988. — 438 с.

Токарь, 1967. — КРКМ. — О.Ф. № 3114. — Машинопис. «Воспоминания комиссара Кролевецкого партизанского отряда «Месть стахановцев» Игната Игнатьевича Токаря, записанные М. И. Сереженко 18 января 1967 г.». — 3 арк. (5 стор.)

Шевченко, 1950. — ИМФЕ. — Ф. 14-5. — Од.зб. 100. — Шевченко Л.П. Щоденник. — Запис № 39-53. — Книга 3. — Травень—червень, 1950 р. — Арк. 103—152.

Шевченко, 1953. — КРКМ. — Н.Д.Ф. № 3058. — Л. П. Шевченко. Художнико-промышленная ткацкая артель им. 20-летия Октябрьской революции. 1922—1952. Информационный бюллетень. Рукопис. м. Кролевець, 1953 р. — 90 с.

Шевченко, 1954. — Шевченко Л.П. Социалистический быт и культура ткачей художественно-промышленной артели им. 20-летия Октябрьской революции (г. Кролевец) (Историко-этнографический очерк). Автографат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. — К.: Киевская областная типография, 1954. — 20 с.

Скорочення:

ІМФЕ — Архів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології Національної академії наук України (м. Київ).

КРКМ — Кролевецький районний краєзнавчий музей.

Н.Д.Ф. — науково-допоміжний фонд.

О.Ф. — основний фонд

АРХІТЕКТУРНІ РОЗВІДКИ

Троїцька церква гетьмана Калнишевського

Президент України Віктор Ющенко задумав відтворити церкву останнього гетьмана Запорізької Січі Петра Калнишевського. Яка ж її історія? Чи дійсно вона побудована на гроші гетьмана?

Історія Троїцької церкви села Пустовойтівка Роменського повіту Полтавської губернії стала причиною уваги багатьох дослідників через будівництво її, начебто, останнім отаманом Запорізької Січі — Петром Калнишевським.

Перша історична розвідка з'явилася в щомісячному історичному журналі «Київська старовина» у 1892 році. Автор статті «Родина Калнишевського» підписався — «Ф. Н.». Мешкан він в м. Ромни і приїжджає спеціально у с. Пустовойтівку для ознайомлення з церковними документами. У метричних книгах Ф.Н. так і не знайшов записи про народження тут П. Калнишевського /Ф. Н., 1892/. Друга історична довідка про церкву з'явилася в 1898 році в Ромнах, автор — староста Роменського Святодухівського собору І. Курилов використовував матеріали архіву Роменського духовного правління /Курилов, 1898/.

У 1929 році церква була обстежена, обміряна, сфотографована С. Тарашенком. Креслення були відібрані органами НКВС при його арешті.

Збереглося п'ять фотографій /Чи бути, 1989. — С. 27/. У 1930-х роках верхня частина церкви була розібрана і спорудження пристосоване під клуб. Матеріал від розбирання пішов на спорудження колгоспної комори.

У 1991 році Сумський комплексний архітектурно-реставраційний відділ проектного інституту «Укрпроектреставрація» складав проектну документацію на реставрацію церкви. Автором (тодішнім співробітником відділу) були проведені архівні пошуки в держархіві Сумської області, Центральному державному історичному архіві УРСР у м. Кисві. Виявлені документи підтвердили відомі раніше факти з історії будівництва церкви, а також дали нові матеріали.

У наших дослідженнях за 1991 рік відзначалося, що церква розташовується в центральній частині села. На заході від церкви розташований меморіальний комплекс-пам'ятник загиблим у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 роках. Церква хрестоподібна в плані, на цегельному цоколі, дерев'яна, збереглася на рівні стін першого ярусу. Дах зберігся над притвором і вівтарною частиною. Утрачені: глави, підлога, сходи, предмети прикладного мистецтва. З зовнішнього декоративного оздоблення збереглися окремі елементи декору карнизів. Двері і вікна прямоугольної форми з простими лиштвами. Уціліло два пілони від західних воріт, а також частина залізної огорожі з ажурним візерунком. Дерев'яна дзвіниця не збереглася.

Перше документальне згадування про Троїцьку церкву села Пустовойтівка відноситься до 1750 року, коли парафіяни скаржилися на свого священика Савина /Донесение, 1750/.

У 1758 р. Петро Іванович Калнишевський (блія 1690–1803) пожертвував церкві 100 крб. Спеціально за їх отриманням у Запорізьку Січ їздили вікарний ієрей села Тимофій Яковлев і клітор Андрій Харченко.

У 1762 р. Калнишевський пожертвував у цю церкву Євангеліє московської печатки 1758 року в 500 крб., на якому зберігся напис: «Ця книга євангеліє видане копітом війська запорізького низового судді військового Петра Івановича Калнишевського» /Курилов, 1898. — С. 291; Ф. Н., 1892. — С. 269/.

У 1762 р. у церкві був замінений постарілий іконостас /Донесение, 1762. — Арк.1/. У січні 1764 р. парафіяни просили Роменське духовне правління дозволити усередині церкви «кроме алтаря помост деревянного иsterшийся зделать» /Донесение, 1764. — Арк.1/.

Троїцька церква.
Фото С. Таранущенка

У травні 1772 р. з духовної Київської консисторії в Роменське духовне правління прийшов указ, який заборонив будь-де зводити церковні будівлі без дозволу Священного Синоду. Для будівництва церкв необхідно було посылати чолобитні від парафіян. У такий спосіб вирішувалося питання обліку культових споруджень.

Двадцять третього травня 1773 року (с.ст.) священик Троїцької церкви писав у Роменське духовне правління: «*Кошевою атаман Пётр Иванович Калныш (...) под храмом Божим — (...) вознамерил в этом селе Пустовойтовцы выстроить (...) родина (...) собственного кошту вновь деревянную (?) (...) пресвятой Троицы церковь*» /Донесение, 1773. — Арк. 41/. Донесення датоване тією ж датою було відправлено від парафіян: «*Войска запорожского низового господин кошевой атаман Пётр Иванович Калныш, от своей к храмам Божим гордивости, вознамерил в селе ведомства протопопии роменской Пустовойтовке, в котором он господин кошевой родился, от своего собственного кошту вновь деревянную во имя пресвятой Троицы церковь на месте свободном выстроить; и по закону его господина кошевого нами подписавшимся на такову церкови новой выстройку потребное число дерева уже изготовлено и мастер законтрактован, и сумма денежная в налични имеется. Хотя же в оном селе Пустовойтовке находящаяся церковь не совсем еще в крайнюю обветшаость приходить, однако как несовместителью для нас бывает, так и час от часу уже приходить в порчу, а по разсуждению нашему только что до выстройки может постоять, а по заказу же его господина кошевого и по нашему общему совету, вознамеренными, за устроением новой церкви старую разобрав, з дерева годного, з добавкою нового, зделать около новой церкви ограду. И понеже он господин кошевой атаман через нарочного з сечи запорожской присланым к нам подписавшимся сего года и месяца письмом заказал, чтоб сего лета неминуемо такова вновь церковь заложена была и строится началась*» /Ф.Н., 1892. — С. 272–273/. В травні 1773 року була укладена угода з майстром на будівництво церкви. С. Таранушенко вважав, що в будівництві церкви брали участь найкращі майстри того часу /Таранушенко, 1976. — С. 240/. М.Логвин прийшов до висновку, що в справі дерев'яного будівництва Ромни були центром місцевої школи /Логвин, 1968. — С. 405/.

Вважається, що П. Калнишевський відрізнявся особливою релігійністю і пристрастю створювати храми. У 1763 році в місті Лохвиця він побудував церкву Різдва Богородиці з деревом, у 10000 карбованців, іконостасом. У 1758 р. за власний кошт звів кам'яну церкву в ім'я Петра і Павла в Межигірському монастирі м.Києва. У 1770 р. у Ромнах побудував Покровську церкву з багатоярусним позолоченим іконостасом /Яворницький, 1990. — С. 260/.

Митрополит Гаврило Кременецький листом з Києва від 13 червня 1773 року благословив будівництво церкви в с.Пустовойтівка, наказавши роменському протопопу Костянтинові Крижановскому закласти церкву:

«и отрапортовать, чтобы в церкви, согласно указа синода 1734 года, пре-

стол был в вышину аришина шести вершков и содскою, в длину аришина осмии вершков, в ширину аришина четырех вершков, так и жертвенник в пропорции престола и алтаря были зделаны» /Ф.Н., 1892. — С. 274/.

Пропонувалося, яке церковне начиння повинно бути в церкві. У Роменському духовному правлінні на полях листа були зроблені написи: «от римана 1773 року червня 18 дня», «Закладена серпня 25 дня» /Ф.Н., 1892. — С. 274/. Отже, закладка Троїцької церкви була зроблена 25 серпня 1773 року. Цей рік не вважається остаточною датою будівництва.

Стало відомо, що закупівлю дерева для будівництва церкви проводив козак Станков — священик Мошка не виплатив йому за це в 1779 році 40 карбованців /Прометория, 1779. — арк.1/.

С. Таранушенко у своїй книзі приводить документ: «*5 серпня 1772 р. титари сторгували 130 дубів для Пустовйтівської церкви*» /Таранушенко, 1976. — С. 240/. При перевірці автором установлено, що зазначене С. Таранушенком джерело (Центральний державний історичний архів УРСР) не відповідає дійсності. Такий документ не був знайдений узагалі.

Сьомого травня 1780 року в Роменське духовне правління було подане прохання, в якому повідомлялося, що церква, яка почала будуватися на кошти П. Калниша побудована вже «*до самых верхов; но как показанный кошевой Калныш стал от места своего удаленным, то мы никакайше сколько могли до состояния оной церкви возможности нашей, кошт полагали, но в совершенное оной окончание, по нашим оскуднениям провести не можем, а остается точно оную гонтою и железом покрыть и окожуховать, да и внутрь иконостас резьбами и иконописством отделать*» /Курилов, 1898. — С. 293/. З цієї причини парафіяни просили видати їм книгу і грамоту, щоб просити добрих людей подати на добудову храму. Стас очевидним, що існуюча церква почала будуватися на гропі П. Калнишевського, а добудовувалася за рахунок парафіян: козаків, селян і «доброхотливих дателей». Сам же Калнишевський з 1776 року був засланий у Соловецький монастир з конфіскацією всіх маєтностей. Під вартою він провів 26 років (1776–1801), а будучи помилуваний, там і залишився доживати.

Виходить, що в 1780 році церква не була ще оброблена і добудована (не було даху), а дата будівлі — 1773 рік, що фігурує в пізніх церковних описах і клірових відомостях, свідчить лише про початок будівництва храму.

Очевидно, причиною тривалого будівництва стали події 1775 року, коли царицею було ліквідовано Запорізьке військо, яке відіграло величезну роль у соціально-економічному житті Лівобережної України, а також арешт і відправлення в ув'язнення отамана війська П. Калнишевського. Парафіяни позбавилися засобів на добудування церкви, очікуваних від Калнишевського. До того він за свої гропі побудував Покровську церкву в Ромнах і улаштував у ній новий іконостас. Мабуть того ж очікували й від нього на батьківщині — у Пустовйтівці, але історичні події внесли свої корективи і будівництво храму затяглося на довгі роки.

Пошуки архівних документів про завершення будівництва церкви не

увінчалися успіхом. Причиною тому — утрата багатьох справ в останній чверті XIX століття. Архів Роменського духовного правління знаходився тоді в дзвіниці майже під відкритим небом: «*крізь величезні щілини помосту зверху і крізь діру в стіні збоку панір мочило дощем і забивало снігом і пилом... Від деяких справ залишилися тільки купи зотлого паперу*» /Ф.Н., 1892. — С. 271/.

У церковному описі за 1827 р. читасмо, що церква «*ко трёх главах, куполы на коеи первонациально покрыты были гонтью, а вся церковь шельовкою; но в 1818 году месяца 24 дня по дозволению Мефодия, бывшего епископа полтавского и переяславского, куполы и вся церковь покрыты вновь чёрным желеzem, окрашена зелёною краскою, с внутри выбелена, притворы пристроены к церкви. По праву сторону пономарня, а по леву ризница.*

При церкве на погосте стоит колокольня в один ярус, построенная в 1795 году по дозволению пресвященного Виктора, архиепископа черниговского и нежинского, покрыта сверху дранью, ни чем не покрашена, да и починки доселе ни в чём не имела» /Ф.Н., 1892. — С. 268–269/. Приблизно в 1887 р. церква в описаному виці вигляді не збереглася. Вона була перероблена. Лутки старих дверей з різним написом були викинуті і пропали безслідно /Ф.Н., 1892. — С. 269/. Цей запис дозволив С. Таранушенку зробити припущення, що в цей час звели нову дзвіницю, повідомивши її притвором з бабинцем /Курилов, 1898. — С. 240/.

Представлення про церкву дають і збережені в архіві клірові відомості за 1825, 1828, 1829, 1834, 1835, 1841 і 1844 роки. Записи скрізь одноманітні, тому приведемо лише одну з них за 1829 рік:

«1) Построена 1773 года тщанием прихожан. 2) Зданием деревяна с та-кою же колокольнею крепка. 3) Престолов в ней один во имя святой Троицы. 4) Утварь посредственно достаточна. 5) Притча положено по штату издавна священник 1 диакон, 1 дьячек, 1 пономарь. 6) Земли при сей церкви уса-дебной и ни какой не имеется. 7) Дома у священнослужителей собственные деревянные на собственной земле...8) На содержание священно и церковно- служителей жалованья ни какова не получается, содержание их посредственно достаточно. 9) Зданий принадлежащих сей церкви не имеется...10) Притчи-ной церкви нет. 11) Домовой в сем приходе церкви нет» /Ведомости, 1829. — Арк. 164/.

В 1840 р. в церкві був ремонт: «*Положены новые подвалины и торчи обшилиованы стены, перещен пол и пристроены к притворам крыльца*» /Ведомости, 1841. — Арк. 67/. Про дзвіницю, відзначалося, що вона міцна, але не фарбована.

Безперечно, церква мала гарний іконостас, тому, що це була головна культова частина. Іконостас завжди підтримували в належному стані. Перше документальне згадування відноситься до 17 листопада 1762 р., коли ієрей села Леонтій Савин просив Роменське духовне правління дозвіл на освячення нового іконостасу, зробленого майстрами на місці /Донесение, 1762. — Арк. 1/.

Іконописання на Україні було надзвичайно багате і різноманітне. Свого апогею воно досягло в XVII–XVIII століттях і в XIX ст. Особливо яскраво було виражене українське барокове мистецтво в іконах XVIII ст., що володіло багатоколірною гамою, алегоричною манерою писання. Воно не має собі аналогів в усьому слов'янському світі /Гончар, 1990. — С. 59; Жолтовський, 1983. — С. 35–36/. У цей період з'явилася тенденція наближення святого образа до повсякденного життя людини, до земних умов. Українські майстри відмовилися від візантійської іконографії і розвертали свої дії в просторі, а не на площині /Свенцицька, 1989. — С. 16; Степовик, 1991. — С. 20/. До 70-х років XVIII ст. переважала натурально-грошова форма оплати праці іконописця, пізніше — грошова. Так, у 1783 р. з майстром К. Субратовим був укладений контракт з оплатою в 200 карбованців на малювання золоченого іконостаса в сільській церкві. Інший контракт на виготовлення іконостаса в с. Чернеча Слобода, біля Конотопа, передбачав плату в тисячу карбованців з різьблення по дереву /Жолтовський, 1983. — С. 61–62/.

Залишається тільки припускати, що в нову Троїцьку церкву, почату будуватися в 1773 р., був поставлений не старий іконостас 1762 р., а новий, і це могло статися, як ми з'ясували, після 1780 р. Хто був іконописцем церкви? У 1782 р. художників нараховувалося: у Ніжині — 11, Чернігові — 2, Ромнах — 1. Може хтось з відомих в історії. Наприклад, іконописець Ємельянов Йосип жив у Ромнах, у 1764 р. уклав контракт на роботу іконостаса за 300 крб. у с. Гриньовка Смиловичська /Жолтовський., 1983. — С. 130/. Маліновський Данило — священик, іконописець у 1774 р. малював жертвовник, балдахіни над ним у Покровській церкві в Ромнах /Жолтовський., 1983. — С. 145/. Дзигта Ярема — іконописець, у 1772 р. разом з Іваном Шилденко писав на замовлення Калнишевського ікони господарських і Богородицьких свят. Надіслав у подарунок отаману ікону Ахтирської Богородиці /Жолтовський., 1983. — С. 127/.

Високу оцінку С. Таранушенка про церкву розділяють Г. Логвин, С. Веговський, вважаючи, що храм може бути поставлений у ряд видатних створінь українських майстрів /Логвин, 1963. — С. 51/.

Список використаних джерел

Гончар, 1990. — Гончар І.М. Перлини українського іконостасу // Народна творчість та етнографія. — К., 1990. — № 3.

Жолтовський, 1983. — Жолтовський П.М. Художнє життя на Україні в XVI–XVIII ст. — К., 1983.

Курилов, 1898. — Курилов И.А. Роменская старина. Исторические и бытовые записи о городе Ромне и его обывателях от начала города до нашего времени. — Ромны, 1898.

Логвин, 1963. — Логвин Г.Н Українське мистецтво Х–XVIII вв. — М., 1963

Логвин, 1968. — Логвин Г.Н. По Україні. — К., 1968.

Свенцицька, 1989. — Свенцицька В. Крізь віки і кони // Образотворче мистецтво. — 1989. — № 4.

Степовик, 1991. — Степовик Д. Український іконопис у Римі // Образотворче мистецтво. — 1991. — № 4.

Таранушенко, 1976. — Таранушенко С.А. Монументальна дерев'яна архітектура Лівобережної України. — К. — 1976.

Ф. Н., 1892. — Ф.Н. Родина Калнишевского // Киевская старина. — 1892. — Т. 37. — Май.

Чи бути, 1989. — Чи бути храму Калнишевського на Хортиці // Пам'ятки України. — Київ. — 1989. — № 3. — С. 27

Яворницький, 1990. — Яворницький А.І. Історія запорізьких козаків: У 3 т. — К., 1990. — Т. 1.

Державний архів Сумської області

Ведомости, 1829. — Ведомости о церквях по Роменскому уезду. 23 дек. 1829 г. — 2 янв. 1830 г. — Ф. 960. — Оп. 2. — Спр. 4897.

Ведомости, 1841. — Ведомости о церквях, духовенстве и прихожан Роменского уезда. — 1841. — Ф. 960. — Оп. 2. — Спр. 5719. — 278 арк.

Донесение, 1750. — Донесение прихожан церкви с. Пустовойтовки, 1750 г. — Ф. 960. — Оп. 2. — Д. 139. — 16 арк.

Донесение, 1762. — Донесение священника и прихожан с. Пустовойтовки о разрешении освятить иконостас в церкви. — 1762 г. — Ф. 960. — Оп. 2. — Спр. 600. — 1 арк.

Донесение, 1764. — Донесение священников и жителей с. Пустовойтовки о разрешении послать пол в церкви упомянутого села, 16 июня 1764 г. — Ф. 960. — Оп. 2. — Спр. 714. — 1 арк.

Донесение, 1773. — Донесение, аренда, прошения и другие документы поступившие в духовноеправление по вопросам жизни духовенства, ремонта церкви и другим вопросам. 1 янв. 1773 — 29 дек. 1773 гг. — Ф. 960. — Оп. 2. — Спр. 1012. — 64 арк.

Прометория, 1779. — Прометория Константиновского сотенного правления о том, что казак Станков не получил от священника Мошки 40 руб. предназначенных на строительство церкви в с. Пустовойтовке, 1779 г. — Ф. 960. — Оп. 2. — Спр. 1348. — 3 арк.

Будинок Дворянського Зібрання в Глухові

Відомо, що будинок Дворянського Зібрання в Глухові був збудований у 1811 р. Про це повідомила «Северная почта или Санктпетербургская газета», яка помістила на своїх сторінках оголошення про відкриття в Глухові будинку для Дворянського Зібрання /Сергієчко, 1981/. Зрозуміло, що таке будівництво проходило кілька років.

З другої половини XVIII ст. місто Глухів стас одним з торгових осередків Лівобережної України. З 1782 р. Глухів — повітове місто. Саме XVIII ст. — час піднесення дворянства як при дворі монарха, так і на місцях. Маніфест 1762 р. про вільності дворянства зовсім звільнив від обов'язкової служби, установивши ще монополію дворянства на землеволодіння. Жалована грамота 1785 р. Катерини II стала зводом дворянських привілеїв, збільшила їхню роль у самоврядуванні на місцях. Це виразилося в створенні Дворянських Зборів, що скликалися раз у три роки для обрання повітової адміністрації: проводиря дворянства, судових засідателів, капітан-ісправника. З

цього часу по всій Російській імперії починається будівництво будинків для дворянського самоврядування.

За три місяці до губернських Дворянських Зборів збиралося повітове, скликуване за звичай в грудні — січні, тривалістю в 15 днів. Проводир дворянства був главою всієї повітової адміністрації

Документи з держархіву свідчать, що в 1787 р. у Глухові таким був Марченко Семен Осипович, військовий артилерист, полковий суддя, він мав у цей час цивільний чин колезького асесора /Рапорт, 1790. — Арк. 3—4/. Імовіль саме він займався будівництвом будинку для Глухівських Дворянських Зборів.

Другого жовтня 1787 р. дворянин Дмитро Щоголев доповідав проводирю Глухівського округу Стефану Григоровичу. Для збирання в Глухові дворян він вибрав цегляний будинок поручика Степана Ключенка /Дело, 1787. — Арк. 14/. Цей документ дозволяє зробити припущення, що свого будинку в цьому році у дворянській адміністрації ще не було, вона його наймала. Це й зрозуміло пройшло тільки два роки після грамоти Катерини II. Дворянство починало розгорнати свою діяльність.

У повідомленні проводиря дворянства від 3 листопада 1795 р. писалося: «собрать... в городе Глухове дворянское сего уезда общество» /Указы, 1796. — Арк. 42/.

За цей же місяць читасмо документ звертання чиновника, який називався «нарочним находящимся в доме» /Указы, 1796. — Арк. 25/, до проводиря дворянства С.О. Марченка. У даному випадку можна припустити, що мова йде про тимчасовий будинок для Дворянських Зборів, тому, що в проводиря дворянства — глави всієї повітової адміністрації — повинен бути свій штат співробітників, розміщених в адміністративному будинку.

Проводир дворянства займався різними питаннями військового, господарського життя повіту. Так само до нього звертаються 30 жовтня 1795 р., просіячи побудувати в с. Пироговці магазин для збору хлібної податі /Указы, 1796. — Арк. 28—29/. У листопаді дворяни обирають туди пристава з майорським званням /Указы, 1796. — Арк. 34/. В архіві збереглося чимало документів про рекрутські набори, збір хлібної податі.

У 1803 р. був затверджений план реконструкції Глухова, відповідно до якого вулиці розташовувалися прямолінійно. В держархіві зберігся цікавий документ, що свідчить про труднощі у розбивці вулиць згідно з планом* /О выдаче, 1840. — Арк. 1/.

Автор виявив, що державні архіви Сумської та Чернігівської областей не мають документів, які б безпосередньо відносилися до будівництва будинку Дворянських Зібрань в Глухові, але є непрямі документи. Так, в зауваженні Чернігівського губернатора по забудові та ремонту будівель по рахункам Чернігівської будівельної експедиції за 1805 р. читаємо: «С объявлением под щетом о сумме для отстройки в городе Глухове Каменного Казенного Здания неозначено до какой то степени произведена отделка корпусов, за которую заплачены деньги... На щет принятю заустроенный в го-

роде Глухове Кирпичный завод выделанной в 1805 году кирпича отпущеных из Черниговского губернского правления в Глуховскую Думу» /О выдаче, 1840. — Арк. 30/.

Якщо врахувати, що будинок Дворянських Зборів відкрили в 1811 р., то цілком ймовірно, що в 1805 р. могли стояти тільки його стіни, а інші шість років йшло будівництво даху, внутрішньої обробки. Будівельний матеріал: цегла, камінь, дерево можливо використовувалися місцевого виробництва. Знаменита Глухівська глина, що славилася далеко за межами краю, стала причиною відкриття в другій половині XVIII ст. цегельного заводу, який забезпечував повіт будівельними матеріалами. На заводі працювало 70 чоловік; на той час це було велике підприємство /Цапенко, 1967. — С. 44/. На початку 1803 р. вартість будматеріалів у Глухові була така: «Бревна дубовыє длиною 9 аршин толщиною в отрубе 4 вершков по 0,75 руб. Бревна сосновые длиною 10 аршин толщиною в отрубе 3 вершков по 0,40 руб. Доски сосновые длиною 9 аршин шириной 7 вершков толщиною 1-го вершка по 0,75 руб., смолы густой фунт по 0,10 руб.» /О ценах, 1803. — Арк. 6/.

Будівництво будинку Дворянських Зборів у губернському м. Чернігові почалося значно пізніше, ніж у Глухові. Необхідні гроші в розмірі 105.100 крб. збиралися з дворян (по 10 коп. за селянську душу), але це не дало результату. До 1829 р. гроші зібрані не були /Об устройстве, 1829. — Арк. 238—239/. Будувалося воно протягом 11 років — з 1859 по 1870. /Дворянського зібрання, 1990. — С. 213/

У 1838 р. у Глухові проживало 342 чоловіки родових дворян (двох статей), міщан 5385 чол., козаків 1351, купців 153 чол., відставних солдатів 145 чол., оберофіцерів 56 чол.

Будівництво будинку для Глухівських Дворянських Зборів відноситься до кінця XVIII — початку XIX ст. в час розквіту міста як повітового центру губернії. З відкриттям будинку в його стінах могли проходити різні політичні і культурні заходи, як це було в Чернігові.

*В документі читаємо:

«№ 1291 Его Превосходительству Господину Действительному Статскому Советнику Черниговскому Гражданину Губернатору и кавалеру Барону Ивану Васильевичу Френедорфу.

Губернского Землемера Надворного советника и кавалера Соколова: Рапорт

В связи полученного мною сего месяца от 22-го числа за № 35 Кролевецкого Уездного Землемера Карповского Рапорта, которым на предписание мое о окончании разбития города Глухова по плану Высочайше утвержденному доносит, что город Глухов еще прошедшего года разбит Глуховским Землемером Баженовым, по принятии им Карповским двором и огорождением подходящих под площади и большие дороги: найдено во многих местах повыбраниванны со своих мест вехи, а в иных местах вовсе нет по причине не смотрении начальствующих в оном городе, и что исправлению того наиместе в городской думе вех и столбов представление о сем Вашему Превосходительству! прошу предписать: Глуховской думе о выстачении по требованию Кролевецкого Землемера Карповского вех и столбов, а Глуховскому Городничему Лузанову о неприменимом и лучем в предсмотрении, дабы поставленные вехи соблюдаемы были обывателями целостно на своих местах.

Губернской Землемер и кавалер Соколов.

Августа 29-го дня 1804 года. № 419.»

Список використаних джерел

Сергієчко, 1981. — Сергієчко І. Прапор над міськрадою // Народна трибуна. — 1981. — № 145.

Дворянського зібрания, 1990. — Дворянського зібрания будинок у Чернігові // Чернігівщина. Енциклопедичний довідник. — К., 1990.

Цапенко, 1967. — Цапенко М.П. Архитектура Левобережной Украины XVII–XVIII вв. — М.: Стройиздат, 1967.

Державний архів Сумської області (м. Суми)

Рапорт, 1790. — Рапорт и ведомости о получении на расходы, 1790 г., 4 л. — Ф. 615. — Оп. 1. — Д. 4.

Дело, 1787. — Дело об утверждении списков дворян внесенных в родословные книги, 1787 г., 34 л. — Ф. 615. — Оп. 1. — Д. 3.

Указы, 1796. — Указы Новгород-Северского наместнического правления, 1796 г., 98 л. — Ф. 615. — Оп. 1. — Д. 8.

Державний архів Чернігівської області (м. Чернігів)

О выдаче, 1840. — О выдаче вех и столбов Глуховской городской думой уездному землемеру Карповскому для распределения г.Глухова, 1840 г. — Ф. 128. — Оп. 1. — Д. 210.

О ценах, 1803. — О ценах на местные товары в г. Глухове, 1803–1804 г., — Ф. 128. — Оп. 1. — Д. 124.

Об устройстве, 1829. — Об устройстве в г.Чернигове дома для дворянского депутатского собрания, 1829 г. — Ф. 133. — Оп. 1. — Д. 43.

ДОДАТОК

Території та об'єкти природно-заповідного фонду Кролевецького району

Площа району — 128369 га

Частка природних угідь — 53,1%

Показники існуючих заповідних об'єктів: — 17

площа — 25045,32 га

Частка заповідних об'єктів у загальній площі району — 19,5%.

№ п/п	Назва	Типи, категорії, ранги заповідних об'єктів	Площа, га	Місцеві ради
1	“Яблуня-колонія”	Ботанічна пам'ятка природи загальнодержавного значення	0,06	Кролевецька міська
2	“Сеймський”	Регіональний ландшафтний парк	24664,6 Заг. пл. 99457 га	Зазирківська Локнянська Литвиновицька Камінська Мутинська Ярівська Дубовицька Алтинівська Червоноранківська Ленінська
3	“Андріївський”	Ботанічний заказник МЗ	37,0	Кролевецька міська
4	“Кочубеївський”	Зоологічний заказник МЗ	75,9	Грузчанська
5	“Ретинський”	Ботанічний заказник МЗ	30,0	Грузчанська
6	“Ретівський”	Гідрологічний заказник МЗ	107,8	Бистрицька
7	“Тулиголівський”	Ботанічний заказник	21,5	Тулиголівська
8	“Ставище”	Ботанічний заказник	30,0	Ленінська
9	“Камінські піщаники”	Геологічний заказник МЗ	(2,5)	Камінська

№ п/п	Назва	Типи, категорії, ранги заповідних об'єктів	Площа, га	Місцеві ради
10	“Кочубеївський”	Парк-пам’ятка садово-паркового мистецтва МЗ	22,0	Дубовицька
11	“Ярославецький”	Парк-пам’ятка садово-паркового мистецтва МЗ	19,6	Ярославецька
12	“Камінський”	Парк-пам’ятка садово-паркового мистецтва МЗ	(3,9)	Камінська
13	“Білогриве”	Заповідне урочище	17,6	Білогривська
14	“Ділянка лісу”	Заповідне урочище	11,7	Грузчанська
15	“Тіпка”	Заповідне урочище	7,4	Грузчанська
16	“Сосна в урочищі “Реутинці”	Ботанічна пам’ятка природи МЗ	0,06	Білогривська
17	“Джерело-криниця”	Гідрологічна пам’ятка природи	0,1	Бистрицька

МЗ — Місцевого значення

Пам’ятники археології Кролевецького району

с .Антонівка	Поселення, бронзовий вік, ранній залізний вік.
с. Воргол	Городище, раннє і розвинуте середньовіччя
с. Воргол	Поселення, раннє і розвинуте середньовіччя
с. Заболотове	Поселення – 2, ранній бронзовий вік, раннє середньовіччя.
с. Заболотове	Стоянка , поселення -1, неоліт, ранній і середній бронзовий вік.
с. Заболотове	Стоянка, поселення - 3, неоліт, бронзовий вік, раннє середньовіччя
с. Заболотове	Стоянка, поселення - 4, неоліт, бронзовий вік, раннє і розвинуте середньовіччя.
с. Камінь	Поселення, раннє і розвинуте середньовіччя
с. Камінь	Поселення, ранній залізний вік, раннє середньовіччя.
с. Камінь	Поселення, бронзовий вік, ранній залізний вік, раннє, розвинуте і пізнє середньовіччя.

м. Кролевець (р-н Поділово)	Поселення, ранній бронзовий вік, ранньослов'янського, давньоруського часу, пізнє середньовіччя.
м. Кролевець (р-н Козин)	Давньоруське селище
с. Ленінське	Поселення, бронзовий вік, раннє середньовіччя.
с. Ленінське	Городище, розвинуте середньовіччя
с. Ленінське	Городище і селище, розвинуте середньовіччя.
с. Ленінське	Поселення, ранній залізний вік, раннє середньовіччя.
с. Литвиновичі	Городище, раннє і розвинуте середньовіччя.
с. Литвиновичі	Поселення, бронзовий вік, раннє і розвинуте середньовіччя.
с. Литвиновичі	Поселення, бронзовий вік, раннє і розвинуте середньовіччя.
с. Литвиновичі	Поселення, бронзовий вік, ранній залізний вік, розвинуте середньовіччя.
с. Литвиновичі	Поселення, бронзовий вік, залізний вік, раннє і пізнє середньовіччя.
с. Литвиновичі	Стоянка, неоліт.
с. Любимове	Поселення і безкурганний могильник, бронзовий вік, ранній залізний вік, розвинуте середньовіччя
с. Любимове.	Поселення, бронзовий вік, ранній залізний вік.
с. Петрівка.	Поселення, бронзовий вік, ранній залізний вік.
с. Петрівка	Поселення, ранній залізний вік.
с. Червоний Ранок.	Городище, ранній залізний вік, раннє середньовіччя.
с. Червоний Ранок.	Городище, розвинуте середньовіччя.
с. Червоний Ранок.	Стоянка, поселення, неоліт, бронзовий вік, раннє і пізнє середньовіччя.
с. Ярославець.	Городище Кам'яне, розвинуте середньовіччя.
с. Ярославець.	Поселення, пізнє середньовіччя

Пам'ятники архітектури Кролевецького району

262	Синагога	м. Кролевець, вул. Чехова, 5	1860 р.	271-См	Розпорядження представника Президента України від 28.12.92, №349 №349
263	Жіноча гімназія	м. Кролевець, пл. Свободи, 35	1904 – 1907 рр.	272-См	Розпорядження представника Президента України від 28.12.92р. №349
264	Спасо-Преоб- раженський комплекс, арх. Іванов, Малінін	м. Кролевець, вул. Шевченка, 8	кін. XVIII – поч. XX ст.	273- См	Розпорядження представника Президента України від 28.12.92р. №349
265	Спасо-Преоб- раженська церква,	м. Кролевець, вул. Шевченка, 8	1778 – 1849 рр.	273/1 См	Розпорядження представника Президента України від 28.12.92р. №349
	Будинок священика	м. Кролевець, вул. Шевченка, 8	1904 р.	273/2- См	Розпорядження представника Президента України від 28.12.92р. №349
	Огорожа	м. Кролевець, вул. Шевченка, 8	сер. XIX ст.	273/3 - См	Розпорядження представника Президента України від 28.12.92р. №349
266	Комплекс залізничної станції	м. Кролевець, Привокзальна пл.	1905 – 1906 рр.	274 - См	Розпорядження представника Президента України від 28.12.92р. 349
267	1.Залізничний вокзал	м. Кролевець, Привокзальна пл.	1905 р.	274/1- См	
	2.Водогінна вежа	м. Кролевець, Привокзальна пл.	1905 р.	274/2- См	
	3.Житловий будинок залізничників	вул. Виноградна, 8	1906 р.	274/3- См	
268	Садибний будинок Огієвських	бул. Шевченка, 33	сер. XIX ст.		Рекомендації НДІТІАМ
269	Садибний будинок Рудзинських /мур/	вул. Горького, 64	поч. XX ст.		рекомендації НДІТІАМ
270	Міська управа /мур/	вул. Комуністична, 11	кін. XIX ст.		рекомендації НДІТІАМ

По Кролевецькому району

271	Покровський комплекс	с. Алтинівка	1-ша пол. XIX ст		Розпорядження представника Президента України від 28.12.92 р. №349
	1.Покровська церква /мур/		1839-1849 рр.	275/1-См	
	2. Церковно - парафіяльна школа /мур/		поч. ХХ ст.	275/2-См	
272	Петропавловська церква	с. Литвиновичі	1882 р.	276-См	Розпорядження представника Президента України від 28.12.92 р. №349
273	Успенська церква	с. Тулиголово	1852-1881 рр. проект "К.А.Тёна"	277-См	Розпорядження представника Президента України від 28.12.92 р. №349
274	Флігель садиби Кочубеїв /дер/	с. Ярославець	сер. XIX ст.	278-См	Розпорядження представника Президента України від 28.12.92 р. №349
275	Всіхсвятська кладовищенацька церква /мур/	с. Ярославець	1862 р.	279-См	Рекомендації НДІПАМ

Зміст

Солоні злитки золота (<i>замість передмови</i>)	4
Зартий — давньоруське літописне городище	9
Археологічні відкриття 2000 р. в Кролевці	12
Дата заснування м. Кролевець	15
Стара книга	19
Шведи на кролевеччині	22
Огієвські та Т.Г. Шевченко	26
Рудзинські в Кролевці	33
Олекса Грищенко (1883—1977) — наш земляк	38
Здійснена мрія художника Є. Мінюри	43
Руйнація церков на Сумщині у ХХ ст.	45
Чи був голод на Кролевеччині?	59
Репресії 1938 року	70
Микола Гриценко — репресований солдат Першої світової	74
Жіночі долі. Коротич Ксенія	79
Нові відомості про роботу Кролевецької ткацької артілі за часів війни (1941 — 1945)	80
Архітектурні розвідки	
Троїцька церква гетьмана Калнишевського	88
Будинок Дворянського Зібрання в Глухові	94
Додаток	
Території та об'єкти природно-заповідного фонду	98
Пам'ятники археології Кролевецького району	99
Пам'ятники архітектури Кролевецького району	101